

ISSN : 0-378-2891

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİLVE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ

ANTROPOLOJİ

(FİZİK ANTROPOLOJİ – PALEOANTROPOLOJİ – SOSYAL
ANTROPOLOJİ)

SAYI 29

2015

ANKARA – 2015

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜTESİ
ANTROPOLOJİ
Fakülte Adına Sahibi / Owner for the Faculty
Prof. Dr. Abdulkadir GÜRER
Dekan / Dean

Editör ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Editor and Responsible Editorial Director
Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL

Ankara Üniversitesi Editörler Kurulu / Ankara University Editorial Board

Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. Berna ALPAGUT (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. Galip AKIN (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. Erksin GÜLEÇ (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. Timur GÜLTEKİN (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. Aslı YAZICI YAKIN (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. Ayhan ERSOY (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. Mehmet SAĞIR (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. İsmail ÖZER (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. Başak KOCA ÖZER (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Yrd. Doç. Dr. H. Çağlar ENNELİ (Ankara Üniversitesi / Ankara University)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. Berna ALPAGUT (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. Galip AKIN (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. Erksin GÜLEÇ (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. Metin ÖZBEK (Hacettepe Üniversitesi / Hacettepe University)
Prof. Dr. Steve KUHN (Arizona University / Arizona University)
Prof. Dr. Muhtar KUTLU (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. Tayfun ATAY (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL (Hacettepe Üniversitesi / Hacettepe University)
Prof. Dr. Aylin ÖZMAN (TED Üniversitesi / TED University)
Prof. Dr. Haluk İŞERİ (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. İbrahim TEKDEMİR (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. İ. Hamit HANCI (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. Yüksel KIRIMLI (İstanbul Üniversitesi / Istanbul University)
Prof. Dr. Serpil ALTUNTEK (Süleyman Demirel Üniversitesi / Süleyman Demirel University)
Prof. Dr. Akile GÜRSOY (Yeditepe Üniversitesi / Yeditepe University)
Prof. Dr. Thomas DewBEAR (Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü / French Institute for Anatolian Studies)
Prof. Dr. Ayhan ERSOY (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. Aslı YAZICI YAKIN (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Prof. Dr. Rabet GÖZİL (Gazi Üniversitesi / Gazi University)
Prof. Dr. Osman Yavuz ATAMAN (ODTÜ / METU)
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Doç. Dr. Meryem BULUT (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Doç. Dr. Serpil AYGÜN CENGİZ (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Doç. Dr. Ömür Dilek ERDAL (Hacettepe Üniversitesi / Hacettepe University)
Doç. Dr. Pinar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU (Cumhuriyet Üniversitesi / Cumhuriyet University)
Doç. Dr. Cesur PEHLEVAN (Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Yüzüncü Yıl University)
Doç. Dr. Ashıhan Ögün BOYACIOĞLU (Hacettepe Üniversitesi / Hacettepe University)
Doç. Dr. Handan ÜSTÜNDAĞ (Anadolu Üniversitesi / Anadolu University)
Doç. Dr. Halil İbrahim ACAR (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Doç. Dr. Serpil EROĞLU (Mustafa Kemal Üniversitesi / Mustafa Kemal University)
Doç. Dr. Özgür BULUT (Kriminal Polis Laboratuvarı / Forensic Police Laboratory)
Yrd. Doç. Dr. H. Çağlar ENNELİ (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Yrd. Doç. Dr. Melike Kaplan (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tolga ÇIRAK (Hitit Üniversitesi / Hitit University)
Yrd. Doç. Dr. Balkı ŞAFAK AYDIN (Hacettepe Üniversitesi / Hacettepe University)
Yrd. Doç. Dr. F. Arzu DEMİREL (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / Mehmet Akif Ersoy University)
Yrd. Doç. Dr. Seda MAYDA (Ege Üniversitesi / Ege University)
Yrd. Doç. Dr. Ümit KEBAPÇI (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / Mehmet Akif Ersoy University)
Yrd. Doç. Dr. Ceren AKSOY SUGIYAMA (Ankara Üniversitesi / Ankara University)

Yayın Kurulu Sekreteryası / Secreterial Board

Arş. Gör. Vahdet ÖZKOÇAK (Ankara Üniversitesi / Ankara University)
Arş. Gör. Hakan MUTLU (Ankara Üniversitesi / Ankara University)

Bu dergi yılda iki defa yayımlanır ve hakemli bir dergidir.
This journal is a fully peer-reviewed journal and published two times a year.
(Yerel Süreli Yayın / Local Periodical Publication)

**Yazışma Adresi ve Yayın İdare Merkezi /
Correspondance Address and Executive Center for Publication**

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi
Antropoloji Bölümü, 06100 Sıhhiye, Ankara / TÜRKİYE
Tel: +90312 310 32 80 / 1152 – 1159
E-posta: antropoloji@ankara.edu.tr

Baskı / Press

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASİMEVİ
ANKARA UNIVERSITY PRESS
İncitaşı Sokak, No: 10
06510 Beşevler, Ankara / TÜRKİYE
Tel: +90312 213 66 05
Basım Tarihi: 2015

Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
The authors are responsible for the contents of their articles.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Erhan Gürsel ERSOY İki Kardeş, Bir Öykü	1
F. Arzu DEMİREL Prof. Dr. Ayhan ERSOY'un Özgeçmişi ve Çalışmaları	9
İlgın Cansu KAMAY Diş Çürüğü ve Tarihteki Öyküsü	17
Ayşegül ŞARBAK Dara (Mardin) Geç Roma Dönemi İskelet Toplumu Dişlerinde Bir Odontometrik Analiz	29
Gülşah GÜLER Türkiye Miyosen Dönem Fosil Gergedangilleri	59
Özge ÜNLÜTÜRK "İrk" Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Adli Antropolojide Kullanımı	93
Ahmet Haşim ALAGÜNEY Fotoantropometri Yönteminin Adli Yüz Karşılaştırmalarında Kullanımı	117
Ayşe YILDIRIM Sınır-Ötesi Evlilikler ve Sınır Çokkarlılığı: "İthal Kuramlar"	131
Berivan CAN EMMEZ Batman Ezidîlerinin Defin Pratikleri Üzerine Etnografik Değerlendirmeler	163

Prof. Dr. Ayhan ERSOY

14. 08. 1962 – ∞

Değerli okurlarımız,

Antropoloji Dergisi'nin 2015 yılı ilk sayısında sizlere buruk bir "merhaba" diyerek söze başlıyoruz. Çünkü, bölümümüzün saygıdeğer hocalarından sevgili meslektaşımız Prof. Dr. Ayhan ERSOY, 3 Kasım 2014'te beklenmedik bir anda genç yaşta, yorulan kalbine yenik düştü.

Prof. Dr. Ayhan ERSOY'la aynı dönemde Paleoantropoloji Anabilim Dalı öğrencisi olduk. Uzun yıllar aynı bölümde birlikte görev yapmamıza rağmen, onu ancak son üç yılda tanıyabildim. Bu sürede Ayhan Hocamızın kendisinden başka kimseye zarar vermeyen, sıkıntılarını başkalarıyla paylaşmayı ne yazık ki hiç sevmeyen, kırılğan ve naif bir kişiliğe sahip iyi bir insan olduğunu gördüm. Çok duygusal bir yapıya sahip olan Prof. Ersoy, kendisinden yardım talep eden herkese yardımcı olmaya çalışırdı. Bölümümüzün en kalender ve en uyumlu hocalarından birisiydi. Doğa aşığıydı ve kendisini bulunduğu ortamın ve büyükşehrin karmaşasından kurtarabilmek için sık sık dağlara ve yeşillığe kaçardı. Onun bu tüm sağlıklı yaşam çabalarına rağmen genç yaşta hayatını kaybetmesi, başta ailesi olmak üzere, sevenleri ve tüm öğrencilerini çok üzdü. Antropoloji Dergisinin 29. sayısını sevgili hocamız Prof. Dr. Ayhan ERSOY'a ithaf ederek ona karşı olan borcumuzu bir nebze olsun ödemeye çalıştık.

Bu karmaşık duygularla hazırlamaya çalıştığımız Antropoloji Dergisi'nin 29. sayısına, ilk olarak Ayhan Hoca'nın çok sevdiği kardeşi sayın Doç. Dr. Erhan Gürsel ERSOY'un, kardeşiyle anılarını anlatan bir yazısıyla başladık. Daha sonra merhum hocamızın tek doktora öğrencisi Yrd. Doç. Dr. Fatma Arzu DEMİREL'in, hocamız için kaleme aldığı bir özgeçmiş ile devam ettik. Ayrıca bu sayımızda "Paleoantropoloji alanında diş çürükleri ve tarihteki öyküsü" ile "Geç Roma Dönemi'ne ait bir toplumdaki dişlerin analizi" konulu çalışmalarının yanı sıra, "Anadolu Miyosen Dönem fosil gergedangilleri"ni anlatan bir çalışma da yer aldı. Dergimizin dördüncü makalesi "Adli Antropoloji'de 'ırk' kavramını", beşinci makalesi ise "adli yüz karşılaştırmalarında fotoantropometri yönteminin kullanımı" başlığını taşımaktadır. Dergimizin bu sayısının son iki makalesi Sosyal Antropoloji alanında olup, Mardin ve Batman illeriyle ilgili sırasıyla "kumalar" ve "defin pratikleri" konularını içermektedir.

Prof. Dr. Ayhan ERSOY hocamıza ithaf edilen Antropoloji Dergisi 29. sayısını yayımlamanın buruk mutluluğu içerisinde dergimizi siz okuyucularımızın keyifle okumasını dileyerek, hocamızı bir kez daha sevgi ve saygıyla anıyor, bilimsel paylaşımlarımızın artarak süreceğini yinelemek istiyoruz.

Sevgili Ayhan hocamız, ışıklar içinde uyu, sevenlerin seni unutmayacak!

Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL
Antropoloji Dergisi Editörü

İKİ KARDEŞ, BİR ÖYKÜ

Dr. Erhan Gürsel ERSOY

Kardeş kaybı, kabullenilmesi çok zor bir kayıp. Üstelik bu, arada yaş farkının azlığı nedeniyle neredeyse ikizler gibi büyümüş, sadece çocukluk çağlarının oyun arkadaşlığıyla kalmayıp gençlik çağının serüvenci arayışlarının hoş bir tesadüfî olarak dağlarda aynı ipe bağlanmış, yine “kaderin bir cilvesi” olarak ilgi alanlarının örtüşmesiyle meslektaş olmuş, antropolog kardeşlerden birinin kaybı olunca tam anlamıyla tarihin sonu oldu benim için.

Ayhan (solda) ve Erhan Ersoy (sağda)

Tarihimizi, mesleki seçimlerimizi ve bugünlere geliş sürecimizi kaleme almayı tercih edişim, salt özgül tarihimizle sınırlı kalmayıp bir dönemin toplumsal dinamiklerine ayna tutmayı da amaçlıyor. Yoksa yarım yüzyıllık

kişisel hayat hikâyemizin öyle çok özel bir yanı yok. Hemen birçok orta sınıf kentli ailesi için aşına sayılabilecek birçok parametrenin izdüşümleri var bu tarihte. Örneğin şu çok önemli bir parametredir: 1960'larda başlayan bu hayat serüveninin önemli bir bölümünün yaşanan toplumsal ve siyasal çalkantılar nedeniyle bizim kuşağımızdan insanlar açısından bir hayli travmatik olduğu... Özellikle 1970'lerin oldukça politik ve bir o kadar da kaotik ortamının ardından gelen "80 darbesi"yle birlikte, kişisel gelişmemizi besleyecek fikri ve ideolojik tercihlerimizi özgürce dile getirerek paylaştığımız bir ortamdan asla söz edilemezdi. Dolayısıyla erken gençlik çağlarımız ve üniversitede öğrenim gördüğümüz yıllar, maalesef derin bunalım yıllarıdır. Üniversite öncesinde, facia kabilinden otoriter ama niteliksiz, köreltici ve dogmatik bir eğitim sisteminden travmalarla çıkmış olmayı da buna ilave ederseniz, bizim kuşağın hali pür meali iyice ortaya çıkar. Söz konusu olan salt siyasal çalkantılarla kalmayıp ciddi bir ekonomik buhranla da kendini gösteren uzun bir belirsizlik dönemidir. Ve dahası, böylesi bir ortamda, hazırlıksız, desteksiz ve de donanımsız bir şekilde hayata tutunma çabasındaki iki insanın (yani ebeveynlerimizin), beş çocuklu bir aile teşekkür ettiği gerçeğini de teslim edersek, benim kuşağımızdan insanların çoğunlukla neden henüz erken sayılabilecek yaşlarda yorgun ve bezgin düştüğü anlaşılır. Bu yorgunluğa rağmen hiç pişman olmadığımız aynı bilim alanı ve mesleki tercihimiz sayesinde, kader birlikteliği de yaptığım kardeşim Ayhan'ın anısına hürmeten bu serüveni aktarmak istedim okurlara. Ona arkadaşları arasında "Discovery Ayhan" lakabının takılmasından çok önceleri doğa, tarih ve coğrafya belgesellerine tutkun kardeşlerdik ikimiz de. Bilim alanı tercihlerimizi tüm olumsuz tepkilere rağmen, hâkim toplumsal ideale inat antropolojiden yana yapmamız da tamamen bir tesadüf sayılmazdı bu yüzden.

Mübadeleyle Anadolu'ya gelmiş, yitik ilk kuşağın ardından kırdan kente yerleşerek tutunmaya çalışan ikinci kuşağı teşkil ediyordu annem ve babam. 1950'lerin başlarında İstanbul'dan sonra babamın işi gereği başkent Ankara'ya gelinerek, Etlik'te ikamet edilir önce. Ailenin en büyük oğlu olarak dededen miras elma bahçeleri dışında eski bir Rum evi kalmıştır babamın eline, Niğde'de. İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Jeofizik mühendisi diploması sahibi, yüksek tahsilli biri olarak hemen kamu sektöründe (DSİ) iş bularak, yine fazla uzaklardan olmayan başka bir mübadil sülaleden gelen annemle evlenir. Evlilik ve memuriyetle (düzenli maaşıyla) gelen görece "konforlu" kent hayatının çekiciliği, köyün ve köylülüğün küçümsendiği "şehirlilik" kompleksiyle de örtüşmeye başlar o yıllarda. Bu nedenle ara sıra okulların tatile girdiği yaz aylarında, o zamanlar hala sağ olan babaannemin hatırına, bir aylığına gidilir babamın köyüne. Yeni yükselen kentli tatil anla-

yışı (modası) doğrultusunda yaz aylarında deniz kıyısındaki kamplara gitme zamanlarıdır artık. Babaannemin vefatından sonra, önce elma bahçelerini son olarak da eski Rum evini satan babam, artık tamamen koparır köyle, toprağıyla olan bağıını. Artık memuriyetten başka güvencesi olmayan; köyünden koptuğu için akraba dayanışmasından da büyük ölçüde mahrum, beş çocuklu bir aile babasıdır. Lakin başlarda memuriyetin sağladığı görelî güvenceli ve konforlu kent hayatı, özellikle 1970'lerin ortalarında ağırlaşan ekonomik kriz ortamının da etkisiyle yerini sürekli bir geçim güçlüğüne terk eder. Biz çocuklar büyüdükçe bu güçlük daha da belirgin hale gelir. Neyse ki eğitim masrafsız değilse de hala parasızdır ve bu sayede bütün dar ve orta gelirli aile çocukları o yıllarda yükseköğrenim hayalleri kurabilirler. Velhasıl bir şekilde bizim ailemizde de bütün kardeşler liseden mezun olup 70'lerin sonlarına kadar en büyükten küçüğümüze yani Ayhan'a varıncaya kadar sırasıyla üniversite tercihlerimizi belirleme aşamasından geçeriz. Üniversite demek ise, iş meslek, gelecek demektir o zamanlar, bugün olduğundan daha da fazla manasıyla üstelik...

İş, meslek sahibi olmak ise, bizimki gibi yeni kentlileşen ve topraktan koptuğu için tutunum zaafı olan ve geçim güçlüğü sergileyen aileler açısından hayat memmat meselesidir. Aslında topraktan kopmuş olsun olmasın, ortalama bir "Türk" ailesi için çocuklarının üniversiteye girerek meslek sahibi olmaları hâlihazırda en büyük idealdir. İş meslek sahibi olmak; salt olmak, bir mesleki unvan taşımak anlamında dahi henüz çocukluk çağlarından başlayarak yetişkin yaşlara kadar, ebeveynlerin dağarcığındaki en can alıcı endoktrine edici kavramsal vasıtalar arasında yer almaktadır. Burada meselenin iç yüzüne baktığınızda, genç ulus devletin kırdan kente göçle şekillenen yeni kentli ailesinin ekonomik darboğaz yanında sınıf atlama zorluğuyla da karşılaşırız. Bu nedenle itibarlı bir iş veya meslek edinme ideali, megal-ideasıydı o dönemin çoğu kır kökenli genç çekirdek ailelerinin. İlgi, merak vs. bunlarla hiç alakası yoktu bu mesleki seçim denen şeyin o zamanlar ve büyük ölçüde şimdi de öyle olduğu üzere... İtibarlı bir iş, meslek denince, ister istemez şu üç mesleki klişeyle karşılaşırız Türk toplumunda aile denen kurumun idealinde: *Doktor, Avukat veya Mühendis olmak!* Buna sivil meslekler harici bir dördüncü meslek grubunu yani *Asker* olmayı da eklersek, adeta toplumsal ideali sembolize eden bir *akronim* elde ederiz: *DAMA!* Lakin bu meslek alanlarının kendi içinde de hiyerarşik yapılanmalar malumdur. Örneğin, eskiden olduğu gibi bugün de tıp doktorluğu ya da hekimlik genel kategorisi içinde cerrah olmak hiyerarşinin en üst basamağını teşkil eder. Tıp fakülteleri olan üniversitelerde rektörlerin çokça cerrahi bölümlerinden adaylar arasından seçilmesi de bir tesadüf sayılmaz. Yine özel-

likle askerlik mesleği açısından da esasen kurmay albay seviyesinden bir subay olmak asıl hedeftir ki ta generalliğe kadar yükselebilmeyen önü açık olsun. Ailemizde daha dilimin yeni döndüğü çağlardan itibaren bana ısrarla “büyüyünce general olacağım” klişesinin terennüm ettirilmesinin arka planında da bu ideal yatar. Sivil ya da değil bu dört mesleki alan tüm meslekler arası hiyerarşide yüksek statü sembolüydüler o zamanlar. Avukatlık ve bazı mühendislik (örneğin inşaat) alanları zamanla bir miktar statü kaybına uğrasalar da hâlihazırda hepsi de geçim ya da hayat güvencesi anlamına da gelmektedir. Modernleşme ve muasırlaşma çabasındaki genç ulus devletin, bunu başarabilmek adına şiddetle gereksinim duyduğu burjuva değerlerinin mesleki alandaki yansımalarıdır aynı zamanda. O yıllarda yeni yeni palazlanmakta olan ticaret burjuvazisinin dışta tutacak olursak, söz konusu mesleki kategoriler aynı zamanda, modern kentsoylu aileye temel referanslardan biri olarak da kalıplaşmışlardı. Bunun en bilindik tezahürlerinden biri, kentsoylu aileler arasında bu mesleklerden biri ya da ötekinin aynı ailede kuşaklar boyu mesleki birer gelenek olarak sürdürülmesiydi. Yani ebeveynlerden birinin doktor veya mühendis ya da hukukçu olması halinde, ikinci ve üçüncü kuşaktan bireylerin de ebeveynleriyle aynı mesleki alana yöneldiği örnekler az sayılmazdı. Bunun sadece bizim ülkemize özgü olmadığını, oldukça yaygın bir eğilim olduğunu da söyleyelim bu arada. Meslek seçiminin bir şekilde sonraki kuşaktan aile bireyleri üzerinde de çok etkisi vardı mutlaka. Ancak bu zanaatkârlık gibi babadan oğula el değiştiren ya da tevarüs eden bir şey olmayıp, ancak üniversite ya da yüksek okul diplomasıyla elde edilebilecek bir şey olunca, işin içine eğitim alt yapısı dediğimiz önemli bir faktör de girer. Yani babanın ya da annenin doktor ya da mühendis veya asker olmasının çocuğun da doğallıkla aynı mesleki çizgiyi izlemesi için bir garantisi yoktur ama etkisi çoktur. Şöyle ki, aile büyüklerinin mesleki deneyimleri oluşan aile içi bilgi alışveriş ortamının yeni kuşaktan bireylerin eğitim altyapısıyla ilgi ve merak gelişimlerine önemli katkıları vardır. Bu nedenle de böylesi birkaç kuşaklık mesleki uzmanlaşma örneklerine sık rastlanabilmektedir.

Ne ki, bizim ailemizde böylesi bir mesleki gelenek yoktu ve süreç (meslek edinme) hiç de bu toplumsal-mesleki hiyerarşik anlayışa koşut bir şekilde cereyan etmedi. Oğullardan birinin (yani benim) “general olsun diye” askeri mektebe yazdırılması planı, büyük ağabeyin anti-militarist ve sosyalist siyasi bilincinin başatlığı ile son anda veto edilince normal lise eğitimine devam etmiştim. Ebeveynlerimin dört erkek kardeş arasından neden beni askere yazdırılacak aday olarak seçtiklerinin görünür rasyonel bir nedeni de yoktu ortada. Sonradan kafamda kurguladığım aile içi komplo teorileri doğ-

rultusunda, daha doğuştan bu amaç için seçilmiş olabileceğimi düşündüren ipuçları bile bulmuştum oysa. Mesela bana layık görülen isim (ismim) gibi... Sınıf atlama derdindeki yeni kentli genç ailenin çocukları için ideallerindeki *bu dört meslek* (doktor -mühendis- avukat veya asker) grubundan, asker ayağının, 'aile içi askeri olmayan bir müdahale' sonucu boşa çıkması, ebeveynlerimizin gururla taşıyacakları aile fotoğrafı açısından önemli bir kayıp olmuştu o zaman. Geri kalan üç sivil meslek idealinden doktorluk çok uzak bir hedefti bizler için. Bir kere ailede tıpcı ya da doktor yoktu; böyle bir mesleki eğitim görgümüz ve aile içi eğitim alt yapımız oluşmamıştı. Dahası, bunu aşacak disiplinli bir çalışma alışkanlığımız ve hırslımız da yoktu. Babam mühendislik eğitimi almıştı ve teknik okul mezunuydu ama jeoloji mühendisliğinin, tüm mühendislikler içinde eski itibarı ve geçim (iş) olanakları fazla değildi. Üstelik mühendislik eğitimine rağmen babamın yaptığı iş, teknik elemanlıktan başka bir şey değildi. Eğitimi sırasında hidrojeoloji dersleri de aldığından asıl işi *hidrojeolog* olarak Anadolu'nun dört bir yanında artezyen kuyuları açmaktı. İş gereği haftalarca, bazen aylarca bizden uzakta, şantiyelerde kalıyordu. Babamın uzun arazi görevleri aile içinde de sürekli bir yakınma konusuydu. Bu gibi nedenlerle baba mesleği bize hiç cazip gelmemiştir. Bunun yanı sıra, dönemin saygın üniversitelerindeki mühendislik fakültelerinin mühendislik dallarında eğitim fırsatı elde etmek, tıp fakülteleri kadar olmasa da üniversiteye giriş sınavlarında oldukça yüksek bir başarı puanı elde etmekle mümkündü. Üniversite adayları arasında bugün olduğu gibi o zaman da her alanda, ama özellikle tıp ve mühendislik için büyük bir rekabet söz konusuydu ve özel dershanelerin kent merkezlerinde mantar gibi çoğalmasının başlıca sebeplerinden biri de buydu. Hoş, o dönem iyi bir eğitim alt yapımız olsaydı dahi tıp ve mühendislik bizim mesleki ideallerimizin çok uzağında şeylerdi. Dışarıda insanlar canlarını dişlerine takıp gece gündüz test çözüp doktor ve mühendis olmak için Hacı Bayram'da adak ve dilek kuyrukları oluştururken bizim aklımız hâlâ bir karış havadaydı. Hâlâ saftık o zamanlar ve kendimizi ilgi ve meraklarımızla bağlantılı bir iş yaparken düşlüyorduk.

Bizim tercihlerimizi ve dolayısıyla kaderimizi tayin eden fikir ve idealer dünyasının ebeveynlerimizin bizle ilgili plan ve projelerinin çok uzağında, ütopyalarla dolu olduğunu teslim etmek gerekir. Jules Verne'in kurmaca öyküleri, düş ve imgelem dünyamızı zenginleştiren başlıca kaynaktı. Ortaokul yıllarında ilk uzun klasik eser Alexandre Dumas'nın ünlü eseri *Monte Cristo Kontu*'nun, içinde muhteşem illüstrasyonlar olan özel bir baskısının sayfalarını, adeta kutsal bir kitabın sayfalarını çevirircesine çevirdiğimizi hatırlıyorum. Bu öykülerin etkisi öyle fazlaydı ki, yıllar sonra, Dumas'nın

eserine ilham kaynağı olan Marsilya'daki *Chateau d'If* e turistik bir ziyaret esnasında nasıl da heyecanlanıp, ürpermişim. Sonra, Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe*'su ile Jack London'ın serüven dolu öykülerindeki kahramanlarıyla da özdeşleşmiştik uzun bir zaman. Bunlarla birlikte, hayatımızda ilk kez televizyon sayesinde haberdar olduğumuz uzak coğrafyalardaki yerli halkların kültürel yaşantılarını konu alan belgeseller izliyorduk. Yine aynı dönemde meşhur olan Fransız Oşinograf Jacques-Yves Cousteau'nun *Calypso*'suyla birlikte "açıldığımız" uzak/bilinmedik denizlerin tutkusu ve farklı coğrafyaların büyüüne kaptırmıştık kendimizi. *Ten Ten* gibi çizgi roman kahramanlarından dahi ne çok etkileniyorduk. Belgesel, roman ve çizgi roman kahramanlarının maceralarının büyüünün etkisinde, fantazyayla örülü bir hayat kurgusu bütün benliğimizi kaplamıştı. Dış dünyanın siyasal ve sosyal kaos ortamından çok güzel bir kaçış yolu bulmuştuk o zamanlar. Ne ki bu tümüyle pembe bir düş dünyasına kaçış olarak yaşanmadı. Siyasi bilincimizin, özellikle de çevremizde olan bitene duyarlılıkla sorumluluk bilincimizin gelişmesine ve ailece hassasiyet gösterdiğimiz adalet anlayışına paralel olarak, biz de hayli politize olmuştuk. 1970'lerdeki politik atmosfer hayatımızı büyük ölçüde kuşatsa da, bu ortamdan uzaklaşmak arzusundaki ruhumuzun derinliklerinde hâlâ doğada özgürce serüvenlere atılmaya teşnelik yatıyordu. Yine aynı dönemde, Ayhan'la birlikte bir tesadüf eseri tanıştığımız ve tutkuyla sarıldığımız dağcılık denen oyunun içine de bu yüzden çarçabuk kaptırmıştık kendimizi. Gençlik yıllarının kaotik ve de travmatik politik atmosferinden de, dağcılık sayesinde biraz uzaklaşıp kurtarabilmıştık kendimizi.

Mamafih ebeveynlerimiz, her ne kadar sokaklarda cereyan eden siyasi olaylara pek karışmamış olsalar da, çocuklarının serüvenci gidişatının vahametinin de farkındadırlar. "Akli bir karış havada" olan bizlerin, aklını başına toplayıp "kendilerine ve vatana hayrı dokunacak" işlerle iştigal etmemizi sağlayacak endoktrinasyon vasıtalarına başvurmakta da fazla gecikmezler. Elbette, hobiler, dağlarda yaşanan serüven ve seyahatler bir yere kadardı ve asla karın doyurmazdı. Asıl önümüze koymamız gereken hedef, meslek sahibi olmaktı ve bunun için ayaklarımızın yere basması ve biraz bu serüven dünyasına ara vererek ve hayallerimizi terk ederek geçerli birer meslek alanı için üniversite sınavlarına hazırlanmamız gerekti. Son bir gayretle eğitim zaaflarımızın üstesinden gelip, üniversite sınavlarına hazırlanan ben ve kardeşim, empoze edilen tercih alanlarının yanı sıra gizlice tercihlerimizin arasına antropolojiyi de koyuverdik. Peki, neden antropoloji? Antropolojiyi seçmemizin başlıca nedeni belgesellerdi. İzlediğimiz kimi belgesellerde uzak, egzotik coğrafyalara seyahat eden tuhaf, sıra dışı serüvencilerdi antro-

pologlar. O belgesellerden edindiğimiz antropolog imgesi böyle bir şeydi ve insanın atalarıyla, iri maymunlarla ve ilkel toplumlarla ilgilenen antropoloji bilindik temel sosyal bilim dallarının aksine çok ilginç bir bilim dalıydı. Ancak yazılı kaynaklar ne diyordu bu bilim dalı için? Literatürden haberimiz olmadığından tek yapabileceğimiz *Meydan Larousse* gibi ansiklopedilerin antropoloji maddelerine bakmakla başladık işe. Biraz kitap karıştırınca da, ‘tam da istediğim, aradığım şey bu işte!’ diye düşünmüştük. Bu minval üzerine, ilk cesur adımı atan ben oldum; çünkü Ayhan’dan önce sırada ben vardım. Bizimkilere çaktırmadan tercihlerimin arasına Fiziki Antropolojiyi yazdım. Postacıyla (o zaman tek internet yoktu) gelen zarfı heyecanla açınca da kıyamet koptu. Toplam puanda bazı üniversitelerin sosyoloji bölümleriyle A.Ü, SBF de bazı bölümlere girebilecek başarı puanına rağmen sıralamadaki önceliğim nedeniyle Ankara Üniversitesi, D.T.C.F.’nin Fiziki Antropoloji lisans programını kazanmıştım. Postadan çıkan sonucun şoku atlatılır gibi olup ortalık yatışınca, yüzleri asık bir şekilde karşıma dikilen aile büyüklerinin, “Antropoloji okuyup da ne olacaksın? Mezun olup da ne iş yapacaksın? Yazarken bunları düşündün mü hiç?” soru bombardımanı geldi peş peşe. Meslek anlamında bizimkiler için hiçbir anlam ifade etmeyen ne işe yarayacağı belli olmayan bir lisans programını seçmenin ağır sorumluluğuyla karşı karşıya kalmıştım daha derslere sifrah bile demeden. Benim bu “densizliğim” yetmezmiş gibi iki yıl sonra da kardeşim Ayhan’ın Paleoantropoloji Bölümü’nü kazandığı şoku sarstı aileyi. Kabahat bendeydi ama, Antropolojiyi seçerek kardeşime kötü örnek olduğum yetmezmiş gibi, derslerde edindiğim her bilgi kırıntısını akşam eve döndüğümde aktararak, “antropoloji propagandası” yapardım bizimkilere inat, bakın ben neler öğreniyorum ama” dercesine. Antropolojiyi seçtik diye, sadece ailede değil, akraba ve arkadaş çevremizde de fenomen olmuş, “antropolog biraderler” diye alaya alınmıştık. Her yerde karşılaştığımız üzere, insanların üniversitede ne okuduğumuz sorusuna verdiğimiz “antropoloji” cevabının ardından hazır bulduğumuz, “Ne demek o?” sorusunu da geçiştirdikten sonra en can alıcı soruya hazırlardık hep kendimizi; hafif alaycı bir tebessümle sorulan o soruya: “Peki ne olacaksın, ne iş yapacaksın oradan mezun olunca?” İşte o zaman biraz kızarıp bozarır bir iki devlet kurumunda antropologlara kontenjan tanındığını söyler, soruyu geçiştirirdik. Velhasıl, hep o toplumsal idealin ifadesi olan meslek klişesiyle yüzleştik, baskısını hissettik hep üzerimizde. Biz birer meslek alanı değil, bilim alanı seçmiştik oysa: Antropologluk bir meslek değildi, tıpkı örneğin sosyologluk nasıl değilse. Hâlbuki üniversitede okuyan birinin bir mesleki donanımla mezun olması gerekirdi. Başat anlayış buydu. Bu nedenle yüksek lisans eğitiminin ardından doktora eğitimine devam ettiğim yıllarda yaşlı bir akrabamızın, “Sen hâlâ üniversiteden mezun olmadın mı? Bir iş, ekmek sahibi olamadın mı hâlâ?” diye sorması çok manidardı...

Üniversitede kaldık ve birer akademisyen olarak yolumuza devam ettik her şeye rağmen, tüm önümüze çıkan güçlükleri aşarak. Toplum nezdinde akademisyen olmanın mesleki karşılığı da meslek edinme ideolojisiyle örtüşür bir biçimde “üniversitede kalmak”tı o zamanlar. Biz iki kardeş, mezun olup da birer meslek edinemediğimiz için üniversitede kalakalmıştık yani...

Sonuçta, daha lisans eğitimi yıllarında birbirine komşu iki kürsüde öğrenci olarak başladığımız bu “neşeli, hüzünlü ama keşif ve serüvenlerle dolu” bilim yolculuğumuz, akademisyenlikte karar kılmamızın ardından meslektaş olarak iki kardeşin yolculuğu hüviyetine de büründü. Öğretim üyesi antropolog kardeşler olarak, aramızdaki fikir ayrılıkları nedeniyle sık sık tartışmalarımız olsa da oldukça keyifli uzlaşım ve paylaşımları da beraberinde getirirdi. Üstelik yüksek lisansın ardından doktora sürecinde sosyal antropolojiye rotasını çevirmiş biri olarak birbiriyle mesafesi bir hayli aralanmış ilgi alanlarımıza ve uzmanlıklarımıza rağmen mesleki dayanışmamızı ve paylaşımlarımızı uzun süre devam ettirdik. Şimdi geriye baktığımda, kurumsal ve akademik hiyerarşik yapılanma sorunları dışında hayal kırıklığı yaşamadığım ve tercihlerimden dolayı pişmanlık duymadığım bir geçmiş görüyorum. Sanırım kardeşim sağ olsaydı o da aynısını ya da benzeri şeyleri dile getirirdi. Bugün hâlâ geniş kitleler açısından ne anlama geldiği, neyi incelediği (ya da mesela “ırk bilimi” gibi yanlış tanınan) ve haliyle kıymeti pek anlaşılmamış bu bilim alanı içindeki yolculuğumdan edindiğim bilinci formüle edebileceğim bir cümle varsa o da şudur: “Zenginlik çeşitliliktedir!” Başka bir bilim alanının insanlık ve uygarlık konusunda oluşan bilincimi antropoloji denli çeşitlilik ve zenginlikle donatacağımı hiç sanmıyorum. Bu, insana bir iş, bir gelir güvencesi vadetmeyen, gösterişsiz ve popülerliği olmayan bilim dalı ve onun bulguları ve sunduğu dâhiyane yaklaşımlar olmaksızın hiçbirimiz ötekini ve dolayısıyla kendimizi tanıyamazdık. Dahası, sosyal bilimlerle tanışmasaydım, ailemi ve kardeşimi, içinden geçtiğimiz dönemi ve başımdan geçen acı tatlı tüm olayları bir süzgeçten geçirerek analiz etmemi sağlayan birikimim de olmaz, bu yazı da yazılamazdı...

Şimdi birlikte çıkılmış bu yolun, yani kardeşimle tarihimizin sonuna geldik. Bu tarih biz iki kardeşin bir bilince uyanışının da tarihiydi özetle. Bu tarihin inşa edilmesine zemin oluşturan, serüvenci kişiliklerimiz kadar dayatılan toplumsal, mesleki klişe ve rollere teslim olmayışımızdı. Ama uzun soluklu bir bilim serüveni için bu da yeterli değildi; bundan daha fazlası gerekti: TECESSÜS! Biz kardeşimle, merakımıza yenilip, antropolojinin itibarsız, gösterişsiz, maddeten güvencesiz dünyasında müthiş zenginlikler keşfettiğimiz bir yolculuk yaptık. Bütün hepsi bu!

PROF. DR. AYHAN ERSOY'UN ÖZGEÇMİŞİ VE ÇALIŞMALARI

F. Arzu DEMİREL¹

Çorakyerler, Çankırı, 2005

¹ Yrd. Doç. Dr. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, İstiklal Kampüsü, 15030, BURDUR, arzudemirel@mehmetakif.edu.tr

Antropoloji Bölümü'nde 1986 yılından bu yana görev yapan Prof. Dr. Ayhan ERSOY, 03.11.2014 tarihinde geçirdiği kalp krizi sonucunda aramızdan ayrılmıştır. Türkiye antropolojisinin en renkli kişiliklerinden biri olan değerli bilim insanı Prof. Ersoy'un bu ani kaybı tüm antropoloji camiasını derinden üzmüştür.

1962 yılında Ankara'da doğan Prof. Dr. Ayhan ERSOY, 1984 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü'nden mezun olmuştur. 1986 yılında Paleoantropoloji Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak göreve başlamış, 1987 yılında **“İskelet Kalıntılarının Gömülme Kuralları (Taphonomy) Üzerinde İstatistiksel Bir Araştırma”** başlıklı tez çalışması ile yüksek lisansını tamamlamıştır. 1988-1991 yılları arasında doktora eğitimi için Amerika Birleşik Devletleri, New York Eyalet Üniversitesi'nde (SUNY at Stony Brook) bulunmuş, 1994 yılında **“Paşalar (Bursa-MKP) Hominoidlerinin Fonksiyonel Morfolojisi”** başlıklı çalışma ile doktorasını tamamlamıştır. 1997 yılında “Doçent” ünvanı almış, 2014 yılında ise “Profesörlük”e yükseltilmiştir.

Öğrencilik hayatının ilk yıllarından bu yana sürekli olarak aktif bir şekilde arazi çalışmalarının içinde bulunan Dr. Ersoy, meslek hayatı boyunca çok sayıda kazı ve yüzey araştırmasında ekip üyesi olarak yer almıştır. Bunlar arasında sayılabilecek arkeolojik kazılar Mardin-Nusaybin Girnavaz Höyüğü (1983), Muğla-Milas İasos Arkeolojik Kenti (1986), Şanlıurfa-Birecik Gre Virike Höyüğü (1999), Diyarbakır-Bismil Aşağı Salat Höyüğü (2000-2001), Gaziantep-Zeugma (Belkıs) Antik Kenti (2007), İzmir-Seferihisar Teos Antik Kenti (2010) ve Çorum-Alaca Eskiypar Höyük Kazısı (2013) sayılabilir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde gerçekleştirilen Paleolitik Dönem baraj bölgesi yüzey araştırmalarında da heyet üyesi olarak Şanlıurfa-Birecik Kargamış Barajı Çevresi (2000), Diyarbakır-Bismil Ilısu Barajı Çevresi (2001-2002) ve Batman Ilısu Barajı Çevresi (2003) bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, paleoantropoloji alanında 1984-1996 yılları arasında Bursa-Mustafakemalpaşa Paşalar Kazısı'nda, 2004 yılında Çankırı-Çorakyerler ve Sivas, Haliminhani kazılarında ve ayrıca 1989-1996 yıllarında uluslararası bir proje olarak yürütülen Ankara-Kazan Sinap Formasyonu Yüzey Araştırmaları ve bu araştırmalara bağlı olarak gerçekleştirilen kurtarma kazılarında görev yapmıştır.

A.Ü. D.T.C.F. Antropoloji Dergisi Editörler Kurulu ve Danışma Kurulu Üyeliği'nde bulunan Prof. Ersoy, çalışmalarını ağırlıklı olarak paleoekoloji, tafonomi ve fosil hominoidlerin fonksiyonel morfolojisi gibi konularda sürdürmüş olup, paleoantropolojideki kuramsal sorunlara yönelik yayınları

da bulunmaktadır. Ayrıca, TÜBİTAK Yayınları'ndan çıkan K r Saatçi (The Blind Watchmaker) isimli kitabın editörlüğü ve bilimsel danıŐmanlıđını yaparak bu eserin dilimize kazandırılmasında katkıda bulunmuştur.

Doğa sevgisi ve doğa sporları ile dağcılığa olan tutkusu herkesçe bilinen Prof. Ersoy'un çeşitli doğa sporları ve dağcılık kulüplerine üyelikleri ve bu alanda verdiği konferansları da bulunmaktadır.

Ansızın aramızdan ayrılıŐı ile hepimizi çok  zen sevgili dostum, hocam, doktora danıŐmanım değerli bilim insanı Prof. Dr. Ayhan ERSOY'un yokluğunu daima hissedeceğiz. Tüm antropoloji camiasının başı sağ olsun.

IŞıklar içinde uyu sevgili Ayhan Hoca, seni hiç unutmayacağız.

Paşalar Kazısı 1990, Pkof. Dr. Ayhan Ersoy, Peter Andrews ile

Prof. Dr. Ayhan Ersoy Niğde, Aladağlar, Lahitkaya Zirvesi'nde

Karain Mağarası Kazıları 2003, Prof. Dr. Ayhan Ersoy (solda) Levent Atıcı, Kadriye Özçelik ve F. Arzu Demirel ile

Prof. Dr. Ayhan Ersoy Çorakyerler, Çankırı, 2005 kazısında

Prof. Dr. Ayhan ERSOY'un Bilimsel Çalışmaları**A- Seçilmiş Yayınları**

1. Taphonomy of the Miocene Bone Accumulations at Paşalar, Turkey. *Journal of Human Evolution* 19, 379-396. 1990, P. Andrews ile birlikte.
2. 1995. *Homo erectus* ve Arkaik *Homo sapiens*'ler Arasında Occipital Morfolojisindeki Varyasyonlar. A.Ü. D.T.C.F. Dergisi, Cilt: 37, Sayı 1-2, 23-38, 1995.
3. Orta Miyosen Dönem Paşalar Fosil Hominoidlerinin Proximal ve Medial Parmak Kemikleri. A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, Cilt: 38, Sayı: 1-2, 351-366, 1998.
4. Paleokolojik Araştırmalarda Tafonominin Önemi. A.Ü. D.T.C.F. Dergisi, Cilt: 40, Sayı 3-4, 93-101, 2000.
5. Fosillerde Tafonomik Analizler: Paşalar Kazısı Örneği. A.Ü. D.T.C.F. Dergisi, Cilt: 40, Sayı 3-4, 81-92, 2000.
6. Hominoid Phalanges from the Middle Miocene site of Paşalar, Turkey. *Journal of Human Evolution* 54: 518-529. 1998. J. Kelley, P. Andrews, B. Alpagut ile birlikte.
7. The taphonomy and palaeoenvironmental implications of the small mammals from Karain Cave. *Journal of Archaeological Science* 38: 3048-3059, 2011, A. Demirel, P. Andrews, I. Yalçınkaya ile birlikte.
8. Aşağı Salat Erken Tunç I İskeletlerinin Antropolojik Analizi. TÜBAV Bilim Dergisi, Cilt 4, Sayı:3, 230-239, 2011, I. Günay ve A. Şarbak ile birlikte.
9. Arkeoloji ve Antropoloji, İnsanbilim Dergisi, Cilt 1, Sayı:1, 1-5, 2012.

B- Katıldığı Ulusal ve Uluslararası Kongre ve Sempozyumlarda Sunulmuş Bildirileri

1. Middle Phalanges from the Middle Miocene Site of Paşalar Turkey. American Association of Physical Anthropology Meeting., Paleoanthropology Poster Sessions, ABD, 1991.
2. Primatlarda Morfoloji-Lokomasyon İlişkisi. I. Ulusal Biyolojik Antropoloji Sempozyumu. Ankara Üniversitesi 50. Yıl Kutlamaları. A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara. 1996.

3. I. Doğa Sporları ve Bilim Sempozyumu. 1998. Bildiri.
4. Paleoantropolojide Tür Tanımı ve Taksonomi. II. Ulusal Biyolojik Antropoloji Sempozyumu. A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. 2000.
5. III. Paleontoloji-Stratigrafi Çalıştayı. Akçakoca, 2002. Bildiri.
6. I. Atheos Sempozyumu. Ankara, 2014. Primatların Evrimi.
7. I. Atheos Sempozyumu. Ankara, 2014. Primatların Evrimi. Modern İnsanın (*Homo sapiens*) Evrimi.

C- Yer Aldığı Bilimsel Projeler, Araştırma ve Kazılar

1983	: Mardin, Nusaybin Girnevaz Arkeoloji Kazısı
1986	: Muğla, Milas Iasos Arkeoloji Kazısı
1984-1996	: Bursa, Paşalar Miyosen Dönem Fosil Kazıları
1989-1996	: Ankara Çevresi Sinap Formasyonu Yüzey Araştırmaları
1990-1996	: Uluslararası Sinap Formasyonu Yüzey Araştırması ve Kurtarma Kazıları
1999	: Şanlıurfa-Birecik Gre Vrike Arkeoloji Kazısı
2000	: Diyarbakır, Bismil, Aşağı Salat Arkeoloji Kazısı
2000	: Şanlıurfa-Birecik Kargamış Barajı Çevresi Paleolitik Dönem Yüzey Araştırması
2001	: Diyarbakır, Bismil, Aşağı Salat Arkeoloji Kazısı
2001	: Diyarbakır, Bismil, Ilısu Barajı Çevresi, Paleolitik Dönem Yüzey Araştırması
2002	: Diyarbakır, Bismil, Ilısu Barajı Çevresi, Paleolitik Dönem Yüzey Araştırması
2003	: Batman, Ilısu Barajı Çevresi, Paleolitik Dönem Yüzey Araştırması
2004	: Çankırı, Çorakyerler Paleoantropoloji Kazısı
2005	: Sivas, Haliminhani Paleoantropoloji Kazısı

- 2007 : Gaziantep, Zeugma (Belkıs) Arkeoloji Kazısı
2010 : Teos Antik Kent Kazısı
2013 : Eskişar Höyük Kazısı

D- Aldığı Burslar

1988-1991 : Amerika Birleşik Devletleri, New York Eyalet Üniversitesi
(SUNY at Stony Brook) Doktora Bursu.

E- Üyesi Olduğu Kuruluşlar

Anadolu Dağcılar Kulübü

DIŞ ÇÜRÜĞÜ VE TARİHTEKİ ÖYKÜSÜ

Ilgın Cansu KAMAY*

Özet

Diş çürüğü, ağızdaki bazı bakterilerin diş sert yapısını, belirli etkenlerin varlığı sonucu bozundurması olayıdır. Bireyin çürüğe yatkınlığı çürük riski olarak ifade edilir ve bu riski belirlemede kullanılan birçok parametre vardır. Dental antropoloji; modern ya da antik toplumların dişlerinin ya da çene yapılarının incelenmesi ile elde edilen bulguları değerlendiren bir araştırma alanıdır. Bu alanın paleodontoloji kolu eski toplumların diş ve çene yapılarını inceleyerek o toplumların diş hastalıkları hakkında bilgi toplar. İlk insansılardan itibaren diş çürüğünün tarih sahnesinde olduğu kabul edilse de eski çağlardan günümüze toplumların beslenme alışkanlıkları değişmiş, buna bağlı olarak da çürük prevalansları etkilenmiştir. Paleolitik ve Mezolitik dönemlerde diş çürüğü çok düşük oranlarda görülürken Neolitik dönemde tarımın başlaması ile insan beslenmesinde meydana gelen değişimler sonucu diş çürüğü görülme sıklığı artmıştır. Şekerin işlenmeye başlanması ve Sanayi Devrimi gibi beslenme alışkanlıkları üzerinde önemli etkisi olan olaylardan sonra ise çürük özellikle gelişmiş toplumlarda yaygın bir hastalık haline gelmiştir. Günümüzde diş çürüğü geri kalmış ülkelerde daha sık görülmekte olup, gelişmiş toplumlardaki koruyucu diş hekimliği bilinci ve uygulamaları sonucu çürük prevalansı azaltılmaya başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Diş çürüğü, dental antropoloji, çürük tarihçesi, eski toplumlarda diş çürüğü, paleodontoloji.

Dental Caries and Its Story Through Time

Abstract

Dental caries is the process of demineralisation of the hard dental tissues that is caused by some of the bacteria in the mouth with the existence of specific factors. Diathesis of the individuals is stated as caries risk and there is a lot of parameters to estimate this risk. Dental anthropology is a field of inquiry to examine and evaluate the findings which are obtained by researching modern or ancient population's teeth or jaws. Paleodontology division of dental anthropology is focused on the

* Dt. , Ankara Üniversitesi Adli Bilimler Enstitüsü

ancient populations teeth and jaw system, oral health and dental diseases. From first hominids up to present, it is supposed that dental caries have been existed. But during this long time human's dietary habits was changed and this affected the prevalence of dental caries. During the Paleolithic ve Mesolithic periods, frequency of dental caries was very low but as a result of starting agricultural activities, dental caries prevalence become higher. Milestones such as inventing processed sugar or Industrial Revolution, increased the frequency of the caries extremely high levels. Today we see higher caries rates at the poor or developing country in contradistinction to low caries rates in the rich and developed countries. By the help of the preventive dentistry, prevalence of dental caries has started to decrease.

Keywords: *Dental caries, dental anthropology, history of caries, dental caries in ancient populations, paleodontology.*

Diş Çürüğü Nedir?

Diş çürüğü birçok popülasyonda yaygın olarak görülen; biyolojik, fiziksel, ekonomik, sosyal ve psikolojik etkileri olan bir hastalıktır (Hotz, 2006). Diş çürüğü, basitçe, ağızda var olan bazı bakterilerin dişin sert yapısını, belirli etkenlerin varlığı sonucu bozundurması olayıdır. Diş çürüğünün oluşabilmesi için gerekli bu etkenler; ağızda karyojenik (çürük yapıcı) bakteri varlığı, bu bakterilerin beslenmesi için gereken maddeler (şeker), bakteri beslenmesi sonucu oluşan enzimler ya da bazı gıdaların tüketilmesiyle oluşan asit ve bu asidin diş sert dokularına etki etmesi için geçecek zamandır (Larsen et al., 1991; Pinkham et al., 2009).

Diş sert dokuları olarak bahsedilen dokular; mine, dentin ve sement dokularıdır ve bu dokular yoğun şekilde mineralizedir, kolay bozunmazlar fakat söz konusu etkenlerin varlığında diş inorganik yapısı zarar görür ve bu sert yapı iyon kayıpları sonucu yumuşamaya başlar. Buna demineralizasyon (dekalsifikasyon) süreci adı verilmektedir. Diş minesinde bu sürecin başlaması için kritik pH 5,5'tir, bunun altındaki değerlerde demineralizasyon başlar. Diş çürüğünün başlangıç ve ilerleme mekanizması ile ilgili olarak geçmişten günümüze dek birçok teori ortaya atılmıştır. Bu teorilerin çoğunun ortak noktası diş sert dokularının bazı bakterilerin ve asitlerin etkisi altında demineralizasyona uğradığıdır. Demineralizasyon bir noktaya kadar geri döndürülebilir bir olaydır (Ata, 1971; Hillson, 2005).

Diş çürüğü, son görüşlere göre, bulaşıcı ve koruyucu önlemlerle önlenilebilir bir hastalıktır (Pinkham et al., 2009).

Çürük Riski ve Çürük Oluşumunu Etkileyen Faktörler

Çürük riski, çürük lezyonlarının gelişme ve ilerleme olasılığıdır. Bu kavram, bireyde belirli bir zaman diliminde çürük lezyonlarının ortaya çıkıp çıkmayacağını tahmin etmede kullanılır. İnsanda çürük oluşumu birçok faktörün kontrolünde olan bir süreçtir. Bu faktörler doğrudan etkili olanlar ve dolaylı olarak etki edenler olarak iki ana başlıkta toplanabilir. Doğrudan etkili faktörler; ağız hijyeni ve dental plak miktarı, ağızdaki bakterilerin çürük yapıcı türde olup olmadığı (özellikle streptococcus mutans çürük yapıcı bakterilerin başındadır), kişinin beslenme tipi ve karbonhidrat alımının sıklığı, tükürük salgısı ve tükürük yapısının ağızda oluşan asidik pH'ı normal değerlere çekme kapasitesi (tamponlama kapasitesi) ve florlu bileşiklerin kullanımı olarak sayılabilir. Çürük oluşumunu dolaylı olarak etkileyen faktörler ise; kişinin genel sağlık durumu ile eğitim durumu, yetersiz gelir, ağız bakımının önemini konusunda bilgisiz ailede yetişme gibi sosyoekonomik şartların varlığıdır (Brathall et al., 2006; Larsen et al., 1991; Pinkham et al., 2009).

Çürük oluşumunu etkileyen bu faktörlerin ilk insandan günümüze kadar değiştiği kabul edilebilir. Örneğin insanların beslenme şekilleri ve tükettikleri besinler günümüzde, eski çağlara göre farklılıklar göstermektedir. Yerleşik hayata geçiş ile tarımın başlaması ve sanayileşme gibi önemli olaylar insan beslenmesine, dolayısıyla çürük lezyonlarının oluşma oranına doğrudan etkili olmuştur (Ata, 1971; Özbek, 2000). Eski insanlarda daha az sıklıkta görülen diş çürüğü, bir anlamda, insanın uygarlaşması sonucu ortaya çıkan bir hastalıktır (Özbek, 2007). Bu hastalığın azaltılması ise yine uygarlaşma sonucu olmaktadır.

Diş Çürüğünün Antropolojik Önemi

Dental antropoloji; modern ya da antik toplumların dişlerinin ya da çene yapılarının incelenmesi ile elde edilen bulguların değerlendirilmesi ile Biyolojik antropoloji bilimi başta olmak üzere birçok bilim dalına katkı sağlayan bir araştırma alanıdır. Dişler yapı ve fonksiyonları gereği, bireyin; genetik, evrimsel ve toplumsal akrabalık özellikleri, yaşı, cinsiyeti, beslenme alışkanlıkları ve besin hazırlama yöntemleri, genel sağlık durumu, metabolik hastalıkları, temizlik alışkanlıkları, sosyoekonomik düzeyi, mesleği ve yaşadığı dönemdeki kültürel alışkanlıklar ve mutilasyonlar ya da dişleri alet olarak kullanma alışkanlıkları gibi konularda bilgi sağlar. Bu sayılanların hepsi dişin morfolojik ya da kimyasal yapısında izler bırakır (Atamtürk ve Duyar,

2010; Bailey ve Hublin, 2007; Hillson, 2005; Özbek, 1987; Scott, 1997; White et al., 2012; Zhang et al., 2010). Ayrıca dişler vücudun en dayanıklı organlarıdır. Bu nedenle yüksek sıcaklıkta yanma ya da toprak altında uzun süre kalma gibi olumsuz koşullarda dahi bozulmadan kalabilirler. Bu da onları antropolojik çalışmalarda ya da kimliklendirme çalışmalarında vazgeçilmez kılar.

Paleopatoloji, eski toplumlarda kemikler ve dişlerde görülen hastalıkları, travmaları, dejeneratif durumları, beslenme bozukluklarının kemiklerde ve dişlerde yaptığı defektleri, kültürel modifikasyonları ya da bireyin mesleğinin iskelet ve diş sistemi üzerinde bıraktığı izleri inceleyen bilimdir. Paleopatoloji bu özellikleri birey bazında incelerken, bu bireylerden elde edilen sonuçları tüm popülasyona genelleme işini paleoepidemioloji yapar (Bailey ve Hublin, 2007; Lanfranco ve Eggers, 2010; White et al., 2012).

Paleodontoloji; paleopatoloji biliminin alt dallarından biridir, antik bireylerin diş kalıntılarını inceleyerek o dönemdeki genel ağız sağlığı, dişlerde ve çenelerde görülen hastalıklar ile döneme ait stomatognatik sistem özellikleri ile ilgili bilgiler verir. Bu dental profilin çıkarılması, eski toplumlara ait diyetin yapısı, beslenme özellikleri ve besin hazırlama yöntemlerinin tahmin edilmesine ve dolayısıyla o dönemdeki beslenme kültürünün anlaşılmasına yardımcı olur. Dental patolojilerden özellikle mine hipoplazileri, diş çürükleri ve aşınmalar bireyin beslenme alışkanlıklarıyla doğrudan ilişkilidir (Bailey ve Hublin, 2007; Lanfranco ve Eggers, 2010; White et al., 2012; Zhang et al., 2010). İnsan kalıntılarında en sık görülen dental patolojilerin plağa bağlı görülen patolojiler (periodontal hastalıklar ve diş çürüğü) ile aşınmalar olduğu kabul edilir (Hillson, 2005). Dikkat edilmesi gereken nokta iskelet bulunduğu dişlerdeki lezyonların gerçekten çürük mü olduğunu iyi analiz etmektir. Çünkü uzun süre toprak altında kalmaya bağlı olarak dişlerde çürük benzeri renklenme ya da hasarlar oluşabilir (Afşin, 2004; Özbek, 2007).

Diş çürüğü üç nedenden dolayı kültürel etkileşimlerin toplumların sağlık durumlarını nasıl etkilediğini açıklamak için iyi bir örnektir. İlk sebep, diyet ve çürük arasındaki ilişkinin iyi bilinmekte oluşudur. Bu durum araştırma ve yayınlarla defalarca doğrulanmıştır. İkinci sebep, beslenmedeki değişimlerin ya da diş çürüğüne karşı alınan koruyucu önlemlerin etkilerinin dişlere kısa sürede yansması ve kısa sürede sonuçların gözlemlenebilmesidir. Üçüncü ve son sebep ise, diş çürüğünün Batı tipi beslenme alışkanlıklarının sonucunda ortaya çıktığı ve bu beslenme tarzını belirlemiş toplumlarda diş çürüğünün çok yüksek oranlara eriştiği gözlem ve araştırmalarla ortaya konmuş bir gerçekliktir (Freimer et al., 1983, Lanfranco ve Eggers, 2010).

Diş Çürüğünün Eski Çağlardan Günümüze Süreci

İlk insansılardan itibaren diş çürüğünün tarih sahnesinde olduğu kabul edilir (Brothwell, 1959; Lanfranco ve Eggers, 2010). En eski ve ilkel toplumlar modern ve uygar toplumlara göre daha düşük çürük prevalansı göstermişlerdir. Bu durum hem protein içerikli diyetle hem de tükettikleri besinlerin sert olması dolayısıyla çiğneme fonksiyonunun ve bu sayede dişlerde oluşan mekanik temizliğin fazla olmasıyla açıklanabilir (Klatsky ve Klatell, 1943). Paleolitik dönem insanları avcılık-toplayıcılıkla geçindiklerinden protein içerikli diyetle beslenmekteydiler. Mezolitik dönem insanı da benzer yaşam tarzı ve beslenme tipi gösterdiğinden bu iki dönemde çürük lezyonları oldukça nadirdi. Fakat Neolitik dönemde tarımın başlaması ile insan beslenmesinde büyük bir değişim meydana gelmiştir, bunun da insanların diş ve çene yapısına büyük etkileri olmuştur. Yüksek protein içerikli diyetin yerini karbonhidrat içerikli beslenmeye bırakması sonucu diş çürüğü görülme sıklığı artmıştır, yine de günümüzle kıyaslandığında oran düşüktür. Ayrıca bu dönemle birlikte dişlerde görülen aşınmaların da azaldığı saptanmıştır (Afşin, 2004; Brothwell, 1959; Güngör, 1998; Hillson, 2005; Kottak, 2013; Lanfranco ve Eggers, 2012; Özbek, 2007; Scott, 1997). Bu dönemlerde çürük prevalansı toplumların kültür ve beslenme özelliklerine göre değişse de, 12. yüzyılda şekerin üretiminin ve bulunabilirliğinin artması ile bu oran her toplum için artmıştır. Bu oranın ilk arttığı toplumun, şekeri endüstriyel hale getirdiği için İngiltere olduğu söylenir (Brothwell, 1959; Rault, 2013).

Tarih boyunca insan beslenme özelliklerinin değişmesi ile birlikte çürüğün diş üzerinde görüldüğü bölgeler de değişti. Dişlerin çiğneyici yüzeylerinde çürük yapıcı bakteri ve besinlerin tutunabileceği fissür adı verilen girintiler vardır. Bakteri ve besinler bu bölgelere tutunup tükürük ile oluşan kimyasal ve çiğneme ile oluşan mekanik temizlenme etkisinden korunurlar. Çok eski çağlarda işlenmeden tüketilen besinler bu fissürlerin düzleşmesi ile karakterize olan aşınmalar oluşturur. Bu düzleşmeler dişin çiğneme yüzeyinde besin artıklarının ve bakterilerin tutunmasını engeller. Fakat antik toplumlarda ağız bakım alışkanlıkları olmadığından diş ve dişeti birleşim bölgesinde oluşan servikal çürükler yaygındı. Besinlerin işlenmesi sonucu dişlerde yaptığı aşındırıcı özellikleri azalmış, bu da fissür yapısının korunmasına yol açmıştır. Ayrıca şeker işlenmesinin artması ile üretilen yapışkan şeker bu fissürlerde ve diş arası yüzeylerde birikir. Bunların sonucu olarak da çok eski toplumlarda görülen servikal çürük yerini çiğneyici yüzeylerde görülen oklüzal çürüklere ve ara yüzey çürüklerine bırakmıştır (Brothwell, 1959; Klatsky ve Klatell, 1943; Lanfranco ve Eggers, 2010; Scott, 1997).

Eski toplumlardan günümüze kadar gelen süreçte hem süt dişlerinde, hem de daimi dişlerde en çok birinci büyük azı dişinde çürük görülmüştür. Üst birinci büyük azı dişlerinin altlardan daha çok çürüdüğü kabul edilir (Hillson, 2005).

Çürüğün Orta Paleolitik çağdan itibaren görülen oranlarına bakılacak olursa, bu dönemde yaşamış Neandertallerde çürük oranının %0 olduğu söylenmiştir (Özbek, 2007). Üst Paleolitik dönemde bu oran %1 olarak değişmiştir. Neolitik dönemde beslenmede meydana gelen büyük değişim ve toplumların bu değişimden etkilenme durumuna bağlı olarak diş çürüğü görülme sıklığı %1 ile %4 oranında değişmiştir. Tarıma daha hızlı geçen toplumlarda bu oran %4'ün de biraz üzerindedir. Neolitik çağdan sonra gelen Kalkolitik dönem ve sonraki maden devirlerinde genellikle %3-5 olarak görülen bu oran toplumlararası farklılıklar göstermiştir; o dönemde ileri tarım toplumu olmuş bölgelerde yaklaşık %10 oranında diş çürüğü görülür. Kalkolitik dönem ve Ortaçağ arasında Helenistik Roma devrini yaşayan toplumlarda çürük %8,2 oranında bulunmuştur. Bu dönemde farklı coğrafi bölgelerde yaşayan toplumlar %4 ile %15 arası değişen oranlarda çürüğe sahiptir. Ortaçağ toplumlarında %12-25 arası çürük prevalansı görülürken Sanayi Devrimi ile şekerin rafinerizasyonundan sonra bu oran %50'nin üzerine fırlamıştır. Şeker bulmanın zorlaştığı savaş zamanlarında bu oranlar düşse de 20. yüzyılda insanlarda diş çürüğü yaygın bir hastalık olarak bilinmektedir. 20. yüzyılın sonlarına doğru suların florlanması ve koruyucu diş hekimliği kavramının gündeme gelmesi ile diş çürüğü azaltılmaya başlanmıştır (Atamtürk ve Duyar, 2010; Brothwell, 1959; Grimaud et al., 2011; Hillson, 2005; Lanfranco ve Eggers, 2010; Özbek 1897 ve 2007; Rault et al., 2013; Zhang et al., 2010).

Dönemler ve Toplumlar Arası Farklılıklar

Diş çürüğü toplumlararası beslenme farklılıklarını ortaya koyması açısından yararlıdır, çünkü çürük prevalansı beslenme alışkanlıkları ve besin üretim teknikleri gibi kültürel faktörlerden etkilenir (Scott, 1997; Zhang et al., 2010). Yüksek protein ve yağ içeren beslenme alışkanlıklarına sahip toplumlarda günümüzde dahi çürük görülme sıklığı düşüktür (Scott, 1997). Aynı dönemde fakat farklı coğrafi bölgelerde yaşayan toplumlarda farklı çürük oranları görülebilir (Klatsky ve Klatell, 1943).

Pleistosen dönem insanında günümüz modern insanına göre çürük lezyonlarının çok nadir olduğu söylenir (Brothwell, 1959). Örneğin, İspanya

civarında bulunan Paleolitik dönem Neandertal fosillerinde sadece birkaç fosilde çürüğe rastlanmıştır (Walker et al., 2011). Ayrıca dünyanın çeşitli bölgelerinden bulunan 1250 Neandertal dişinden 6 tanesinde çürük görülmüş, prevalans %0,48 olarak hesaplanmıştır (Lanfranco ve Eggers, 2010).

Anadolu'da Çayönü yöresinde bulunan ve Neolitik döneme ait olan bir topluma ait iskeletlerde daimi dişlerdeki çürük prevalansı diş sayısı baz alınarak %5,6 bulunmuş, bu oran aynı dönemde yaşamış İngiltere, Fransa ve Almanya'da bulunan iskeletlerin daimi dişleriyle karşılaştırılmıştır. İngiltere'de %3,1, Fransa'da %3,2, Almanya'da %1,8 oranında çürüğe rastlanmış ve Anadolu'daki toplumun çürük prevalansının o dönemdeki diğer toplumlara göre yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu toplumda en fazla çürüyen dişin birinci büyük azı dişi olduğu bildirilmiştir (Özbek, 1987). Yine Anadolu'da fakat Aksaray-Aşıklıhöyük yöresinde Neolitik dönemde yaşamış, buna rağmen avcılık-toplayıcılık geleneklerini sürdürdüğü ve tarımdan uzak olduğu tahmin edilen bir toplumda çürük, diş sayısına göre %4,1, birey sayısına göre ise %11,1 olarak hesaplanmıştır (Özbek, 1993). Erken Tunç Çağı'nda yaşadığı düşünülen, Çorum-Uğurludağ ilçesinde bulunan Resuloğlu mezarlık kazısından çıkarılan iskeletlerde incelenen 1227 adet dişin 46 tanesinde çürüğe rastlanmış, çürük prevalansı %3,74 olarak hesaplanmıştır. Aynı dönemde Anadolu'da yaşamış toplumlarda bu oranın %3-5 olduğu belirtilmiştir. Bu toplumda en çok çürüyen diş, üçüncü büyük azı dişidir ve bu durum aynı dönemde yaşamış diğer toplumlarda en çok çürük görülen diş birinci büyük azı olduğundan bir farklılıktır (Atamtürk ve Duyar, 2010).

Antik Mısır Uygarlığına ait bulunan insan kalıntılarının iklim koşullarına ve gömülme geleneklerine bağlı olarak iyi korunduğu ve mumyalaştığı bilinmektedir. İncelenen 4800 adet dişte rastlanan en çarpıcı bulgu beslenme koşullarına ve coğrafi koşullara bağlı görülen aşınmalardır. Bu aşınmaların ve şekerden fakir beslenme tipinin sonucu olarak, ağız hijyenleri ve genel ağız sağlıkları iyi olmasa bile, Antik Mısır'da bulunan mumyalarda çürük görülme sıklığının az olduğu saptanmıştır, fakat Helenistik dönemle beslenme alışkanlıkları değişmiş ve bu oran artmıştır (Forshaw, 2009).

İtalya'nın güneyinde bulunan ve Milattan önce 700-200 yılları arasında yaşadığı ve zengin bir Yunan kolonisine ait olduğu düşünülen iskeletlerde çürük prevalansı %73 olarak tespit edilmiş, bu durum yüksek şeker içerikli beslenme düzenlerine bağlanmıştır (Özbek, 2007).

Çin'in güneybatısında bulunan, Milattan önce 200'lü yıllarda yaşadığı ve Antik Çin toplumunun savaşı ya da işçi sınıfının bireyleri olduğu tahmin

edilen 104 adet insan iskeletinin değerlendirilmesi sonucu bu iskeletlerde çürük prevalansı %47,12 olarak bulunmuş, bu oranın o döneme göre yüksek olduğu söylenmiştir (Shao et al., 2010).

Milattan sonra 50-100 yılları arasında yaşamış oldukları düşünülen, Antik Roma İmparatorluğu'nun sınırlarına denk gelen alanlarda bulunmuş yetişkin iskeletlerinden elde edilen 86 adet dişte yapılan araştırmalarda hemen tüm dişleri kapsayan geniş çürük lezyonları bildirilmiştir. Bu lezyonların büyüklüğü ve oranının, Afrika ve Çin'de bulunmuş olan ve aynı döneme ait olduğu düşünülen yetişkin popülasyonlarda görülenlerle örtüştüğü ortaya konmuştur (Fejerskov et al., 2012).

Ortaçağdan, 20. yüzyılın başlarına kadar, diş çürüğü gelişmiş ve zengin ülkelerin hastalığı iken, günümüzde bu durum tersine dönmüştür. Çünkü bu dönemlerde şeker zengin ülkelerde kolay, fakat fakir ülkelerde daha az bulunmaktaydı; günümüzde ise dengeli beslenme, koruyucu diş hekimliği önlemleri ve ağız bakım bilinci gelişmiş ülkelerde fazladır. Şekerin ve şekerli yiyeceklerin zor bulunduğu 1. ve 2. Dünya Savaşı yıllarında Avrupa ülkelerinde çürük prevalansında bir düşüş izlenmiştir, bu durum şeker ve çürük arasındaki ilişkinin kanıtı olarak kabul görmüştür (Ata, 1971; Hillson, 2005; Özbek, 2007). Ayrıca 20. yüzyılın ilk yarısında avcılık-toplayıcılık, balıkçılık ve yabancı meyvelerle beslenen, yani diyetlerindeki karbonhidrat oranı düşük, Eskimolar ve Aborijinler gibi toplumlarda tarama yapan araştırmacılar, bu toplumlarda çürük görülme oranının o dönemde taranmış diğer bölgelere göre düşük olduğunu gözlemlemişlerdir. Fakat Batı tipi beslenmeyi benimsemelerinden itibaren bu oran oldukça yüksek bir artış göstermiş, %1-3'ten %94'e çıkmıştır (Freimer et al., 1983; Hillson, 2005; Özbek, 2007).

1900lü yılların başında Frederic McKay isimli diş hekimi florun diş çürüklerini önlemede etkili olduğunu keşfetmiş, bu yüzyılın sonlarına doğru sular florlanmaya başlanmıştır (Özbek, 2007). Bu uygulama ile birlikte toplumların her alanda gelişmeye ve bilinçlenmeye başlaması ile 20.yüzyılın sonlarına doğru çürük azalmaya başlamıştır.

Diş çürüğü ve diğer ağız ve diş hastalıklarının oluşmadan önlenmesini amaçlayan koruyucu diş hekimliği kavramı, insanlık için oldukça yeni bir kavramdır. Koruyucu diş hekimliğinin temelinde bireylerin diş hastalıklarının sebepleri ve bunları önlemek için günlük hayatlarında neleri alışkanlık haline getirmeleri gerektiği yatar. Suların florlanması, diş macunu ve gargaralar gibi diş bakım ürünlerinin içeriğine flor eklenmesi, özellikle çocukluk çağından başlayarak bireylere ağız bakımının önemini anlatılması ve bu

konuda eğitimler verilmesi gibi uygulamalar koruyucu diş hekimliği uygulamaları olarak bilinir (Pinkham et al., 2009).

Diş çürüğünün azaltılmaya çalışması ile ilgili ülkemizde de çalışmalar yapılmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün 1988 yılında yayınladığı Türkiye Ağız Diş Sağlığı Durum Analizi Raporu'na göre 6 yaş grubunda %84, tüm daimi dişlerin ağızda mevcut olduğu kabul edilen 12 yaş grubunda %81, 30-35 yaş grubunda ise %97 oranında çürük prevalansı rapor edilmiştir (Saydam ve ark., 1990). 2004 yılında Türkiye'nin 68 ilinden, hem kırsal hem kentsel özellikler taşıyan 250 yerleşim yerinden toplanan diş çürüğü verilerinin değerlendirildiği bir çalışmada 5 yaş grubunda kron çürüğü prevalansı %69,8, 12 yaş grubunda %61,1 ve 15 yaş grubunda %61,2 olarak hesaplanmıştır (Gökalp ve ark., 2007a). 35-44 yaş arası popülasyonun yine kron çürüğü prevalansının %73,8 ve 65-74 yaş arası prevalansın ise %59,3 olduğu bildirilmiştir. Diş kaybı oranı 35-44 yaş arası %90 civarında iken, 65-74 yaş arası bu oran %99'a çıkar. Kentsel bölgelerde çürük daha az görülürken kırsal kesimlerde oran fazladır. Yine aynı yaş gruplarında kron çürüğü kadınlarda erkeklerden daha sık görülmektedir (Gökalp ve ark., 2007b).

Toplumumuzun yaşlarına, coğrafi bölgelerine ya da sosyoekonomik düzeylerine göre gruplandırılarak çürük düzeylerinin ölçüldüğü çalışmalar da yapılmaktadır. 1972 yılında Ankara'da, 6-14 yaş arası 5684 çocukta yapılmış bir araştırmada sonuçlar sosyoekonomik ve coğrafi duruma göre ayrılmış; şehirde yaşayan sosyoekonomik düzeyi yüksek çocuklarda oran %43,1 iken, kırsal kesimde bu oran %50,5 olarak bulunmuştur (Usmen, 1972). Yine Ankara'da, fakat 2003 yılında ve 3-8 yaş arası çocuklarda yapılmış bir araştırmaya göre, 6 yaş grubunda çürük %58 prevalans gösterirken, 8 yaş grubunda bu oran %73,8'e çıkmaktadır. Bu rakamların çok az yüksek olmakla birlikte diğer ülkelerle paralellik gösterdiği belirtilmiştir (Tulunoğlu ve ark., 2003). İç Anadolu Bölgesi'ndeki Konya ilinde, 18 yaşındaki 360 bireyde yapılan araştırmaya göre, bu bireylerin %76,3'ünün daimi birinci büyük azı dışında çürük ya da dolgu bulunmuştur (Ünlü ve ark., 2014).

Sonuç

Diş çürüğü ilk insansılardan günümüz modern insanına kadar tarih sahnesinde var olsa da, Neolitik devirde tarımın başlaması, Milattan önce 100lü yıllarda şeker kamışının işlenmeye başlaması ve sonraki çağlarda şekerin bulunmasının kolaylaşması ve kullanımının artması ile Sanayi Devrimi sonucunda prevalansı artmıştır. Ancak bu prevalans yine de toplumların temel

beslenme özelliklerine göre farklılıklar göstermiştir. Şekerin bulunmadığı savaş gibi kıtlık dönemlerinde çürük oranı düşmüş, bu durumun da şekerin çürükle ilişkisini açıkladığı kabul edilmiştir. 20. yüzyıl başlarından itibaren her alanda büyük teknolojik gelişmeler gösteren insanlık, ağız sağlığı konusunda da gelişme göstermeye başlamıştır. Yakın geçmişte gündeme gelen ve uygulanmaya başlanan koruyucu diş hekimliği kavramı ile diş çürüğü oranı azaltılmaya çalışılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Afşin H. (2004) *Adli Diş Hekimliği*, İstanbul: Adli Tıp Kurumu Yayınları.
- Ata P. (1971) *Konservatif Diş Tedavisi (2. Basım)*, İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Atamtürk D. ve Duyar İ. (2010) “Resuloğlu Erken Tunç Çağı Topluluğunda Ağız ve Diş Sağlığı”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: 27;1, s.33-52.
- Bailey S. E. ve Hublin J. J. (2007) *Dental Perspectives on Human Evolution: State of the Art Research in Dental Paleoanthropology*, Dordrecht: Springer.
- Brathall D. ve ark. (2006) “Klinikte Çürük Riskinin Belirlenmesi”, *Operatif Diş Hekimliğinde Gelişmeler Cilt:2*, N. H. F. Wilson, J. F. Roulet, M. Fuzzi (Eds.), (Ş. Türkün ve M. Türkün, Çev.) İstanbul: Quintessence Yayıncılık, 61-71.
- Brothwell D. R. (1959) “Teeth in Earlier Human Populations”, *Proceedings Nutrition Society*, Volume:18, 59-65 London.
- Fejerskov O. ve ark. (2012) “Dental Caries in Rome, 50-100 AD”, *Caries Research Journal*, 2012; 46, 467-473.
- Forshaw R. J. (2009) “Dental Health and Disease in Ancient Egypt”, *British Dental Journal*, 2009; 206, 421-424.
- Freimer N. et al. (1983) “Cultural Variation – Nutritional and Clinical Implications”, *The Western Journal of Medicine – Cross Cultural Medicine*, Vol: 139:6, 928-933.
- Gökalp S. ve ark. (2007a) “Beş, On İki ve On Beş Yaş Çocukların Ağız Diş Sağlığı Profili, Türkiye-2004”, *Hacettepe Dişhekimliği Fakültesi Dergisi*, Cilt: 31;4, 3-10.
- Gökalp S. ve ark. (2007b) “Erişkin ve Yaşlılarda Ağız-Diş Sağlığı Profili, Türkiye-2004”, *Hacettepe Dişhekimliği Fakültesi Dergisi*, Cilt: 31;4, 11-18.
- Grimaud M. A. et al. (2011) “Frequency of Dental Caries in Four Historical Populations from the Chalcolithic to the Middle Ages”, *International Journal of Dentistry*, 1-7, 02.12.2014, <http://www.hindawi.com/journals/ijd/2011/519691>

- Güngör A. (1998) “Neolitik Dönemde Beslenmenin İnsan Morfolojisine Yansımaları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* Cilt: 38;1.2, 367-379.
- Hillson S. (2005) *Teeth (2nd Edition)*, New York: Cambridge University Press.
- Hotz P. R. (2006) “Diş Çürüğünün Önlenmesi”, *Operatif Diş Hekimliğinde Gelişmeler* Cilt:2, N. H. F. Wilson, J. F. Roulet, M. Fuzzi (Eds.) , (Ş. Türkün ve M. Türkün, Çev.) İstanbul: Quintessence Yayıncılık, 19-27.
- Klatsky M. ve Klatell J. S. (1943) “Anthropological Studies in Dental Caries”, *Journal of Dental Research*, Vol:22, 267-274.
- Kottak C. P. (2013) *Antropoloji: İnsan Çeşitliliğinin Önemi (15. Edisyon)*, (D. Atamtürk ve İ. Duyar, Çev.), Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Lanfranco L. P. ve Eggers S. (2012) “Caries Through Time: An Anthropological Overview”, *Contemporary Approach to Dental Caries*, Ming-Yu Li (Ed.), In-Tech, 3-24, <http://www.intechopen.com/books/contemporary-approach-to-dental-caries/caries-archaeological-and-historical-record> 04.12.2014
- Larsen C. S. et al. (1991) “Dental Caries Evidence for Dietary Change: An Archaeological Context”, *Advances in Dental Anthropology*, M. A. Kelley and C. S. Larsen (Eds.) New York:Wiley-Liss, 179-202.
- Özbek M. (2007) *Dişlerle Zamanda Yolculuk*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Özbek M. (2000) *Dünden Bugüne İnsan*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Özbek M. (1993) “Anadolu Eski İnsan Toplumlarında Sağlık Sorunları”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:10;1, 1-19.
- Özbek M. (1987) “Çayönü İnsanlarında Diş ve Dişeti Hastalıkları”, *V Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 367-395.
- Pinkham J. R. , Casamassimo P. S. , Fields H. W. , McTigue D. J. ve Nowak A. J. (2009) *Çocuk Diş Hekimliği: Bebeklikten Ergenliğe (4. Basım)*, (T. Tortop ve Ö. Tulunoğlu, Çev.) Ankara:Atlas Kitapçılık.
- Rault D. et al. (2013) “Historical And Geographical Parallelism Between The Incidence of Dental Caries, Streptococcus Mutans And Sugar Intake” *European Journal of Epidemiology*, Vol:28, 709–710.
- Saydam G., Oktay İ., Möller I. (1990) *Türkiye’de Ağız Diş Sağlığı Durum Analizi*, Tür-Ağız Sağlığı 001 - Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bölgesi.
- Scott G. R. (1997) “Dental Anthropology”, *Encyclopedia of Human Biology (2nd Edition) Volume:3* Academic Press.

- Shao J. et al. (2010) "Dental Caries in 104 Skulls about 2,200 Years Ago", *The Open Anthropology Journal*, Volume:3, 20-24.
- Tulunoğlu Ö. ve ark. (2003) "Okul Öncesi ve Okul Çağındaki Çocuklarda Diş Yüzeylerindeki Çürük Prevalansının Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, Cilt:20;3, 11-16.
- Usmen E. (1972) "Ankara ve Köylerindeki İlk Okul Çocuklarında Diş Çürüğü Sıklığı ve Bunu Etkileyen Bazı Faktörler", *İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, Cilt:6;4, 384-401.
- Ünlü N. ve ark. (2014) "Genç Yetişkinlerde Birinci Büyük Azı Dişinde Çürük Görülme Sıklığı ve Ağız Bakım Faktörleri İle İlişkisi", *Selçuk Dental Journal*, Cilt:1, 14-19.
- Walker M. J. et al. (2011) "New Evidence of Dental Pathology in 40000-year-old Neanderthals", *Journal of Dental Research*, Vol:90;4 , 428-432.
- White T. , Black M. T. , Folkens P. A. (2012) *Human Osteology (3rd Edition)*, Oxford: Elsevier.
- Zhang X. et al. (2010) "Prevalence Profile of Oral Disease in Ancient Population", *The Open Anthropology Journal*, Vol: 3, 12-15.

DARA (MARDİN) GEÇ ROMA DÖNEMİ İSKELET TOPLUMU DIŞLERİNDE BİR ODONTOMETRİK ANALİZ*

Ayşegül ŞARBAK**

Özet

Geç Roma Dönemi Dara Antik Kenti'nde yaşamış toplumların dişlerinde odontometrik açıdan cinsiyet farkı olup olmadığının saptanması ve Anadolu'nun eski toplumları arasındaki yerinin belirlenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda dişlerden mesio-distal ve bucco-lingual ölçümler alınarak elde edilen veriler SPSS 18.00 programı çerçevesinde cinsiyet farkı açısından irdelenmiştir. Ayrıca, Dara Geç Roma toplumlarının Anadolu eski toplumlar arasındaki yerini belirlemek için iki aşamalı Cluster Analiz uygulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Dara-Mardin, odontometrik analiz, taç endisi, cinsiyet farkı

An Odontometrical Analysis on the Teeth of Dara-Mardin Skeletal Population in the Late Roman Period

Abstract

Determining whether existed sex differences in terms of odontometric of populations teeth that lived in the Late Roman Period Dara Ancient City and determining the place between ancient Anatolian populations is the objective of this study. The aim of study, data obtained of bucco-lingual and mesiodistal measurements were examined in terms of sex differences in the framework of the program SPSS 18:00. Moreover, Two Step Cluster Analysis was applied to determine Dara Late Roman Period population's place among the ancient Anatolian populations.

Key words: Dara-Mardin, odonometrical analysis, crown index, sex difference

* Bu makale Prof. Dr. Berna Alpagut Danışmanlığında hazırlanan "Dara Antik Kenti (Geç Roma) İskelet Toplumları Dişlerinin Morfometrik Analizi ve Diş Sağlığı" konulu Doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Çorum

GİRİŞ

Dişler, ölüm sonrası çevresel şartlara en uzun dayanabilen, vücudun en sert yapılarıdır. Bu nedenle antropolojik çalışmalarda önemli yer tutmaktadırlar (Yaşar, Sevim Erol, 2007). Dişler üzerinde yapılan morfometrik çalışmalar, dişlerin yapısında meydana gelen değişimleri ortaya koymaktadır. Geçmişten günümüze beslenme alışkanlıkları ve yaşam biçiminde meydana gelen değişimler dişlerin morfometrik olarak incelenmesiyle anlaşılabilir (Atamtürk ve Duyar, 2008). Ayrıca dişlerden elde edilen metrik veriler, toplumlar arası morfolojik farklılık ve benzerlikleri, dolayısıyla toplumlar arasındaki biyolojik ilişkinin kurulmasında yardımcı olur (Lukacs, 1985).

Bu çalışmada Dara Antik Kenti toplumu dişleri morfometrik olarak incelenmiştir. Ayrıca odontometrik yöntemlerle elde edilen veriler eski Anadolu toplumlariyla karşılaştırılarak Dara Antik Kenti'nin diğer eski Anadolu toplumları arasındaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Materyal-Metot

Dara Antik Kenti günümüzdeki ismi ile Dara köyü, Mardin'in 30 km güneydoğusunda, Nisibis-Nusaybin'in batısında, Suriye tarafında sınıra yakın Amuda'nın kuzeyinde (7 km) bulunmaktadır. Coğrafi konum olarak Mezopotamya ovasının bitip Tur Abdin Dağlarının başladığı yerdedir. Kireçtaşı anakaya üzerine kurulmuştur. Dara Antik Kenti kazıları, Mardin Müze Müdürlüğü başkanlığında ve Prof. Dr. Metin Ahunbay bilimsel danışmanlığında 1986 yılından beri sürdürülmektedir. Dara Antik Kenti'nde, Geç Roma, Erken Bizans, Selçuklu ve Osmanlı yapılarını bir arada görmek mümkündür (Erdoğan, 2010).

Dara Antik Kenti kazılarından 2010-2011 yıllarından elde edilen iskelet materyallerin temizlik ve onarım işlemleri yapıldıktan sonra yaş ve cinsiyet tayinleri yapılmıştır. Yaş ve cinsiyet tayini, başta leğen kemiği ve kafatası olmak üzere iskelet üzerindeki morfolojik özelliklerden yola çıkılarak yapılmıştır (White vd, 2012; Buikstra ve Ubelaker, 1994; Brothwell, 1981; Workshop of European Anthropologist 1980). Yaş aralıklarının belirlenmesinde ise 0-3yaş, çocuklar 3-12 yaş, ergenler (adölesan) 12-20 yaş, genç erişkinler 20-35 yaş, orta erişkinler 35-50 yaş ve 50 yaş üstü ileri erişkin olarak ele alınmıştır (White vd, 2012). Dara Antik Kenti toplumunun paleodemografisine bakıldığında toplumun 216 bireyden oluştuğu görülmektedir. Toplumun cinsiyet dağılımına bakıldığında, dişi bireylerin sayısının 27, erkek bireylerin sayısı 73'tür. 76 bireyin ise cinsiyeti tespit edilememiştir (Tablo 1).

Dara Antik Kenti bireylerin yaş dağılımlarına bakıldığında ise; bebek (0-3 yaş) 6, çocuk (3-12 yaş) 32, adölesan (12-20) 2, genç erişkin (20-35 yaş) 31, orta erişkin (35-50 yaş) 58, ileri erişkin (50+) 8 ve yaşı belirlenemeyen erişkin bireylerin sayısı ise 79'dur (Tablo 2).

Tablo 1. Dara Antik Kenti Toplumunun Dağılımı

GRUP	SAYI	YÜZDE%
Dişi	27	12,5
Erkek	73	33,79
Bebek (0-3 Yaş)	6	2,77
Çocuk (3-12 Yaş)	32	14,81
Adölesan (12-20) Yaş	2	0,92
Belirsiz	76	35,18
TOPLAM	216	100

Tablo 2. Dara Antik Kenti Toplumunu Yaş Dağılımı

	Dişi	%	Erkek	%	C.B	%	Toplam	%
Genç Erişkin (20-35)	3	9,67	21	67,74	7	22,58	31	17,61
Orta Erişkin (35-50)	11	18,96	14	24,13	33	56,89	58	32,95
İleri Erişkin 50+	1	12,5	5	62,5	2	25	8	4,54
Belirsiz	12	15,18	33	41,77	34	43,03	79	44,88
Toplam	27	15,34	73	41,47	76	43,18	176	100

Dara Antik Kenti toplumuna ait 1521 diş incelenmiştir. Topluma ait dişlerin 33'ü daimi dişlere, 135'i süt dişler olmak üzere toplam 168 diş bebek ve çocuk bireylere aittir. Erişkin bireylerin diş dağılımlarına bakıldığında 203'ü dişi bireylere, 395'i erkek bireylere ve 728'i ise cinsiyeti belirlenemeyen erişkin bireylere aittir (Tablo 3).

Tablo 3. Dara Antik Kenti Toplumunu Diş Dağılımı

Cinsiyet	Üst Çene	Alt Çene	Toplam	%
Bebek-Çocuk	76	92	168	11,04
Dişi	90	140	230	15,12
Erkek	184	211	395	25,96
Cinsiyeti Bilinmeyen	363	365	728	47,86
Toplam	713	808	1521	100

Bu çalışmada dişi ve erkek bireylere ait toplam 625 daimi diş incelenmiştir. Aşırı aşınmış, diş taşı birikmiş ve kırılmış olan dişlerden ölçüm alınmamıştır. Bu nedenle dişi bireylere ait 230 dişin 148'i, erkek bireylere ait 395 dişin 215'inden olmak üzere toplam 363 dişten ölçüm alınabilmiştir.

Dara Antik Kenti Toplumunu dişlerinin morfometrik yapısını ortaya koymak amacıyla, alt ve üst daimi dişlerin mesio-distal ve bucco-lingual ölçüleri alınmıştır. Elde edilen verilerle Taç Alanı, Taç Endisi, Taç Birim Endisi değerleri hesaplanmıştır. Yapılan ölçüm ve endislerin yardımıyla; tüm dişlerin toplam taç alanı (TTA); büyük ve küçük azı dişlerin taç alan değerleri (YDTA); büyük azı dişlerin taç alan değeri (TMTA); kesici ve köpek dişlerin taç alanı (ÖDTA) değerleri hesaplanmıştır (Hillson, 1996).

Mesio-distal ölçüler hem ön hem de arka dişlerin, mesio-distal planda, diş tacının en büyük uzunluğundan alınmıştır (Mayhall, 2000). Bucco-lingual genişlik mesial-distal plana dik ve occlusal yüzeye paralel olarak; premolar ve caninlerde, kumpasın sivri ucu tacın yerine dişin uzun axisine paralel, incisive ve caninlerde ise cingulum bölgesindeki en geniş bölgelerin arasından alınmıştır (Hillson 1996; Mayhall, 2000). Ölçüler alınırken 0,01 mm hassasiyeti olan Mitutoya dijital kumpas kullanılmıştır. Diş ölçümlerinden elde edilen veriler SPSS 18.00 programına yüklenerek istatistiksel olarak değerlendirilmiştir. Diş ölçümlerinin cinsiyetlere göre karşılaştırılmasında normal dağılmayan veriler için parametrik olmayan (non-parametric) Mann-Whitney U testi ve normal dağılan veriler için parametrik T-Testi kullanılmıştır. Ayrıca Dara Antik Kenti toplumunun diğer eski Anadolu toplumları arasındaki yerini belirlemek amacıyla İki Aşamalı Cluster Analizi kullanılmıştır.

Bulgular

Dişi ve Erkeklerde BL Ölçümleri; Dişi ve erkek bireylere ait BL ölçümlerinin ortalamaları incelenmiştir. Dişi bireylerin dişlerindeki BL sıralaması üst çenede; M1>M3>M2>P1>P2>C>I1>I2, alt çenede; M1> M2> M3>P2>P1>C>I2>I1 olarak bulunmuştur. Erkek bireylerde ise üst çene BL sıralaması; M1>M2>M3>P2> P1>C>I1>I2, alt çenede ise M1>M2>M3>P2>P1=C>I2>I1 olarak bulunmuştur.

BL ölçümleri açısından cinsiyetler arasında istatistiksel olarak fark olup olmadığını belirlemek amacıyla dişi ve erkek bireylerin alt ve üst çenelerinden elde edilen BL ölçümleri istatistiksel olarak değerlendirilmiştir. Buna göre üst çenede $p>0,05$ (0,067), alt çenede ise $p>0,05$ (0,983) olarak bulun-

muştur (Tablo 5). Cinsiyetler arasında BL ölçümleri arasında hem üst çenede hem de alt çenede istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Başka bir deyişle dişi ve erkek bireylerin dişlerinin genişlikleri (BL ölçümleri) birbirine yakın değerlere sahiptir.

Tablo 4. Dişi ve Erkek Bireylerde BL Ölçümleri

Üst çene										
BL	Dişi					Erkek				
Diş Grubu	n	Ort.	S	Min.	Max.	n	Ort.	S	Min.	Max.
I ¹	1	7,03		7,03	7,03	5	7,5	0,49	6,7	7,98
I ²	7	6,48	0,32	6,08	6,93	6	6,63	0,43	5,95	7,12
C ⁻	9	8,25	0,7	7,11	9,27	8	8,25	0,47	7,72	9,25
PM ¹	9	8,87	0,42	8,1	9,66	13	8,43	0,51	7,53	9,14
PM ²	9	8,69	0,53	8,06	9,49	14	8,85	0,5	8,02	9,81
M ¹	8	11,05	0,5	10,43	11,78	14	11,66	0,44	10,8	12,44
M ²	9	10,85	0,53	9,9	11,52	18	11,46	0,63	10,2	12,52
M ³	4	11,11	0,86	9,95	12,04	13	11,19	1,15	8,48	13
Toplam	56	9,2	1,64	6,08	12,04	91	9,8	1,83	5,95	13
Alt Çene										
BL	Dişi					Erkek				
Diş Grubu	n	Ort.	S	Min.	Max.	n	Ort.	S	Min.	Max.
I ₁	8	5,86	0,32	5,56	6,36	9	6,16	0,52	5,5	7
I ₂	7	6,18	0,27	5,92	6,73	12	6,35	0,35	5,87	7,05
C ₋	9	7,2	0,56	6,41	7,88	15	7,62	0,52	6,95	8,52
PM ₁	11	7,29	0,41	6,68	8,23	16	7,62	0,55	6,79	8,9
PM ₂	9	7,74	0,52	6,43	8,2	14	7,79	0,65	6,21	8,66
M ₁	15	10,27	0,52	9,56	11,17	22	10,21	0,49	9,44	11,19
M ₂	21	9,59	0,47	8,7	10,32	19	9,72	0,58	8,77	10,8
M ₃	12	9,53	0,41	8,75	10,4	17	9,46	0,67	7,77	10,59
Toplam	92	8,42	1,59	5,56	11,17	124	8,44	1,5	5,5	11,19

Tablo 5. Mann-Whitney Testi
Ranj

Çene		Cinsiyet	N	Ortalama Ranj	Ranjların Toplamı
Üst	BL	Erkek	91	79,53	7316,50
		Dişi	56	66,24	3709,50
		Total	147		
Alt	BL	Erkek	124	109,08	13634,50
		Dişi	92	108,90	10018,50
		Total	216		

İstatistik Testi

Çene		BL
Üst	Mann-Whitney U	2113,500
	Wilcoxon W	3709,500
	Z	-1,829
	p	,067
Alt	Mann-Whitney U	5740,500
	Wilcoxon W	10018,500
	Z	-,021
	p	,983

Dişi ve Erkeklerde MD Ölçümleri; Dişi ve erkek bireylere ait MD ölçümlerinin ortalamaları incelenmiştir. Dişi bireylerin dişlerindeki MD sıralaması üst çenede; $M1 > M2 > M3 > I1 > C > I2 > P1 > P2$, alt çenede; $M1 > M2 > M3 > P1 > P2 > C > I2 > I1$ olarak bulunmuştur. Erkek bireylerde ise üst çene MD sıralaması; $M1 > M2 > I1 > M3 > C > I2 > P2 > P1$, alt çenede ise $M1 > M3 > M2 > P2 > P1 > C > I2 > I1$ olarak bulunmuştur. Tablo 6'da görüldüğü gibi dişi ve erkek bireylere ait MD ölçümleri birbirine yakın değerlere sahiptir.

Tablo 6. Dişi ve Erkek Bireylerde MD Ölçümleri

Üst çene										
MD	Dişi					Erkek				
Diş Grubu	n	Ort.	S	Min.	Max.	n	Ort.	S	Min.	Max.
I ¹	1	7,74	,	7,74	7,74	5	8,47	0,54	7,68	9,01
I ²	7	6,75	0,77	5,76	7,67	6	6,7	0,49	5,72	7,03
C ⁻	9	6,89	0,47	6,13	7,78	8	7,08	0,5	6,52	8
PM ¹	9	5,98	0,57	5,35	7,14	13	6	0,49	5,2	7
PM ²	9	5,96	0,35	5,36	6,4	14	6,07	0,4	5,4	6,61
M ¹	8	9,7	0,5	8,96	10,28	14	10,13	0,59	9,05	10,86
M ²	9	8,57	0,57	7,4	9,34	18	8,98	0,45	8,2	9,96
M ³	4	8,04	1,1	6,52	9,18	13	7,95	0,8	6,58	8,95
Toplam	56	7,34	1,45	5,35	10,28	91	7,79	1,57	5,2	10,86
Alt çene										
MD	Dişi					Erkek				
Diş Grubu	n	Ort.	S	Min.	Max.	n	Ort.	S	Min.	Max.
I ₁	8	5,11	0,4	4,76	5,93	9	5,30	0,29	4,84	5,73
I ₂	7	5,82	0,42	5,2	6,47	12	5,73	0,68	4	6,59
C	9	6,16	0,36	5,52	6,5	15	6,45	0,43	5,58	7,39
PM ₁	11	6,62	0,48	5,89	7,52	16	6,55	0,37	6,14	7,4
PM ₂	9	6,61	0,41	6,09	7,31	14	6,75	0,67	5,32	8,35
M ₁	15	10,45	0,5	9,78	11,48	22	10,68	0,58	9,58	11,68
M ₂	21	9,78	0,62	8,6	10,93	19	9,74	0,61	8,3	10,7
M ₃	12	9,43	1,05	7,02	11,18	17	9,91	0,8	8,93	11,57
Toplam	92	8,09	2,04	4,76	11,48	124	8,078	2,08	4	11,68

Cinsiyetler arasında MD ölçümleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek amacıyla dişi ve erkek bireylerin alt ve üst çenelerine ait MD ölçümleri istatistiksel olarak değerlendirilmiştir. Buna göre üst çenede $p > 0,05$ (0,105), alt çenede ise $p > 0,05$ (0,985) olarak bulunmuştur (Tablo 7). Cinsiyetler arasında MD ölçümleri arasında hem üst çenede hem de alt çenede istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Başka bir deyişle dişi ve erkek bireylerin dişlerine ait MD ölçümleri (uzunlukları) birbirine benzer özellik göstermektedir.

Tablo 7. Mann-Whitney Testi
Ranj

Çene		Cinsiyet	N	Ort. Ranj	Ranların Toplamı
Üst	MD	Erkek	91	78,47	7140,50
		Dişi	56	66,74	3737,50
		Total	147		
Alt	MD	Erkek	124	109,06	13633,00
		Dişi	92	108,91	10020,00
		Total	216		

İstatistik Test

Çene		MD
Üst	Mann-Whitney U	2141,500
	Wilcoxon W	3737,500
	Z	-1,621
	p	,105
Alt	Mann-Whitney U	5742,000
	Wilcoxon W	10020,000
	Z	-,018
	p	,986

Dişi ve Erkeklerde Taç Alanı Değerleri; Taç alanı, dişlerin taç kısımlarının kütleliliğini anlamak açısından önemlidir. Dişi bireylerde üst çene taç alanı sıralaması $M1>M2>M3>C>I1>PM1>PM2>I2$; alt çene taç alanı sıralaması ise $M1>M2>M3>PM2>PM1>C>I2>I1$ şeklindedir. Erkek bireylerde üst çenedeki dişlerin taç alan değerleri $M1>M2>M3>I1>C>PM2>PM1>I2$; alt çenede ise $M1>M2>M3>PM2>PM1>C>I2>I1$ şeklindedir (Tablo 8). Dişi bireylerde taç alan değerlerine bakıldığında ön diş gruplarının üst çenedeki değerlerin alt çeneye göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Arka diş gruplarına bakıldığında ise alt çene ile üst çenedeki birinci molar taç alan değerlerinin birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. İkinci molarda üst çenedeki taç alan değeri alt çenedeki taç alan değerinden biraz yüksektir. Üçüncü molarda ise alt çenedeki taç alan değeri üst çeneye göre daha yüksektir. Erkek bireylerde taç alan değerlerine bakıldığında üçüncü molar hariç üst çenedeki dişlerin taç alan değerleri alt çeneye göre yüksektir. Üçüncü molarda alt çene taç alan değeri üst çenedeki taç alan değerinden daha fazladır.

Taç Alanı değeri açısından cinsiyetler arasında fark olup olmadığını belirlemek amacıyla dişi ve erkek bireylerin alt ve üst çenelerine ait Taç Alan değerleri istatistiksel olarak değerlendirilmiştir. Buna göre üst çenede $p<0,05$ (0,019) olarak bulunmuştur (Tablo 9). Cinsiyetler arasında üst çenedeki Taç

Alan değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Erkek bireylerin üst çene taç alan değeri dişi bireylerin üst çene taç alan değerinden daha fazladır. Erkek bireylerin üst çenedeki dişleri, dişi bireylerin dişlerinden biraz daha iridir. Cinsiyetler arasında alt çene taç alan değerleri açısından istatistiksel olarak değerlendirildiğinde ise, alt çenede $p>0,05$ (0,832) olarak bulunmuştur (Tablo 9). Cinsiyetler arasında alt çenede Taç Alan değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkı olmadığı sonucuna varılmıştır. Başka bir deyişle cinsiyetler arasında alt çene Taç Alan değerleri birbirine benzer özellik göstermektedir.

Tablo 8. Dişi ve Erkeklerde Taç Alan Değerleri

Üst Çene										
Taç Alanı	Dişi					Erkek				
Diş Grubu	n	Ort.	S	Min.	Max.	n	Ort.	S	Min.	Max.
I ¹	1	54,41	-	54,41	54,41	5	63,58	5,9	56,83	71,9
I ²	7	43,94	6,88	35,02	53,15	6	44,58	5,52	34,03	50,05
C ⁻	9	56,89	6,27	50,13	71,42	8	58,59	6,8	51,34	74
PM ¹	9	53,23	7,11	43,34	68,97	13	50,81	6,57	41,6	63,98
PM ²	9	51,91	5,14	43,95	58,21	14	53,95	6,13	44,19	62,21
M ¹	8	107,5	9,57	93,54	117,5	14	118,3	9,91	98,55	126,8
M ²	9	93,25	9,56	76,59	104,3	18	103	7,28	91,04	118,5
M ³	4	69,4	44,28	9,26	110,5	13	89,23	14,21	63,01	109,6
Toplam	56	67,8	25,69	9,26	117,5	91	78,47	27,95	34,03	126,8
Alt Çene										
Taç Alanı	Dişi					Erkek				
Diş Grubu	n	Ort.	S	Min.	Max.	n	Ort.	S	Min.	Max.
I ₁	8	30,06	3,93	26,89	37,71	9	32,79	4,42	27,49	40,11
I ₂	7	36,06	3,73	32,4	42,2	12	36,78	5,3	26,96	45,14
C	9	44,53	5,46	35,44	50,27	15	49,25	5,14	39,79	56,31
PM ₁	11	48,03	5,81	42,9	61,89	16	50,1	6,46	41,89	65,86
PM ₂	9	51,16	3,17	46,1	56,65	14	52,46	8,55	36,71	68,22
M ₁	15	107,6	9,07	96,33	122,5	22	109,3	10,05	90,44	130,7
M ₂	21	94,06	9,9	75,34	111,8	19	94,92	10,17	74,45	109,7
M ₃	12	90,04	11,47	61,42	110,6	17	93,94	11,02	76,46	115,9
Toplam	92	71,22	29,39	26,89	122,5	124	71,09	29,42	26,96	130,7

Tablo 9. Mann-Whitney Testi

Ranjlar					
Çene		Cinsiyet	N	Ort. Ranj	Ranjların Toplamı
Üst	TACALANI	Erkek	91	80,48	7324,00
		Dişi	56	63,46	3554,00
		Total	147		
Alt	TACALANI	Erkek	124	109,78	13722,00
		Dişi	92	107,95	9931,00
		Total	216		

Test Statistics^a

Çene		TACALANI
Üst	Mann-Whitney U	1958,000
	Wilcoxon W	3554,000
	Z	-2,353
	p	,019
Alt	Mann-Whitney U	5653,000
	Wilcoxon W	9931,000
	Z	-,212
	p	,832

Dişi ve Erkeklerde Taç Endisi Değerleri; Dişi ve erkek bireylere ait Taç Endisi değerlerinin ortalamaları incelenmiştir. Tablo 10'da görüldüğü gibi dişi ve erkek bireylere ait Taç Endisi değerleri birbirine yakındır. Cinsiyetler arasında Taç Endisi değerleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığı belirlemek amacıyla istatistiksel olarak değerlendirilmiştir. Cinsiyetler arasındaki farkı belirlemek amacıyla, üst çene Taç Endisi değeri normal dağıldığından T-Testi uygulanmıştır. İstatistiksel değerlendirmeler sonucunda $p > 0,05$ (0,993) olarak bulunmuştur (Tablo 11).

Tablo 10. Dişi ve Erkeklerde Taç Endisi Değerleri

Üst Çene										
T.E	Dişi					Erkek				
Diş Grubu	n	Ort.	S	Min.	Max.	n	Ort.	S	Min.	Max.
I ¹	1	90,82	-	90,82	90,82	5	88,94	8,16	75,36	96,35
I ²	7	96,67	8,73	87,6	109,46	6	99,1	5,33	91,35	104,77
C ⁻	9	120,34	14,31	100,85	151,22	8	116,9	7,59	104,86	128,52
PM ¹	9	149,12	11,13	134,79	162,96	13	140,83	9,62	130,57	162,66
PM ²	9	145,99	9,8	131,08	160,3	14	145,96	7,24	136,48	160,36
M ¹	8	117,18	12,58	108	147,61	14	115,33	5,54	105,89	124,89
M ²	9	126,86	7,32	118,73	139,86	18	127,87	10,52	112,56	152,68
M ³	4	139,13	9,31	131,15	152,6	13	141,84	19,53	114,13	187,05
Toplam	56	127,54	20,35	87,6	162,96	91	127,57	19,57	75,36	187,05
Alt Çene										
T. E	Dişi					Erkek				
Diş Grubu	n	Ort.	S	Min.	Max.	n	Ort.	S	Min.	Max.
I ₁	8	114,83	5,55	107,25	124,74	9	114,7	6,86	105,76	122,95
I ₂	7	106,36	6,95	96,29	119,8	12	115	19,24	97,34	168,5
C	9	117,02	7,27	103,88	126,35	15	118,97	10,54	103,11	138,43
PM ₁	11	110,5	7,34	99,85	123,93	16	116,25	3,85	109,14	123,01
PM ₂	9	117,79	13,16	89,67	130,54	14	116,05	11,95	90,52	134,94
M ₁	15	98,37	5,07	89,29	104,97	22	95,37	4,44	84,38	102,61
M ₂	21	98,27	4,11	89,78	106,16	19	99,96	5,78	87,52	110,54
M ₃	12	102,12	11,99	88,37	126,52	17	95,91	9,05	78,13	110,89
Toplam	92	106,05	10,81	88,37	130,54	124	107,33	13,48	78,13	168,5

Tablo 11. Bağımsız Örneklem T-Testi

Çene		Levene Testi		Ortalamalara İlişkin T-Testi							
		F	p	t	df	p	Ortalama Farkı	Std. Hata	95% Güven Aralığında		
									En Düşük	En Yüksek	
Üst	Varyanslar Eşitse	,562	,455	,009	145	,993	,03028	3,37531	-6,64089	6,70144	
	Varyanslar Eşit Değil-se			,009	113,000	,993	,03028	3,40746	-6,72051	6,78107	

Tablo 12. Grup İstatistikleri

Çene	Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Ort. Hatası
Üst	Erkek	91	127,5758	19,57008	2,05150
	Dişi	56	127,5455	20,35973	2,72068

Cinsiyetler arasında üst çenede Taç Endisi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Başka bir deyişle dişi ve erkek bireylerin üst çenedeki Taç Endisi değerleri birbirine benzerlik göstermektedir. Cinsiyetler arasında alt çenede Taç Endisi değeri açısından istatistiksel olarak fak olup olmadığını belirlemek amacıyla dişi ve erkek bireylerin alt çenelerine ait Taç Endisi değeri istatistiksel olarak değerlendirilmiştir. İstatistiksel değerlendirmeler sonucunda $p>0,05$ (0,745) olarak bulunmuştur (Tablo 13). Cinsiyetler arasında alt çene Taç Endisi değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur. Dişi ve erkek bireylerin Taç Endisi değerleri birbirine benzer özellikler göstermektedir

Tablo 13. Mann-Whitney Testi

		Ranjlar		
Çene	Cinsiyet	N	Ortalama Ranj	Ranjların Toplamı
Alt	Erkek	125	110,19	13773,50
	Dişi	92	107,39	9879,50
	Total	217		

		İstatistik Testi	
Çene	TACENDİSİ		
Alt	Mann-Whitney U		5601,500
	Wilcoxon W		9879,500
	Z		-,325
	p		,745

Dişi ve Erkeklerde Taç Birim Endisi Değerleri; Dişi ve erkek bireylerine ait Taç Endisi değerlerinin ortalamaları incelenmiştir. Erkek bireylerde üst çeneye TBE değeri dişi bireylerin üst çene TBE değerinden biraz daha yüksektir. Alt çene TBE değerlerine bakıldığında ise erkek ve dişi bireylerde TBE değerleri birbirine yakın değerlere sahip olduğu görülmektedir (Tablo 14).

Cinsiyetler arasında üst çene TBE değerleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farkı olup olmadığını belirlemek amacıyla dişi ve erkek bireylerin üst çenelerine ait TBE değeri istatistiksel olarak değerlendirilmiştir-

tir. İstatistiksel değerlendirmelerin sonucunda $p < 0,05$ (0,038) olarak bulunmuştur (Tablo 15). Cinsiyetler arasında üst çene TBE değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Erkek bireylerde üst çene TBE değeri diş bireylerin üst çene TBE değerinden daha yüksektir. Cinsiyetler arasında alt çene TBE değerleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farkı olup olmadığını belirlemek amacıyla diş ve erkek bireylerin alt çenelerine ait TBE değeri istatistiksel olarak değerlendirilmiştir. İstatistiksel değerlendirmelerin sonucunda $p > 0,05$ olarak bulunmuştur (Tablo 16). Cinsiyetler arasında alt çene TBE değeri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur. Erkek ve diş bireylerin alt çene TBE değerleri birbirine benzer özellikler göstermektedir.

Tablo 14. Diş ve Erkek Bireylere Ait Taç Endisi Birimi Değeri

Üst Çene										
TBE	Dişi					Erkek				
Diş Grubu	n	Ort.	S	Min.	Max.	n	Ort.	S	Min.	Max.
I ¹	1	7,38	-	7,39	7,39	5	7,98	0,36	7,54	8,49
I ²	7	6,64	0,51	5,92	7,3	6	6,66	0,43	5,84	7,08
C ⁻	9	7,57	0,41	7,08	8,48	8	7,67	0,42	7,19	8,63
PM ¹	9	7,42	0,45	6,73	8,4	13	7,22	0,45	6,58	8,07
PM ²	9	7,32	0,37	6,78	7,77	14	7,46	0,42	6,77	8,06
M ¹	8	10,43	0,44	9,7	10,86	14	10,89	0,45	9,97	11,29
M ²	9	9,71	0,49	8,88	10,26	18	10,22	0,36	9,59	10,93
M ³	4	9,58	0,98	8,23	10,61	13	9,57	0,78	7,96	10,6
Toplam	56	8,28	1,43	5,92	10,86	91	8,8	1,57	5,84	11,29
Alt Çene										
TBE	Dişi					Erkek				
Diş Grubu	n	Ort.	S	Min.	Max.	n	Ort.	S	Min.	Max.
I ₁	8	5,48	0,34	5,21	6,15	9	5,73	0,38	5,26	6,37
I ₂	7	6	0,3	5,72	6,5	12	6,07	0,41	5,37	6,72
C	9	6,68	0,42	5,97	7,13	15	7,03	0,37	6,36	7,51
PM ₁	11	6,96	0,39	6,56	7,88	16	7,08	0,45	6,48	8,15
PM ₂	9	7,18	0,21	6,8	7,53	14	7,27	0,54	6,11	8,26
M ₁	15	10,36	0,43	9,82	11,07	22	10,44	0,48	9,51	11,44
M ₂	21	9,68	0,51	8,68	10,58	19	9,73	0,53	8,64	10,48
M ₃	12	9,48	0,62	7,88	10,54	17	9,69	0,57	8,81	10,78
Toplam	92	8,26	1,79	5,21	11,07	124	8,26	1,76	5,26	11,44

Tablo 15. Mann-Whitney Testi

Ranjlar				
Çene	Cinsiyet	N	Ort.Ranj	Ranjların Toplamı
Üst	Erkek	91	79,70	7253,00
	Dişi	56	64,73	3625,00
	Total	147		
İstatistik Testi				
Üst	Mann-Whitney U		2029,000	
	Wilcoxon W		3625,000	
	Z		-2,070	
	p		,038	

Tablo 16. Mann-Whitney Testi

Ranks				
Çene	Cinsiyet	N	Ort. Ranj	Ranjların Toplamı
Alt	Erkek	125	109,78	13723,00
	Dişi	92	107,93	9930,00
	Total	217		
Test Statisticsa				
Alt	Mann-Whitney U		5652,000	
	Wilcoxon W		9930,000	
	Z		-,214	
	p		,830	

Dara Antik Kenti'nin Anadolu Toplumları Arasındaki Yeri;

İskelet popülasyonların fenotip yapıları (morfolojileri) biyometrik ölçümlerle ortaya konulabilmektedir. Morfolojinin ya da fenotipin oluşumundan sorumlu birimler genlerdir. Dolayısıyla biyometrik ölçüm metoduyla elde edeceğimiz morfolojik özellikler, toplumlar arasındaki benzerlik ya da farklılıkları ortaya koyarken yardımcı olmaktadır (Alpagut,1986). Odontometrik çalışmalar da topluluklar arasındaki biyolojik yakınlık ya da uzaklığı belirlemede değişimleri en iyi veren yöntemlerden biridir (Lukacs,1985). Bu çalışmada odontometrik yöntemlerle elde edilen veriler, diğer Anadolu topluluklarıyla karşılaştırarak Dara Antik Kenti'nin diğer eski Anadolu toplumları arasındaki yeri belirlenmeye çalışılacaktır.

Dara Antik Kenti toplumundan taç genişliğini ifade eden bucco-lingual (BL) ve tacın maksimum uzunluğunu belirten mesio-distal ölçüleri çağdaşı olan diğer eski Anadolu toplumlarıyla karşılaştırılmıştır (Tablo 17) (Tablo 18). Buna göre Dara Antik Kenti BL değeri sıralaması üst çenede M1>M3>M2>P2>P1>C>I1>I2; alt çene M1>M2>M3>P2>P1>C>I2>I1

şeklindedir. Panaztepe toplumunda (Güleç ve Duyar,1998) BL değeri sıralaması üst çenede; $M2>M1>M3>P1>P2>C>I1>I2$, alt çenede; $M1>M2>M3>P2>P1>C>I2>I1$ iken Adramytteion toplumunda (Atamtürk ve Duyar, 2008) BL sıralaması üst çenede $M1>M3>M2>P2>C>P1>I1>I2$ alt çenede ise $M1>M2>M3>P2>P1>C>I2>I1$, İznik toplumunda (Erdal, 1996) ise BL sıralaması üst çenede; $M1=M2>M3>P2>P1>C>I1>I2$, alt çenede ise $M1>M3>M2>P2>C>P1>I1>I2$ olarak bulunmuştur. Dara Antik Kenti'nin büyük azı dişlerin BL sıralaması Adramytteion (Atamtürk ve Duyar, 2008) toplumuyla benzerlik gösterirken, ön grup dişlerin sıralaması Panaztepe (Güleç ve Duyar, 1998) ile benzerlik göstermektedir. Dara Antik Kenti'nin alt çene BL sıralaması ise, Panaztepe (Güleç ve Duyar, 1998)ve Adramytteion (Atamtürk ve Duyar, 2008) toplumlarına benzer özellikler göstermektedir (Tablo 17).

Dara Antik Kenti MD değerlerine bakıldığında ise, üst çene MD değeri $M1>M2>M3>I1>C>I2>P2>P1$, alt çene $M1>M2>M3>P2>P1>C>I2>I1$ olarak tespit edilmiştir. Eski Anadolu toplumlarından Panaztepe toplumu (Güleç ve Duyar, 1998) üst çene MD değeri $M1>M2>M3>I1>C>P1=P2>I2$, alt çenede ise; $M1>M3>M2>P2>P1>C>I2>I1$; Adramytteion toplumu (Atamtürk ve Duyar, 2008) MD değeri üst çene; $M2>M1>M3>I1>C>P1>P2>I2$, alt çene; $M1>M2>M3>P2=C>P1>I2>I1$, İznik toplumu (Erdal, 1996) MD değeri üst çene; $M1>M2>M3>I1>C>P1>P2=I2$ alt çene; $M1>M2=M3>P2>P1=C>I2>I1$ olarak bulunmuştur. Dara Antik Kenti MD alt çene sıralaması Panaztepe (Güleç ve Duyar, 1998) toplumuyla benzerlik gösterirken diğer Anadolu toplumlarından farklıdır. Dara Antik Kenti MD ve BL değerlerine diğer Anadolu toplumlarından bakıldığında ise diğer eski Anadolu toplumlarıyla yakın değerlere sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 17. Eski Anadolu Toplumlarında BL değerleri

Toplum	Dönem	Araştırmacı	Eski Anadolu Toplumlarında BL Değerleri															
			LM ³	LM ²	LM ¹	LP ²	LP ¹	LC	LI ²	LJ ¹	LM ₃	LM ₂	LM ₁	LP ₂	LP ₁	LC	LI ₂	LI ₁
Panaztepe	Roma	Gülleç ve Duyar, 1998	9,9	10,6	10,5	8,4	8,6	7,9	6,1	6,8	9,3	9,4	9,8	7,3	6,9	6,9	6,02	5,5
Çemberlitaş	Roma	Çiner, 1975	10,2	10,6	10,7	8,43	8,07	7,73	6,1	6,85	-	9,1	10	7	6,9	7	-	-
Dara Antik Kenti	Geç Roma	Şarbak, 2014	11,1	10,5	11,4	8,88	8,78	8,33	6,38	7,36	9,49	9,61	10,1	7,87	7,38	7,6	6,28	6,1
Adramyteion	M.S.V-VI.yy	Atamtürk ve Duyar, 2008	10,4	9,48	10,9	9,54	8,02	8,21	5,48	6,5	9,29	9,36	9,81	7,82	7,4	6,87	5,58	5,25
Topaklı	Erken Bizans	Gülleç vd, 1995	9,5	10,1	10,6	8,5	8,6	7,8	6,1	7,1	9,3	9,3	10,1	7,7	7,3	7,4	6,08	5,7
Tefenni	Bizans	Kansu ve Çiner, 1968	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	11	-	-	-	-	-
KocamustafaPaşa	Bizans	Çiner, 1971	8	8	10,5	10	9,5	-	-	-	9,5	9,6	10	7	6,5	-	-	-
Yarımburgaz	Bizans	Çiner, 1974	-	-	-	-	-	-	-	-	9,3	9,5	10	-	-	-	-	-
Ayatekla	Bizans	Çiner, 1965	-	-	10	8,2	8	-	-	-	-	9,8	10	8	7,2	8	-	-
İznik	Geç Bizans	Erdal, 1996	10,5	11,1	11,1	8,8	8,5	8,1	6,4	7,1	9,5	9,7	10,2	7,8	7,3	7,5	6,1	5,6

Tablo 18. Eski Anadolu Toplumlarında MD değerleri

Toplum	Dönem	Araştırmacı	Eski Anadolu Toplumlarında MD Değerleri																
			LM ³	LM ²	LM ¹	LP ²	LP ¹	LC	LI ¹	LM ³	LM ²	LM ¹	LP ²	LP ¹	LC	LI ²	LI ¹		
Panaztepe	Roma	Güleç ve Duyar, 1998	8,2	8,7	9,6	6,4	6,4	7,02	6,1	8,09	9,5	9,2	10	6,4	6,3	6,06	5,6	5,09	
Çemberlitaş	Roma	Çiner, 1975	7,86	9,2	9,74	6,1	6,2	6,76	6,65	7,75	-	9,2	10	6,2	6,1	6	-	-	
Dara Antik Kenti	Geç Roma	Şarbak, 2014	7,31	8,89	9,95	6,01	5,94	7,02	6,6	8,52	9,61	9,78	10,6	6,59	6,52	6,39	6,02	5,23	
Adramyteion	M.S.V-VI.yy	Atamtürk ve Duyar, 2008	9,14	10,8	10,1	6,05	6,75	6,95	5,34	7,37	8,93	9,77	9,88	6,64	6,28	6,64	5,5	5,06	
Topaklı	Erken Bizans	Güleç vd, 1995	7,4	7,9	9,4	5,6	5,7	7,1	6,03	8,08	8,9	9,8	9,9	6,2	6,02	6,3	5,7	5,08	
Tefenni	Bizans	Kansu ve Çiner, 1968	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10,5	11	-	-	-	-	-	
Kocamustafapaşa	Bizans	Çiner, 1971	7,5	9,5	10,5	5,5	6,5	-	-	-	9,5	9,8	10,3	6,2	6	-	-	-	
Yarımburgaz	Bizans	Çiner, 1974	-	-	-	-	-	-	-	-	9,7	10	11	-	-	-	-	-	
Ayatekla	Bizans	Çiner, 1965	-	-	11	6	6	-	-	-	-	10,5	11	6,5	6	7	-	-	
İznik	Geç Bizans	Erdal, 1996	8,5	9,1	10,2	6,3	6,5	7,4	6,3	8,2	10,3	10,3	10,9	6,7	6,5	6,5	5,7	5,1	

MD ve BL ölçümlerinden yararlanılarak hesaplanan Taç Endisi ve Taç Alanı değerleri bize toplumların diş boyutlarıyla ilgili bilgileri sunmaktadır. Taç endisi dişlerin biçimleriyle ilgili bilgi verirken, Taç Alanı ise dişin kütleliliği hakkında bilgi vermektedir. Dara Antik Kenti toplumu dişlerinden elde edilen BL ve MD değerlerinden yararlanılarak hesaplanan Taç Endisi ve Taç Alanı değerleri diğer eski Anadolu toplumlarıyla karşılaştırılmıştır. Buna göre Dara Antik Kenti toplumunun Taç Alan değeri incelendiğinde üst çenede birinci, ikinci ve üçüncü molar taç alan değerleri Kocamustafapaşa (Çiner, 1971), Topaklı (Güleç vd, 1995), Çemberlitaş (Çiner, 1975) ve Panaztepe (Güleç ve Duyar, 1998) toplumundan yüksek değere sahipken, Adramytteion (Atamtürk ve Duyar, 2008) toplumundan küçük değere sahiptir. İznik (Erdal, 1996) toplumuna ise benzerlik göstermektedir. Üst çenede ikinci premolar değerlerine bakıldığında ise Dara Antik Kenti Topaklı (Güleç vd, 1995) toplumlarından yüksek değere sahipken, diğer toplumlarla benzer değerlere sahiptir. Canin, birinci ve ikinci incisive değerlerine bakıldığında ise Adramytteion (Atamtürk ve Duyar, 2008) toplumuna ait birinci ve ikinci incisive değerleri Dara Antik Kenti toplumundan düşük değere sahiptir. Alt çene Taç Alan değerlerine bakıldığında ise Dara Antik Kenti diğer eski Anadolu toplumların taç alan değerine benzerlik göstermektedir (Tablo 19).

Tablo 19. Eski Anadolu Toplumlarında TAÇ ALANI değerleri

Eski Anadolu Toplumlarında TAÇ ALANI Değerleri																		
Toplum	Dönem	Araştırmacı	LM ³	LM ²	LM ¹	LP ²	LP ¹	LC	LF ²	LF ¹	LM ₃	LM ₂	LM ₁	LP ₂	LP ₁	LC	LI ₂	LI ₁
Panaztepe	Roma	Güleç ve Duyar, 1998	81,2	92,2	101	53,8	55	55,5	37,2	55	88,4	86,5	98	46,7	43,5	41,8	33,7	28
Çemberlitaş	Roma	Çiner, 1975	79,9	97,1	104	51,4	50	52,3	40,6	53,1	-	83,7	100	43,4	42,1	42	-	-
Dara Antik Kenti	Geç Roma	Şarbak, 2014	91,1	100	114	53,5	53,1	58,6	42,3	62,8	91,4	94,3	107	52	48,3	48,6	37,9	32,1
Adramyteion	M.S.V - VI.yy	Atamtürk ve Duyar, 2008	95,5	103	110	57,71	54,9	56,8	29,3	48,2	82,8	90,5	96,8	52	45,7	30,7	24,3	46,2
Topaklı	Erken Bizans	Güleç vd, 1995	70,3	79,8	99,6	47,6	49	55,4	36,8	57,4	82,8	91,1	100	47,7	43,9	46,6	34,7	29
Tefenni	Bizans	Kansu ve Çiner, 1968	-	-	-	-	-	-	-	-	-	105	121	-	-	-	-	-
Kocamustafapaşa	Bizans	Çiner, 1971	60	76	110	55	61,8	-	-	-	90,3	94,1	103	43,4	39	-	-	-
Yarımburgaz	Bizans	Çiner, 1974	-	-	-	-	-	-	-	-	90,2	95	110	-	-	-	-	-
Ayatekla	Bizans	Çiner, 1965	-	-	110	49,2	48	-	-	-	-	103	110	52	43,2	56	-	-
İznik	Geç Bizans	Erdal, 1996	89,3	101	113	55,4	55,3	59,9	40,3	58,2	97,9	99,9	111	52,3	47,5	48,8	34,8	28,6

Taç Endis değerlerine bakıldığında ise Dara Antik Kenti üst çene birinci, ikinci, üçüncü molar, ikinci premolar, birinci premolar ve canin taç endis değerleri diğer eski Anadolu toplumlarından biraz daha yüksek değere sahiptir. İkinci taç endis değeri ise Çemberlitaş (Çiner, 1975) toplumundan yüksek diğer toplumlardan ise düşük değere sahiptir. Birinci incisive taç endis değerleri ise diğer Anadolu toplumlarıyla yakın değerlere sahiptir. Alt çene taç endis değerlerine bakıldığında ise Dara Antik Kentiyle diğer eski Anadolu toplumlarının birbirine yakın değerlerde olduğu görülmektedir (Tablo 20).

Tablo 20. Eski Anadolu Toplumlarında TAÇ ENDİSİ değerleri

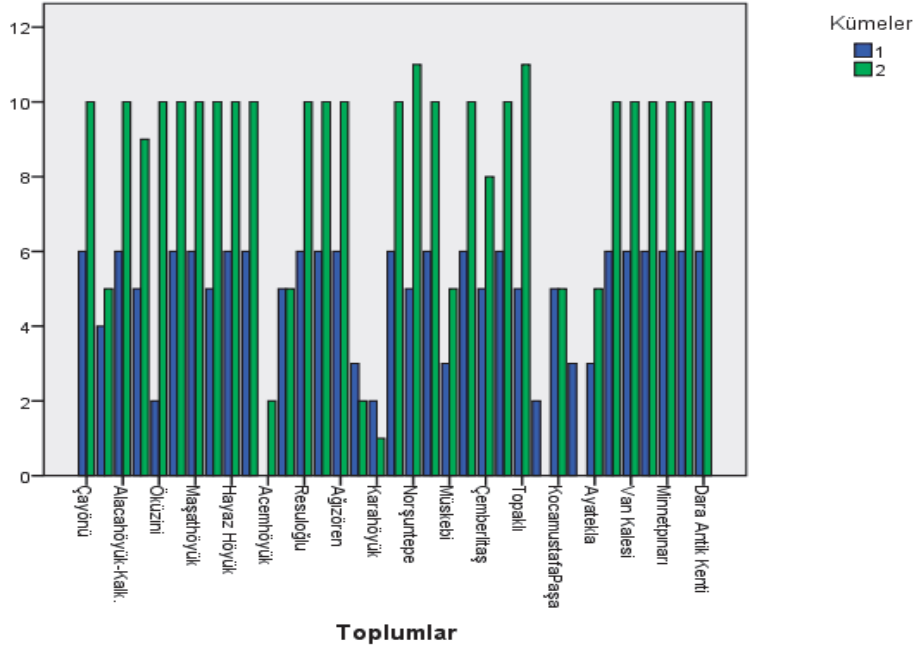
Toplum	Dönem	Araştırmacı	Eski Anadolu Toplumlarında TAÇ ENDİSİ Değerleri															
			LM ³	LM ²	LM ¹	LP ²	LP ¹	LC	LJ ²	LJ ¹	LM ₃	LM ₂	LM ₁	LP ₂	LP ₁	LC	LJ ₂	LJ ₁
Panaztepe	Roma	Güleç ve Duyar, 1998	121	122	109	131	134	113	100	84,1	97,9	102	98	114	110	114	108	108
Çemberlitaş	Roma	Çiner, 1975	129	115	110	138	130	114	91,7	88,4	-	98,9	100	113	113	117	-	-
Dara Antik Kenti	Geç Roma	Şarbak, 2014	138	126	117	148	147	119	97,1	86,8	99,8	98,4	96,1	120	113	120	107	115
Adramyfteion	M.S.V-VI.yy	Atamtürk ve Duyar, 2008	87,9	87,8	108		117	119	102	88,4	105	96,8	108	118	118	104	102	114
Topaklı	Erken Bizans	Güleç vd, 1995	128	128	113	152	151	110	101	87,9	104	94,9	102	124	121	117	107	112
Tefenni	Bizans	Kansu ve Çiner, 1968	-	-	-	-	-	-	-	-	-	95,2	100	-	-	-	-	-
Kocamustafapaşa	Bizans	Çiner, 1971	107	84,2	100	182	146	-	-	-	100	98	97,1	113	108	-	-	-
Yarımburgaz	Bizans	Çiner, 1974	-	-	-	-	-	-	-	-	95,9	95	90,9	-	-	-	-	-
Ayatekla	Bizans	Çiner, 1965	-	-	90,9	137	133	-	-	-	-	93,3	90,9	123	120	114	-	-
İznik	Geç Bizans	Erdal, 1996	124	122	109	140	131	109	102	86,6	92,2	94,2	93,6	116	112	115	107	110

Dara Antik Kenti toplumunun dış boyutları açısından diğer eski Anadolu toplumlari arasındaki yerini belirlemek için iki aşamalı cluster analizi yapılmıştır. Toplumlar, MD, BL, Taç Alanı ve Taç Endisi değerlerine göre kümelendirilmiştir. Analiz sonucunda en uygun küme sayısı 2 olarak belirlenmiştir (Ratio of Distance Measures = 5,015). Bağımsız değişkenlerin kümelerdeki tanımlayıcı istatistikleri Tablo 21’de verilmiştir. Buna göre, 1. Küme MD, BL ve Taç Alanı verilerine göre yüksek değerler olan toplumlari Taç Endisi değerine göre ise düşük olan toplumlari göstermektedir. 2. Küme ise MD, BL ve Taç Alanı verilerine göre düşük değerler olan toplumlari Taç Endisi değerine göre ise yüksek olan toplumlari göstermektedir. Toplumların gözlemlerinde kümelere bariz bir ayrışma olmamıştır. Diğer bir ifadeyle her iki kümeyle ait elemanların dağılımında benzerlik gözükmektedir.

Tablo 21. Cluster Profili

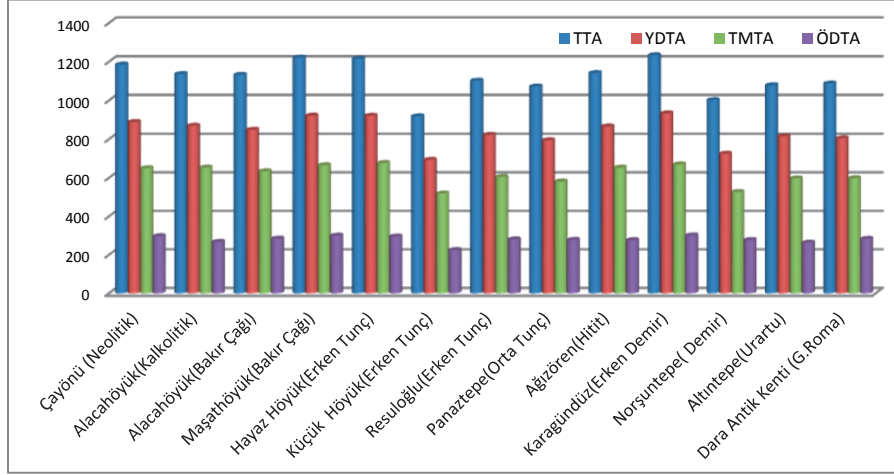
		Centroids							
		MD		BL		TAÇ ALANI		TAÇ ENDİSİ	
		Ort.	Std. Sapma	Ort.	Std. Sapma	Ort.	Std. Sapma	Ort.	Std. Sapma
Cluster	1	9,9316	,83981	11,52397	,70509	102,0833	11,52397	104,0994	11,33496
	2	6,6063	,85481	11,15648	1,08724	49,7037	11,15648	113,8545	15,60879
	Combined	7,8700	1,82494	27,84208	1,66887	69,6079	27,84208	110,1476	14,89841

Dara Antik Kenti’nin 10 gözlemi 2. Kümeyle 6 gözlemi 1. Kümeyle düşmüştür. Kümeleme analizi sonucunda ise 2. Kümede bulunmuştur. Dolayısıyla ile Dara antik kentinin MD, BL ve Taç Alanı ölçüm değerlerine göre düşük, Taç Endisi ölçüm değerlerine göre ise yüksek toplumlari aynı grupta bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Grafik 1 incelendiğinde Dara Antik Kenti toplumunun Minnet Pınarı (Ortaçağ) (Yaşar ve Sevim Erol, 2011), Van Kalesi (Ortaçağ) (Yılmaz, 2000), Ağızören (Hitit) (Yılmaz ve Açikkol, 2003), Resuloğlu (E.Tunç) Atamtürk, 2010), Hayazhöyük (E.Tunç) (Özbek, 1984), Maşathöyük (Bakır Çağı) (Şenyürek, 1946), Alacahöyük (Kalkolitik Çağ) (Şenyürek, 1952), Çayönü (Neolitik) (Özbek, 1987) toplumlariyla birlikte 2. kümede yer aldığı görülmektedir.

Grafik 1. Cluster Analizi

Odontometrik çalışmaların sonuçları diş boyutlarının evrimsel süreç içinde giderek küçüldüğünü göstermektedir (Atamtürk ve Duyar,2008). Araştırmacılar Pleistosen dönemden günümüze diş boyutlarının küçülmesinde beslenme alışkanlığının ve besin hazırlama tekniğinin dolayısıyla yaşam biçiminin değişmesinin etkili olduğunu ve bu süreçte seçim baskısının da etkili olduğunu belirtmektedir (Brace ve Mahler, 1971; Mays, 1998; Alpagut, 1973). Eski Anadolu toplumları üzerinde yapılan odontometrik çalışmalar diş boyutundaki küçülmenin Anadolu toplumları için de geçerli olduğunu göstermiştir (Alpagut, 1973; Alpagut, 1986; Güleç ve Duyar,1998, Erdal,1999; Arıhan vd,2010, Atamtürk ve Duyar,2008; Atamtürk,2010). MD ve BL değerlerinden yola çıkılarak hesaplanan TTA, TMTA, YDTA, ÖDTA değerleri diş boyutundaki küçülmeyi açıkça göstermektedir. Çalışmamızda diş boyutundaki küçülme sürecinde Dara Antik Kenti toplumunun diğer Anadolu toplumları arasındaki yeri saptanmaya çalışılmıştır. Grafik 2’de Dara Antik Kenti taç alan değerleri Neolitik, Kalkolitik, Bakır, Tunç ve Demir çağı toplumlarıyla karşılaştırılmıştır.

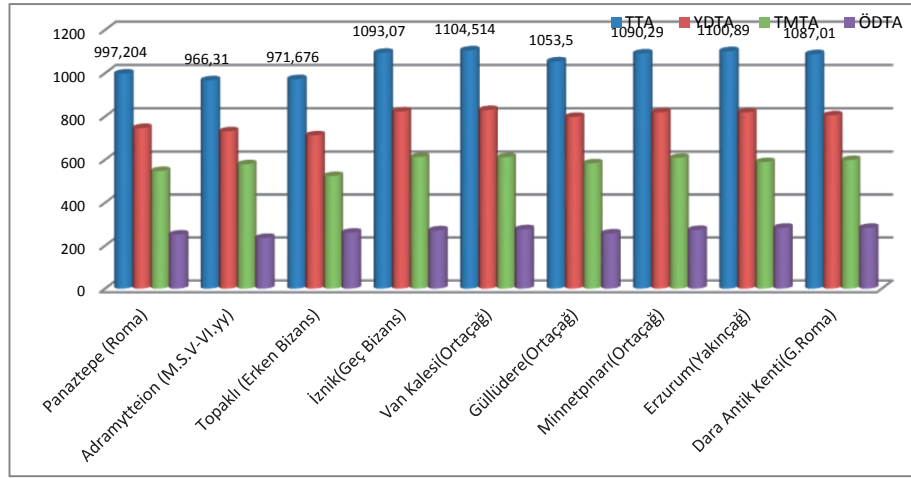

Grafik 2. Eski Anadolu Toplamları Taç Alan Değerleri

Grafik 2 incelendiğinde ön dişlerin taç alan değerlerindeki azalmanın çok az olduğu görülürken YDTA ve TMTA değerlerinde ise belirgin şekilde azalmanın olduğu görülmektedir. Dara Antik Kenti taç alan değeri Neolitik dönem toplumu olan Çayönü (Özbek, 1987), Kalkolitik toplumu Alacahöyük (Şenyürek, 1952), Bakır çağı toplamları Alacahöyük (Şenyürek, 1951), Maşathöyük (Şenyürek, 1946), Erken Tunç toplumu Hayazhöyük (Özbek, 1984) toplamlarından daha küçük değere sahiptir. Resuloğlu (E. Tunç) (Atamtürk, 2010), Panaztepe (Orta Tunç) (Güleç, 1989), Altıntepe (Urartu) (Erkman vd, 2009) toplamlarına ise benzerlik göstermektedir. Diş boyutlarını etkileyen faktörler arasında beslenme biçimi, besin hazırlama teknikleri, genetik sürüklenme, doğal seçim, nötral mutasyonlar gibi nedenler sayılabilir. Ayrıca odontometrik veriler toplamlar arasındaki biyolojik yakınlık ve uzaklık derecelerinin ortaya konulmasında oldukça önemli veri kaynaklarıdır. Bunlar dikkate alındığında Dara Antik Kenti'nin Altıntepe toplumuyla yakın bölgede yer alması ve benzer beslenme biçimine sahip olması benzerliğin nedeni olarak düşünülebilir. Tarım toplumu olan Resuloğlu ve Panaztepe toplamlarıyla olan yakınlık ise yine benzer beslenme biçimiyle açıklanabilir.

Dara Antik Kenti toplumu taç alan değerleri çağdaşı olan toplamlarla da karşılaştırılmıştır. Dara Antik Kenti taç alan değerleri Panaztepe (Roma) (Güleç ve Duyar, 1998), Adramytteion (M.S.V-VI yy) (Atamtürk ve Duyar, 2008), Topaklı (E. Bizans) (Güleç vd, 1995) toplamlarından daha yüksek değere sahiptir. İznik (G.Bizans) (Erdal, 1996), Van Kalesi (Ortaçağ) (Yıl-

maz, 2000), Güllüdere (Ortaçağ) (Yaşar ve Sevim Erol, 2011), Minnetpınarı (Ortaçağ) (Yaşar ve Sevim Erol, 2011) ve Erzurum (Yakınçağ) (Bilgin vd, 1994) topluluklarına benzer değerlere sahiptir (Grafik 3). Dara Antik Kenti toplumuna benzer toplumlar göz önüne alındığında Van Kalesi, Güllüdere, Minnetpınarı ve Erzurum yakın coğrafik bölgelerde yer almaktadır. Bu benzerlik odontometrik verilerin biyolojik yakınlık ya da uzaklığı belirlemede önemli veri kaynakları olduğu görüşünü güçlendirmektedir. Ancak İznik toplumu Dara Antik kentinden uzak bölgede yer almaktadır. Erdal, (1999), yapmış olduğu çalışmada İznik toplumundaki diş boyutlarında görülen farklılığın nedenini gen göçleriyle açıklamıştır. Dolayısıyla genetik sürüklenme diş boyutlarının şekillenmesinde etkilidir. Dara Antik Kenti'nin çağdaşı olan fakat diş boyutları açısından farklı olan toplumlara göz attığımızda ise Panaztepe, Adramyeteion ve Topaklı toplumları coğrafik olarak uzak bölgede yer almaktadır. Diş boyutundaki farklılığın nedeni olarak bu coğrafik uzaklığın etkili olduğu söylenebilir.

Grafik 3. Eski Anadolu Toplamları Taç Alan Değerleri

Tartışma

Dara Antik Kenti dişi ve erkek bireylerinden elde edilen mesio-distal ve bucco-lingual ölçüleri ve bu ölçülerden elde edilen endis değerleri istatistiksel olarak karşılaştırılmıştır. İstatistik değerlendirmeler sonucunda MD, BL değerleri açısından cinsiyetler arasında hem alt çene hem de üst çenede ista-

tistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Dişi ve erkek bireylerin diş ölçümleri birbirine yakın değerlere sahiptir. Dişin kütleliliğini ifade eden taç alan değerleri açısından bakıldığında ise üst çenede cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark varken alt çenede istatistiksel olarak anlamlı değildir. Buna göre erkek bireylerin üst çenedeki dişleri alt çenedeki dişlere göre biraz daha iridir. Dişi ve erkek bireylerin alt çenelerinin kütleliliği ise birbirine benzer özellikler göstermektedir. Dişlerin biçimin ifade eden taç birim endisi değeri açısından ise hem alt çenede hem de üst çenede istatistiksel olarak anlamlı fark yoktur. Bu sonuca göre dişi ve erkek bireylerin dişleri biçim olarak birbirine benzer özellik gösterdiği söylenebilir. Grafik 2 ve Grafik 3 incelendiğinde, TTA, YDTA, TMTA ve ÖDTA değerlerinin içerisinde en belirgin farklılığın YDTA ve TMTA'da olduğu görülmektedir. Ön dişlerin taç alanında ise topluluklar arasında önemli bir farklılık gözlenmektedir. Bu durumda arka dişlerin yaşam biçimi, beslenme veya besin hazırlama teknolojisindeki değişimleri/farklılıkları daha iyi yansıttığı söylenebilir (Atamtürk, Duyar, 2008). Anadolu topluluklarının diş boyutunda gerçekleşen küçülmenin büyük oranda çiğneme fonksiyonunu yerine getiren azı dişlerde meydana gelmesi, diş boyutundaki küçülmede, çene ve dişler üzerindeki çiğneme baskısının hafiflemesinin etkili olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Beslenme biçimi ve besin hazırlama tekniklerindeki değişimin dişler üzerindeki çiğneme baskısını azaltması, Anadolu topluluklarındaki diş boyutu küçülmesinin önemli bir nedeni gibi görünmektedir (Erdal, 1999).

Pleistosen devirden başlayarak, insanın diş yapısında, diş sayısının azalması, ölçülerin küçülmesi ve daha basit bir biçim kazanması şeklinde bir değişim görülmektedir. Dişlerin morfolojik yapısında ve boyutlarındaki bu değişiklikler, kültürel değişimlerin en hızlı olduğu yörelerde en çok görülmektedir ve özellikle Pleistosen devirden sonra gıda hazırlama tekniği, çanak-çömlek kullanılması gibi bir takım etkenlerin dişlerde küçülmelere yol açtığı ileri sürülmektedir (Alpagut, 1973). Yiyeceklerin pişirilerek yumuşak yenmesi; dişlerin koparma ve çiğneme işlemini kolaylaştırdığından, diş boyutlarında ve alt çene kemik yapısında küçülmelere neden olabilir. Kültürel değişimler ile beyin ve diş ölçülerinin değişimleri arasındaki ilişki, Pleistosen devirden sonra yoğunlaşmaktadır (Alpagut, 1973). Araştırmalar, diş boyutlarında görülen küçülme eğiliminin yerleşik hayata geçen yani Neolitik dönem ve sonrasında hız kazandığını göstermektedir (Lukacs, 1985; Dempsey ve Townsend, 2001). Diş boyutundaki küçülmeyi Anadolu iskelet topluluklarında diş boyutlarını konu alan çalışmalar desteklemektedir (Özbek, 1987; Erdal 1996, 1999; Güleç ve Duyar, 1998; Atamtürk ve Duyar, 2008; Erkman ve ark. 2009; Atamtürk, 2010).

Sonuç

Dara Antik Kenti Toplumunu diş ve erkek bireylerine ait toplam 363 diş odontometrik yöntemlerle incelenmiştir. MD ve BL ölçümleri ve Taç Endisi değeri açısından hem üst hem de alt çenede cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna varılmıştır. Taç Alanı ve Taç Birim Endisi değerine bakıldığında ise cinsiyetler arasında üst çenede istatistiksel olarak anlamlı bir fark varken alt çenede istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Erkek bireylerde üst çene Taç Alan değeri ve Taç Endisi değeri diş bireylerden daha yüksektir.

Eski Anadolu topluluklarının dişleri birçok bilim insanı tarafından karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve Pleistosen dönemden bu yana diş boyutlarındaki küçülmenin varlığı ortaya konulmuştur. Dara Antik Kenti toplumunun diş boyutu da diğer Eski Anadolu toplumlarıyla karşılaştırılmıştır. Buna göre Dara Antik Kenti toplumunun diş boyutu Neolitik dönem toplumlarından daha küçük değere sahipken, Tunç dönemi toplumlarına yakın değere sahiptir. Diş boyutunda görülen küçülmenin Neolitik dönemden bu yana devamlı ve sürekli bir şekilde olmadığı, çeşitli dönem ve toplumlarda diş boyutunda dalgalanmaların olduğu görülmektedir. Bu dalgalanmaların nedeni araştırmacıların çalışmalarında belirttikleri gibi toplumun dışarıdan göç alması ya da almamasının etkili olduğu düşünülmektedir. Cluster analizi sonucunda ise Dara Antik Kentinin MD, BL ve Taç Alanı ölçüm değerlerine göre düşük, Taç Endisi ölçüm değerlerine göre ise yüksek toplumlara aynı grupta bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dara Antik Kenti toplumunun Minnet Pınarı (Ortaçağ) (Yaşar ve Sevim Erol, 2011), Van Kalesi (Ortaçağ) (Yılmaz, 2000), Ağızören (Hitit) (Yılmaz ve Açıkkol, 2003), Resuloğlu (E.Tunç) Atamtürk, 2010), Hayazhöyük (E.Tunç) (Özbek,1984), Maşathöyük (Bakır Çağı) (Şenyürek, 1946), Alacahöyük (Kalkolitik Çağ) (Şenyürek,1952), Çayönü (Neolitik) (Özbek, 1987) toplumlarıyla birlikte 2. kümede yer aldığı görülmektedir.

Teşekkür

Dara Antik Kenti Toplumunu iskelet materyallerini çalışmamda, tezimin ve bu makalenin oluşmasında her türlü desteği sunan, bilgisiyle yoluma ışık tutan değerli hocam Sn. Prof. Dr. Berna Alpogut'a ve iskelet materyallerin çalışılması için gereken izni veren, taşınmasında ve korunmasında her türlü desteği sunan Mardin Müze Müdürü Sn. Nihat Erdoğan'a teşekkürü bir borç bilirim.

KAYNAKÇA

- Alpagut, B. (1973), İnsan Evriminde Çevresel Faktörlerin Dişlere ve Gonial Açığa Etkileri Eski Anadolu Toplumları Üzerinde Bir Deneme, *Antropoloji Dergisi*, Sayı:8, s:67-75.
- Alpagut, B. (1986), (Malatya) Arslantepe Geç Roma Dönemi Yüz İskeletlerinin Biyometrik Değerlendirilmesinin Arkeometrideki Yeri, *II. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, s.7, Ankara.
- Arıhan S.K., Erkman C.A., Çırak A., Bektaş, Y. (2010), Bazı Eski Doğu Anadolu Toplumlarında Diş Boyutları, *32. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*
- Atamtürk, D. ve Duyar, İ. (2008), Antik Adramytteion Topluluğunda Diş Boyutları ve Eski Anadolu Topluluklarında Karşılaştırılması, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1):207-217.
- Atamtürk, D. (2010), Resuloğlu Erken Tunç Çağı İskelet Topluluğunda Diş Boyutları, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,1(2010) 205-222
- Bilgin, T., Sülün, T., Özbek, M., Beyli, M. (1994), Yakınçağ Anadolu İnsanlarında Dişlerin Biyometrik ve Patolojik Açından Analizi, İstanbul Üniversitesi, *Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, 28:169-179.
- Brace, C.L. ve Mahler, P.E. (1971), Post-Pleistocene changes in the human dentition, *American Journal of Physical Anthropology* 34:191-204.
- Brothwell, D.R. (1981), *Digging Up Bones: Excavations, Treatment and Study of Human Skeletal Remains*, Oxford: Oxford University Press.
- Buikstra, J.E., Ubelaker, D.H. (1994), *Standards For Data Collection From Human Skeletal Remains*, Arkansas Archeological Survey Research Series, No:44.
- Çiner, R. (1965), Ayatekla Kazısından Çıkarılan İskeletin Tetkiki, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 22, (3-4), s. 251-271.
- Çiner, R. (1971), İstanbul (Kocamustafa Paşa)da Çıkan İskelet Kalıntılarının Tetkiki, *Antropoloji*. S. 5, s. 171-201.
- Çiner, R. (1974), Yarımburgaz Mağarası'nda Çıkan İskelet Kalıntılarının Tetkiki. *Cumhuriyetin 50.Yıl Dönümü Anma Kitabı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, s. 476-500.
- Çiner, R. (1975), İstanbul Darüşşafaka Sitesi Temel Kazılarında Çıkarılan İmparator Tiberius Zamanına (MÖ 14-37) Ait İskelet Kalıntılarının Tetkiki. *Antropoloji*, S. 7, s. 107-163.

- Dempsey P.J, Townsend G.C. (2001), Genetic and Environmental Contributions to Variation İn Human Tooth Size, *Heredity*, 86:685-693.
- Erdal Y.S. (1996), 'İzmit Geç Bizans Dönemi İnsanlarının Çene ve Dişlerinin Antropolojik Açısından İncelenmesi', (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdal, Y.S. (1999), Neolitikten Günümüze Anadolu İnsan Topluluklarının Dişlerinde Boyut Küçülmesi, *Hacettepe Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi*, 23(1):12-19.
- Erdoğan, N. 2010 Dara Antik Kenti Bilimsel Kazı Çalışmaları Raporu
- Erkman, A.C. Kırmızıoğlu Gözlük, P., Yiğit A., (2009), *Altıntepe Urartu İskeletlerine Ait Dişlerin Odontometrik Analizi*, *Zeitschrift für die Welt der Türken* 1(2):177-198.
- Güleç, E. (1989), "Panaztepe İskeletlerinin Paleoantropolojik ve Paleopatolojik İncelemesi", *Türk Arkeoloji Dergisi*, 28, 73-95.
- Güleç, E. ve Duyar, İ. (1998), Panaztepe MÖ İkinci Bin ve Roma Dönemi İskeletlerinin Antropolojik Analizi (1985-1990, *Antropoloji*, 13, 179-206.
- Güleç, E., Korkmaz, D., Sevim, A. ve Duyar, İ. (1995), *Biometrical Analysis of the Ancient Anatolians: Metric Trends in Dentition of The Topaklı (Early Byzantine) Population*, Winkler's Memorial Symposium, Perspectives in Anthropology of Post and Present Populations, 29 Ekim- 5 Kasım 1995, Xanthi, Yunanistan.
- Hillson, S. (1996), *Dental Anthropology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kansu, Ş.A. ve Çiner, R. (1968), Korkuteli-Tefenni İskeletine Ait Kalıntıların Tetkiki, *Belleten*, 32 (127):301-313, Ankara.
- Lukacs, J.R. (1985), Tooth Size Variation in Prehistoric İndia, *American Anthropologist*, 87:811-825.
- Mayhall, J.T. (2000), *Dental Morphology: Techniques and Strategies*' Katzenberg M.A., Saunders S. R., Biological Anthropology of the Human Skeleton, A John Wiley- Sons, Inc., Publication,, Pg. 103-134.
- Mays, S. (1998), *The Archaeology of Human Bones*, London and New York: Routledge.
- Özbek, M. (1984). Etude Anthropologique des Restes Humains de Hayaz Höyük. *Anatolica*, S. 11, s. 155-169.
- Özbek, M. (1987), Çayönü İnsanlarında Diş ve Diş Eti Hastalıkları, 5. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 367-395, Ankara.

- Şarbak, A. (2014), *Dara Antik Kenti (Mardin) Geç Roma İskelet Toplumu Dişlerinin Morfometrik Analizi ve Diş Sağlığı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şenyürek, M.S. (1946), Maşat Höyük Kazısından Çıkarılan Kafataslarının Tetkiki, *Bellekten*, C. 10, (38), s. 232-241
- Şenyürek, M.S. (1950), Büyükgüllücek'te Bulunan Kalkolitik Çağa Ait Bir Muharibin İskeletlerinin Tetkiki. *A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 8, (3), s. 270-289.
- Şenyürek, M.S. (1951), A Study of the Human Skull from Polatlı Höyük, *Anatolian Studies*, S. 1, s. 63-70.
- Şenyürek, M.S. (1952), A Study of the Dentition of the Ancient Inhabitants of Alaca Höyük, *Bellekten*, C. 18, (69), s. 1-25.
- White, D. T., Black, M. T. Folkens, P. (2012), *Human Osteology*, Printed in U. S. A. Academic Press.
- Workshop Of European Anthropologists, (1980), *Recommendations for Age and Sex Diagnoses of Skeletons*, *Journal of Human Evolution*, 9: 517-54.
- Yaşar, Z.F. ve Sevim Erol, A. (2007), "Diş Antropolojisi, Dental Anthropology", Ankara Üniversitesi, DTCF, *Antropoloji Dergisi* (22), 15-40.
- Yaşar, Z., F. ve Sevim Erol, A. (2011), İki Anadolu Toplumunda Diş Ölçümlerinin Karşılaştırmalı Analizi, *26. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, S.219, Ankara.
- Yılmaz, H. (2000), *Van Kalesi-Eski Van Şehri Toplumunun Diş Varyasyonları ve Biyometrik Ölçümler Açısından Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TÜRKİYE MİYÖSEN DÖNEM FOSİL GERGEDANGİLLERİ*

Gülşah GÜLER**

Özet

Türkiye Miyosen Dönemi fosil memeli faunalarının en zengin bileşenlerinden olan gergedangiller üzerinde günümüze kadar çok sayıda bilimsel çalışma gerçekleştirilmiştir. Ancak geniş bir zaman aralığa dağılan ve sistematik revizyonları sorunlu olan kimi faunaların da bilimsel çalışmalar arasında yer aldığı anlaşılmıştır. Bu çalışma ile Türkiye coğrafyasında Miyosen Dönem'ine ait 43 adet karasal memeli faunada yer alan Gergedangiller (Rhinocerotidae) ailesinin fosilleri üzerinde genel bir literatür taramasına gidilmiş ve yayınlamış örneklerin sistematik konumları yine en güncel yayınların ışığında revize edilmiştir. Tüm bu literatür çalışmalarına ilaveten zengin Hominoid fosilleri üreten Bursa-Paşalar Kazısı 1990-2014 yıllarına ait Gergedangiller fosil materyalleri arazi ve laboratuvar çalışmalarının ışığında ilk defa bu özgün çalışma ile taksonomik açıdan çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rhinocerotidae, Türkiye, Miyosen, Paşalar faunası.

Miocene Fossil Rhinocerotidae of Turkey

Summary

Numerous scientific studies have been achieved on Rhinocerotidae which is one of the richest elements of Miocene mammalian faunas of Turkey. However, it was later understood that some faunas which had still problematic systematics on this group exists in scientific studies. Within this study, a broad literature study on Rhinocerotidae fossils that took part in one of the 43 Miocene localities of Turkey were achieved and systematics of published materials were revised in the light of latest literatures. Besides whole these literature works, Rhinocerotidae fossil mate-

* Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Paleoantropoloji Anabilim Dalı

** Prof. Dr. Berna ALPAGUT Danışmanlığında hazırlanan “İnsanın Üst Ailesinin Evrimine Eşlik Eden Gergedangillerin Anadolu Miyosen Paleokoğrafyasındaki Yeri” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

rials collected during 1990-2014. Bursa-Paşalar were studied taxonomy in this study to Paşalar Excavation were described first time in this study.

Key Words: *Rhinocerotidae, Turkey, Miocene, Paşalar fauna.*

Giriş

Jeolojik oluşumu ve coğrafi konumu bakımından önemli bir yere sahip olan Anadolu, Tersiyer Dönemde yaşamış olduğu jeodinamik evrim sonucu Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında kavşak konumlu bir ülke olma özelliği kazanarak memeli hayvanların göç yolları üzerinde yer almış, bunun yanı sıra birçok endemik faunanın evrilmesine olanak sağlayarak büyük coğrafi bir bölge olma özelliğini de üstlenmiştir (Kaya ve Saraç, 2007). Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden çıkarılan fosil örnekler, memeli hayvanların evrimsel süreçlerini ve buna bağlı olarak nasıl bir paleoekolojik ortamda yaşamış olduklarını anlamamızı sağlar.

Bu doğrultuda öncelikle Anadolu Miyosen Hominoidea lokalitelerinden olan Bursa-Paşalar'dan çıkarılan gergedangillere ait fosil materyalleri taksonomik olarak betimlenerek sonrasında Türkiye Miyosen gergedangilleri üzerinde görülmüş olan tüm paleontolojik literatür faunaların sunduğu biyostratigrafik veriler göz önüne alınarak yeniden gözden geçirilmiş, yayınlanan fosil örneklerin varsa taksonomik revizyonları ve faunaların son biyostratigrafik konumları bu çalışmaya eklenmiştir.

Materyal - Metot

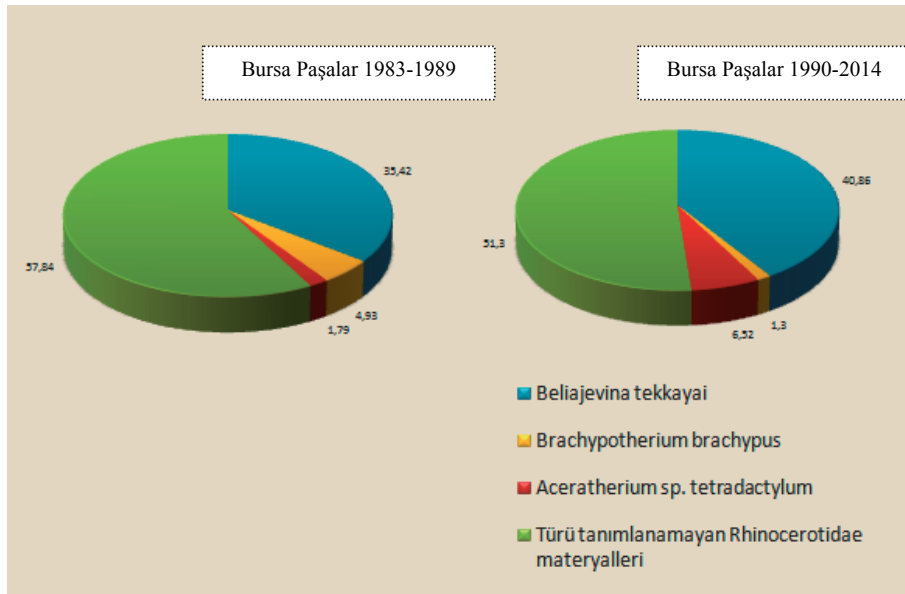
Bursa Paşalar Kazısı Materyali

Materyal ve metot çalışması olarak Anadolu Miyosen dönem MN 4/5 lokalitesi olan Paşalar 1990-2014 yıllarına ait Gergedangiller fosil materyalleri, daha önceki yıllarda yayınlanmış fosil örneklerle (Fortelius, 1990) birebir denetlenmiştir.

Bursa Paşalar Kazısı'ndan 1983-1989 yıllarına ait çıkarılan 223 adet Gergedangiller fosil örneği Fortelius (1990) tarafından incelenmiş, 94 adetinin paleontolojik sistematığı "Journal of Human Evolution, Volume 19, Number 4/5, Rhinocerotidae from Paşalar, Middle Miocene of Anatolia (Turkey)" makalesinde yayınlanmıştır. Materyallerin cinsler arası dağılımlarına göre en fazla fosil materyali türü tanımlanamayan gergedangiller oluşur. Taksonomik olarak cinsi betimlenebilen türler arasında ise en fazla *Begetherium tekkayai*'ye ait örnekler olmuştur. En az fosil buluntuya rastlanılan tür ise *Aceratherium* sp. aff. *tetradactylum*'dur (Şekil 1).

Bursa Paşalar kazı arşivinde yer alan, kazının başlangıç tarihi olan 1983 yılından itibaren, 2014 yılına dek ele geçirilen tüm faunaya ait fosil örnekler taranmış ve Excel programı ile veri tabanı oluşturulmuştur. Bu veritabanına göre 1983-2014 yılları arası Bursa Paşalar faunasında 459 adet gergedangiller örneğiyle karşılaşılmıştır. Öncelikle 1983 -1989 yılları arasına ait gergedangiller örnekleri Fortelius (1990)'un çalışmasındaki fosil numaralarına göre tespit edilmiştir. 1990-2014 yıllarına ait 236 adet örnekten ise 116 adedi Fortelius (1990)'un fosil örnekleri ile denestirilerek betimlenmiştir. Çalışmaya gergedangillerin vücut iskeletine ait fosilleri dâhil edilmemiştir.

İncelenen Gergedangiller fosillerinde kesici buluntusuna rastlanılmamıştır. Taksonomik olarak betimlenebilen türler arasında ise en fazla *Begertherium tekkayai* ve *Aceratherium* sp. aff. *tetradactylum* olduğu görülür. En az karşılaşılan tür ise *Brachypotherium brachypus*'tur (Şekil 1).

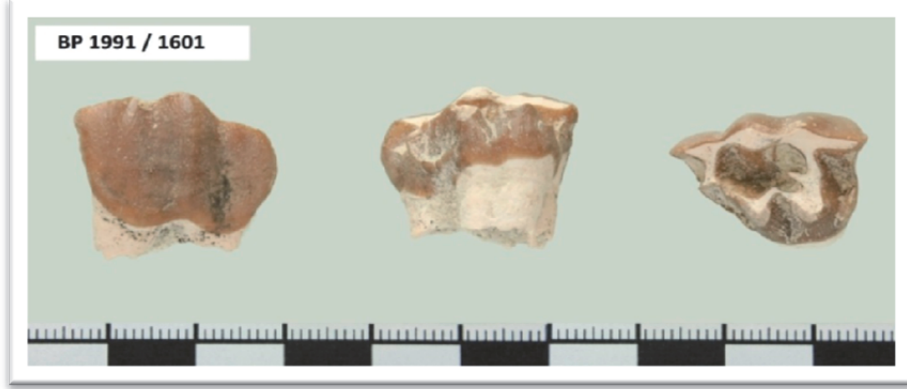

Şekil 1. Bursa Paşalar 1983-1990 / 1990-2014 yılları arası gergedangiller tür dağılımı

1990-2014 yılları arası tanımlanan fosil materyallerin dağılımına baktığımızda; tarafımdan betimlenen *Begertherium tekkayai*'ye ait 98 adet fosil materyal; *Brachypotherium brachypus*'a ait 3 adet fosil materyal; *Aceratherium* sp. aff. *tetradactylum*'a ait 15 adet fosil materyal mevcuttur (Tablo 1; Resim 1,2,3,4).

Tablo 1. Bursa Paşalar Kazısı (1990-2014) gergedangiller familyası izole dişler ve çeneler sayısal dökümü

		<i>Begertherium (Beliajevina) tekkayai</i>	<i>Brachypotherium brachypus</i>	<i>Aceratherium sp. aff. tetradactylum</i>
Mandibular	dp ₁	15	-	-
	dp ₂	19	-	2
	dp ₃	10	-	-
	dp ₄	12	-	-
	p ₁	-	-	-
	p ₂	-	-	-
	p ₃	2	-	-
	p ₄	2	-	-
	m ₁	3	1	-
	m ₂	3	-	-
	m ₃	-	1	-
Mandibula		8	-	-
Maxillar	dP ¹	-	-	-
	dP ²	5	-	4
	dP ³	10	-	3
	dP ⁴	3	-	-
	P ¹	-	-	1
	P ²	-	-	2
	P ³	-	-	1
	P ⁴	-	1	2
	M ¹	3	-	-
	M ²	-	-	-
	M ³	1	-	-
Maxilla		2	-	-
Türlere Göre Toplam		98	3	15
Genel Toplam		116		

Resim 1 Bursa-Paşalar, *Begotherium tekkayai* sol dP²

Resim 2. Bursa-Paşalar, *Brachypotherium brachypus* sol P⁴

Resim 3. Bursa-Paşalar, *Aceratherium* sp. aff. *tetradactylum* sol P¹

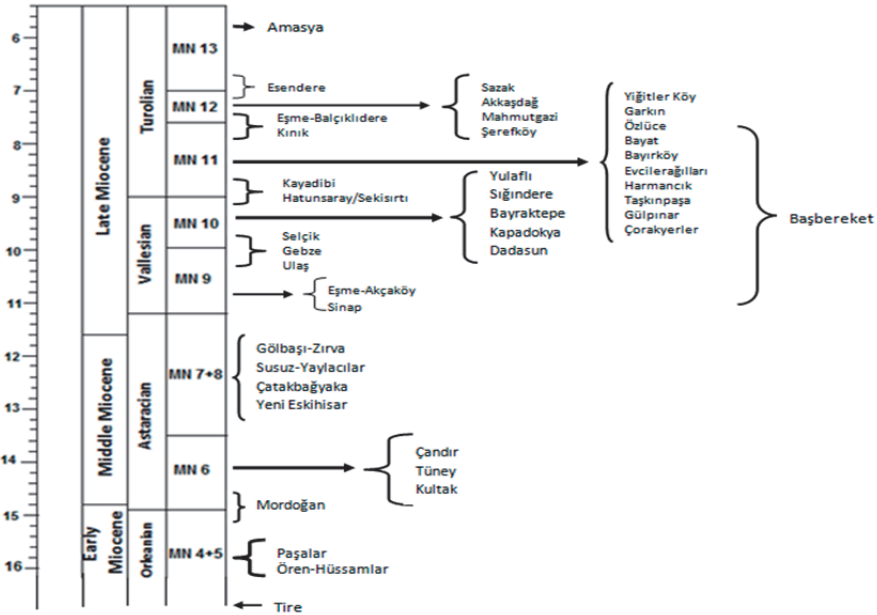
Resim 4. Bursa-Paşalar, *Begotherium tekkayai* sağ mandibula parçası P₃-M₃

Literatür Çalışması

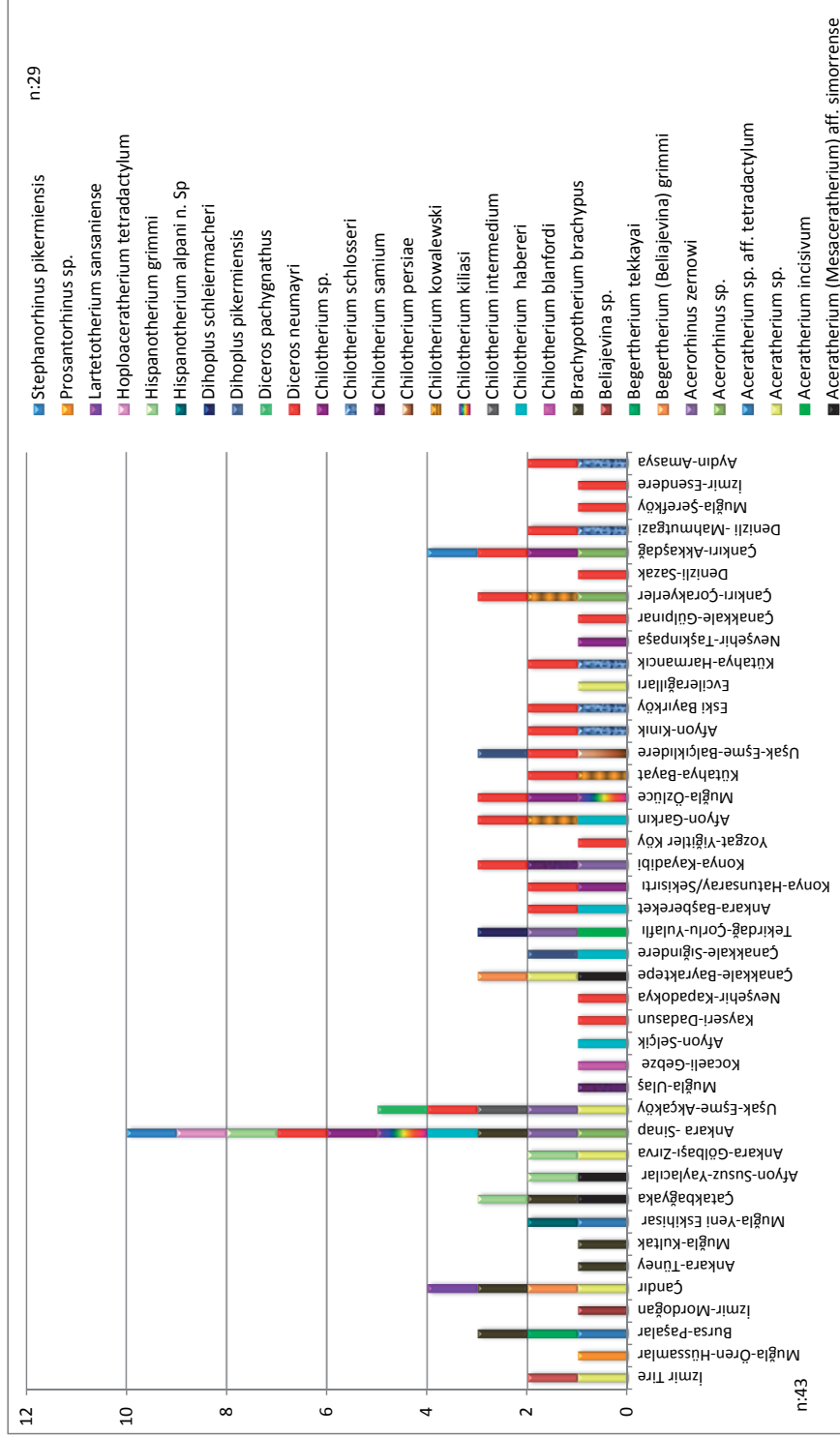
İncelenen fosil materyalin yanı sıra gergedangiller buluntusu bulunan Anadolu Miyosen faunaları literatürden taranmıştır ve 43 adet lokalitede, 29 farklı gergedangiller türü saptanmıştır (Şekil 3). Bu lokalitelerin yaşları MN 4 zonu ile MN 13 zonları arasındadır (Şekil 2) ve aşağıda biyokronolojik sırada özetlenecektir:

Erken Miyosen

Anadolu’da bilinen en yaşlı Miyosen gergedangiller fosillerinin çoğunluğu Alt Miyosen yaşlı linyit ocaklarından çıkmıştır. Bunlar sırasıyla Orta Anadolu’dan Konya-Harami (MN1) ile Batı Anadolu’dan İzmir-Tire (MN4) ile Muğla-Ören-Hüssamlar (MN4-5) lokaliteleridir (Resim 5.). Bunlar içinden Tire faunası paleontolojik açıdan Kaya (1987) tarafından çalışılmış ve bulgu *Aceratherium* sp. olarak tanımlanmıştır. Muğla-Ören-Hüssamlar bulgusu ise Anadolu’daki ilk bulgu olan *Prosantorhinus* sp. olarak tanımlanmıştır (Kayseri ve diğ. 2014). Tüm bu adı geçen lokalitelere ait bulgular Ege Üniversitesi Tabiat Tarihi Müze’si envanterine kayıtlıdır.

Şekil 2. MN zonlarına göre Anadolu Miyosen Dönem gergedangiller lokaliteleri

Şekil 3. Anadolu Miyosen Lokalitelerindeki (MN 4 – 13) gergedangiller tür dağılımı

Resim 5. Konya-Ilgın-Harami lokalitesinden genel görünüm

Orta Miyosen

Anadolu'da bilinen diğer bir önemli lokalite Erken-Orta Miyosen (Orleaniyen, MN5) yaşlı Bursa Paşalar lokalitesidir. Paşalar lokalitesi Anadolu Miyosen Dönem Hominoidea buluntu veren en zengin fosil yatağı olması ile diğer tüm lokalitelerden farklılaşır (Alpagut, 1990; Kelley ve ark., 2008; Kelley, 1990). Lokalitede günümüze kadar üç adet gergedangiller türü ile karşılaşılır. Bu türler; *Begertherium tekkayai*, *Brachypotherium brachypus* ve *Aceratherium* sp. aff. *tetradactylum*'dur (Fortelius, 1990: 489).

Paşalar lokalitesini MN5/6 zonu ile İzmir il sınırları içerisindeki Mordoğan lokalitesi takip eder (Resim 6). Kaya ve arkadaşları (2003) Mordoğan gergedan türünü *Beliajevina* sp. olarak tanımlamıştır. Bu lokalitede diğer fosiller henüz yayınlanmamış olup tüm bulgular EUNHM (İzmir) Müze'sinde korunmaktadır.

Resim 6. İzmir-Mordoğan-Ayıbalığı Mevkii'nde bulunan Mordoğan lokalitesinden genel görünüm

Çandır lokalitesi MN6 zonuna karşılık gelen ve Hominoid buluntu veren bir lokalitedir (Tekkaya, 1974). Ankara sınırları içerisinde bulunan bu lokalitede *Beliajevina grimmi*, *Aceratherium* sp., *Brachypotherium* cf. *brachypus* ve *Lartetotherium sansaniense* olmak üzere dört adet gergedangiller türü bulunur (Geraads ve Saraç, 2003: 217).

Tüney lokalitesi MN6 zonu ile sınırlandırılır ve Ankara ili sınırları içerisinde yer almaktadır. Tüney'in gergedangiller türünün morfolojik tanımına bakıldığında *Brachypotherium brachypus* olmak üzere tek bir türle temsil edildiği görülür (Sickenberg ve diğ. 1975). Bu lokaliteye ait fosil bulgular BSP (Münih-Almanya) Müze'sinde bulunmaktadır.

Muğla ili sınırlarında bulunan MN 6 zonuna karşılık gelen Kultak lokalitesinin gergedangiller morfolojik tür tanımlaması *Brachypotherium brachypus* olarak tanımlanmıştır (Kaya ve diğerleri, 2007) (Resim 7,8). Mordoğan gibi bu lokaliteye ait tüm bulgular EUNHM (İzmir) Müze'sinde korunmaktadır.

Resim 7. Muğla-Ören-Kultak Fosil lokalitesinden genel görünüm

Resim 7. Muğla-Kultak, *Brachypotherium brachypus*, sağ M₁-M₂ (EUNHM)

MN7/8 zonu ile yaşlandırılan lokaliteler sırasıyla Muğla-Yeni Eskihisar ve Çatakbağyaka, Afyon-Susuz-Yaylacılar ve Ankara-Gölbaşı-Zırva lokaliteleridir. Tüm bu lokalitelere ait fosil bulgular MTA (Ankara) , EÜNHM (İzmir) ve BSP (Münih-Almanya) Müzelerinde korunmaktadır.

Muğla-Yeni Eskihsar gergedangillerinin morfolojik tür tanımlamalarına bakıldığında *Aceratherium* aff. *tetradactylum* ve *Hispanotherium alpani* n. sp. türlerinin bulunduğu görülür (Saraç, 1977; Sickenberg ve diğ. 1975; Heissig, 1976) (Resim 9,10).

Resim 8. “Yatağan-Milas Karayolu” üzerinde yer alan “Muğla-Yeni Eskihsar” Fosil Lokalitesi

Resim 9. Muğla-Yeni Eskihsar, Hispanotherium alpani, sağ P⁴ (MTA)

Afyon-Susuz-Yaylacılar faunasında ise *Hispanotherium grimmi* ve *Aceratherium (Mesaceratherium) simorreense* olmak üzere iki tür tanımlanmıştır (Sickenberg ve diğ. 1975; Heissig, 1976) (Resim 11,12).

Resim 10. Afyon-Susuz-Yaylacılar fosil lokalitesinden genel görünüm

Resim 11. Afyon-Susuz-Yaylacılar, Hispanotherium grimmi sağ astragalus (BSP)

Ankara-Gölbaşı-Zırva lokalitesi Alman-Türk Linyit Araştırma Ekibi tarafından bulunmuş diğer bir fauna olup diğer yaşıt faunalarına benzer taksonlardan *Hispanotherium grimmi* ve *Aceratherium* sp.'yi barındırır (Sickenberg ve diğ. 1975; Heissig, 1976).

MN7/8 zonu ile yaşlandırılan Anadolu'daki son lokalite Muğla ili sınırları içerisindeki Çatakbağyaka lokalitesi de, Yaylacılar ile aynı gergedan faunasına sahip olmasına karşın, *Brachypotherium brachypus* içermesi bakımından Afyon yöresi faunalarından farklılaşır (Sickenberg ve diğ. 1975; Heissig, 1976) (Resim 13).

Resim 12. Muğla-Yerkesik-Çatakbağyaka köyü girişindeki tepelerde yer alan Fossil lokalitesinden genel görünüm

Geç Miyosen

Geç Miyosen'in başında Valesiyen yaşlı fosil memeli lokaliteleri Orta Miyosen lokalitelerine oranla sayıca çok daha fazladır ve daha çok sayıda gergedan taksonu içermektedir. Bu döneme ait en önemli lokaliteler sırasıyla aşağıda özetlenmiştir:

MN 9 zonu ile yaşlandırılan Sinap lokalitesi, Ankara ili Kazan ilçesi sınırları içerisinde bulunur. Anadolu'da bulunan Hominoidea buluntusu veren lokalitelerdendir (Ozansoy, 1970; Alpagut ve ark., 1996) ve faunada on adet

gergedan türü tanımlanmıştır. Alt Sinap Formasyonu'nda *Brachypotherium brachypus*, *Hoploaceratherium tetradactylum*, *Hispanotherium grimmi*; Orta Sinap Formasyonu'nda *Acerorhinus zernowi*, *Acerorhinus* sp. nov., *Chilotherium kiliasi*, *Chilotherium* cf. *habereri*, *Chilotherium* sp. (ilkel), *Stephanorhinus pikermiensis*, *Diceros neumayri*'nin olduğu saptanmıştır (Fortelius ve arkadaşları, 2003; 284).

MN9 zonuna karşılık gelen bir diğer lokalite Uşak ili sınırlarında bulunan Eşme-Akçaköy lokalitesidir. İ.Yalçınlar tarafından 1940'ların başında bulunan Akçaköy faunası gergedanları sırasıyla *Aceratherium* sp., *Diceros pachygnathus*, *Chilotherium intermedium*, *Acerorhinus zernowi*, *Diceros neumayri* olmak üzere beş türle temsil edilir (Sickenberg ve diğ. 1975; Heissig, 1976). Lokaliteye ait fosil bulgular MTA (Ankara) , EÜNHM (İzmir) ve BSP (Münih-Almanya) Müzelerinde korunmaktadır (Resim 14).

Resim 13. Uşak-Eşme-Akçaköy lokalitesinin de yer aldığı Gölsel İstifin Genel Görünümü

Ulaş lokalitesi Muğla ili sınırlarında bulunur ve MN 9/10 zonu faunalarındandır. Ulaş faunası gergedangilinin morfolojik tür tanımına bakıldığında *Chilotherium samium* olmak üzere tek bir türle temsil edildiği görülür (Sickenberg ve diğ. 1975).

Gebze lokalitesi Kocaeli ili sınırları içerisinde bulunan, MN 9/10 zonuna karşılık gelen faunalardandır (Ozansoy, 1955: 11). Gebze faunası gergedanları *Chilotherium blanfordi* olarak tek bir türle temsil edilse de bu bulgunun revizyona ihtiyaç duyduğu düşünülmektedir (Kaya ve Mayda, 2011). Lokaliteye ait fosil bulguların nerede bulunduğu bilinmemektedir.

Selçik lokalitesi Afyon ili sınırlarında bulunur ve MN 9/10 zonu faunalarındandır. Selçik faunasında gergedanlar *Chilotherium habereri* olmak üzere tek bir türle temsil edilir (Sickenberg ve diğ. 1975). Bazı araştırmacılar ise bu lokalitenin daha genç olduğunu düşünmektedir (Kaya ve Mayda, 2011). Lokaliteye ait fosil bulgular MTA (Ankara) ve BSP (Münih-Almanya) Müzelerinde korunmaktadır.

Dadasun lokalitesi, MN 10 zonuna karşılık gelir ve Kayseri ili sınırları içerisinde yer almaktadır. Dadasun faunası gergedangilinin morfolojik tür tanımına bakıldığında *Diceros neumayri* olarak tek bir türle temsil edildiği görülür (Sickenberg ve diğ. 1975: 69). Lokaliteye ait fosil bulgular MTA (Ankara) ve BSP (Münih-Almanya) Müzelerinde korunmaktadır.

Kapadokya lokalitesi MN 10 zonu Anadolu fosil memeli faunalarındandır. Nevşehir ili sınırları içerisinde bulunur. Kapadokya faunası gergedangilinin morfolojik tür tanımına bakıldığında *Diceros neumayri* olmak üzere tek bir türle temsil edildiği görülür (Antoine ve diğ., 2012). Yukarıda saydığımız MN10 lokaliteye ait fosil bulgular MTA (Ankara) Müzesinde korunmaktadır.

Çanakkale sınırları içerisindeki Bayraktepe faunası diğer MN10 lokalitelerine oranla en zengin fauna topluluğuna sahip olması ile ayrılır. Bayraktepe gergedangillerinin morfolojik tür tanımlamalarına bakıldığında *Begotherium grimmi*, *Aceratherium aff. simorrense* ve *Aceratherium sp.* türleriyle karşılaşılır (Kaya, 1992: 146) (Resim 15). Lokaliteye ait fosil bulgular MTA (Ankara) ve EÜNHM (İzmir) Müzelerinde korunmaktadır.

Resim 14. Çanakkale-Bayraktepe lokalitesinin yer aldığı kum ocağının genel görünümü

MN 10 zonu ile sınırlandırılan Sığındere lokalitesi ise Çanakkale-Eceabat sınırları içerisinde yer almaktadır. Lokalitede bulunan gergedangillerin morfolojik tür tanımları incelendiğinde; *Chilotherium habereri* ve *Dihoplus pikermiensis*'in olduğu saptanmıştır (Kaya, 1989: 80) (Resim 16). Lokaliteye ait fosil bulgular MTA (Ankara) ve EÜNHM (İzmir) Müzelerinde korunmaktadır.

Resim 15. Çanakkale-Eceabat-Sığındere Lokalitesinin genel görünümü

MN 10 zonuna karşılık gelen Anadolu'daki son lokalite Tekirdağ-Çorlu-Yulaflı lokalitesidir. Yulaflı köyü yakınlarında yer alan kum ocaklarında yer alan lokalite zengin bir faunaya sahiptir. Faunanın gergedangiller fosilleri üzerinde yürütülen paleontolojik çalışmalar sırasıyla *Aceratherium incisivum*, *Acerorhinus zernowi* ve *Dihoplus schleiermacheri* türlerini tanımlamıştır (Geraads, Kaya ve Mayda, 2005: 531; Kaya ve Heissig, 2001) (Resim 17,18,19). Lokaliteye ait fosil bulgular EÜNHM (İzmir) Müzesinde korunmaktadır.

Resim 16. Yulaflı Lokalitesinin de yer aldığı “Çorlu-Yulaflı Köyü Kum Ocağı”ndan genel görünüm

Resim 17. Tekirdağ-Çorlu-Yulaflı, *Aceratherium incisivum*, sol maxilla DP²-DP⁴ (EUNHM)

Resim 18. Tekirdağ-Çorlu-Yulaflı, *Dihoplus schleiermacheri*, sol maxilla M₂-M₃ (EÜNHM)

Ankara sınırları içerisinde bulunan Başbereket lokalitesinin yaşı Sickenberg ve arkadaşlarına (1975) göre MN 9/10, Saraç (1994, 2003)'a göre ise MN 11 zonunu (Erken Turoliyen) işaret etmektedir. Başbereket faunasının gergedanları *Diceros neumayri* ve *Chilotherium habereri* olmak üzere iki türle temsil edilir (Sickenberg ve diğ. 1975). Lokaliteye ait fosil bulgular MTA (Ankara) Müzesinde korunmaktadır.

Hatunsaray/Sekisirtı lokalitesi Konya ili sınırları içerisinde bulunan, MN 10/11 zonuyla yaşlandırılan faunalardandır. Hatunsaray/Sekisirtı faunası gergedangillerinin morfolojik tür tanımına bakıldığında *Diceros neumayri* ve *Chilotherium* sp. olmak üzere iki türle temsil edildiği görülür (Sickenberg ve diğ. 1975).

Konya ili sınırlarında bulunan diğer bir zengin MN 10/11 lokalite ise Kayadibi'dir. Faunasında *Chilotherium samium*, *Acerorhinus zernowi* ve *Diceros neumayri* olmak üzere üç tür tanımlanmıştır (Sickenberg ve diğ. 1975; Heissig, 1976) (Resim 20, 21). Konya yöresi lokalitelerine ait fosil bulgular MTA (Ankara), EÜNHM (İzmir) ve BSP (Münih-Almanya) Müzelerinde korunmaktadır.

Resim 19. Konya-Kayadibi, *Diceros neumayri*, sağ maxilla (BSP)

Resim 20. Konya-Kayadibi, *Acerorhinus zernowi*, kafatası (BSP)

Yiğitler Köy lokalitesi MN 11 zonu faunalarındandır ve Yozgat ili sınırları içerisinde bulunur. Faunada bulunan gergedangilinin morfolojik tür tanımının *Diceros neumayri* olmak üzere tek bir türle temsil edildiği görülür (Sickenberg ve diğ. 1975: 98). Lokaliteye ait fosil bulgular BSP (Münih-Almanya) Müze'sinde korunmaktadır.

Garkın lokalitesi MN 11 zonu faunalarındandır ve Afyon ili sınırları içerisinde bulunur. Garkın faunasının gergedangillerinin morfolojik tür tanımına bakıldığında *Chilotherium kowalewski*, *Chilotherium habereri* ve *Diceros neumayri* olmak üzere üç türle temsil edildiği görülür (Sickenberg ve diğ. 1975: 98). Lokaliteye ait fosil bulgular MTA (Ankara), EÜNHM (İzmir) ve BSP (Münih-Almanya) Müzelerinde korunmaktadır (Resim 22, 23).

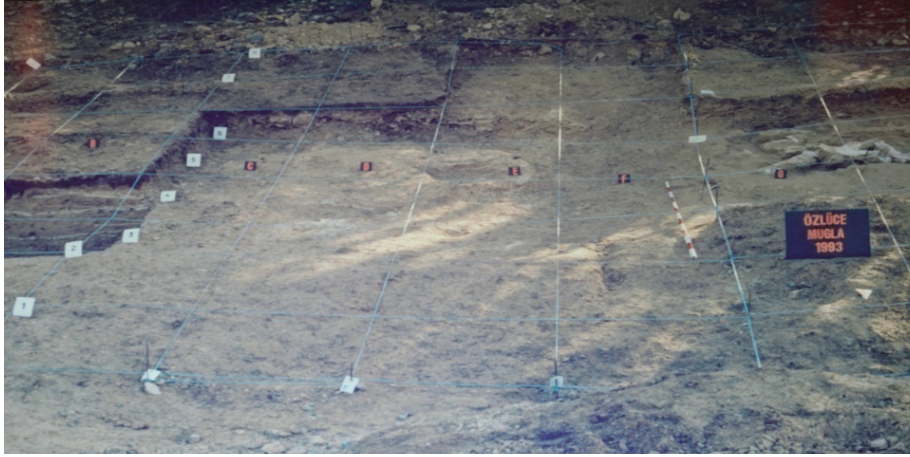

Resim 21. Afyon-Sandıklı-Garkın, Konya-Kayadibi, *Chilotherium kowalewski*, kafatası (BSP) (solda) ve Afyon-Sandıklı-Garkın, *Diceros neumayri* sol DP⁴ (EÜNHM) (sağda)

Resim 22. Garkın köyü dere yatağında gözlenen ve Garkın faunasını da barındıran Akarsu çökelleri

Özlüce lokalitesi MN 11 zonuna denk gelen bir faunadır ve Muğla ili sınırları içerisinde bulunur. Özlüce faunası gergedangillerinin morfolojik tür tanımlamalarına bakıldığında *Diceros neumayri*, *Chilotherium cf. kiliasi* ve *Chilotherium nov. sp* olmak üzere üç türle temsil edildiği görülür (Alpagut, Kaya, Mayda ve diğ., 2014). Lokaliteye ait fosil bulgular Muğla Arkeoloji Müzesinde korunmaktadır (Resim 24, 25).

Resim 23. Muğla Özlüce Kazı alanının genel görünümü

Resim 24. Muğla-Özlüce *Chilotherium kiliasi* mandibula örneği

Bayat lokalitesi MN 11 zonu faunalarındandır ve Kütahya ili sınırları içerisinde bulunur. Bayat faunası gergedangillerinin morfolojik tür tanımlamaları *Chilotherium kowalevskii* ve *Diceros neumayri* olarak belirtilmiştir (Kaya ve Mayda, 2009) Lokaliteye ait fosil bulgular EUNHM (İzmir) ve Kütahya Arkeoloji Müze'lerinde korunmaktadır.

MN11/12 zonuna karşılık gelen bir başka Anadolu fosil memeli faunası ise Uşak-Eşme-Balçıklıdere faunasıdır. İ. Yalçınlar tarafından 1940'larda bulunan Balçıklıdere faunası gergedangillerinin morfolojik tür tanımına bakıldığında *Chilotherium* sp., *Diceros pachygnathus*, *Dicerorhinus* cf. *schliefmayeri*, *Aceratherium* sp. olmak üzere dört türle temsil edildiği görülür (Sickenberg ve diğ. 1975). Ancak Geraads (1994)'in yaptığı son yeniden gözden geçirme ile faunanın son şekli *Diceros neumayri*, *Chilotherium persiae*, *Dihoplus pikermiensis* olarak değişmiştir. Lokaliteye ait fosil bulgular MTA (Ankara) ve EUNHM (İzmir) Müzesinde korunmaktadır.

Kınık lokalitesi bir başka MN 11/12 zonu faunasıdır ve Afyon ili sınırları içerisinde bulunur. Kınık faunası gergedangillerinin morfolojik tanımına

bakıldığında *Chilotherium schlosseri* ve *Diceros neumayri* olmak üzere iki türle temsil edildiği görülür (Sickenberg ve diğ. 1975: 98). Lokaliteye ait fosil bulgular MTA (Ankara) , EÜNHM (İzmir) ve BSP (Münih-Almanya) Müzelerinde korunmaktadır

Eski Bayırköy lokalitesi MN 11 zonu faunasıdır ve Muğla ili sınırları içerisinde bulunur. Eski Bayırköy faunası gergedangillerinin morfolojik tanımına bakıldığında *Chilotherium schlosseri* ve *Diceros neumayri* olmak üzere iki türle temsil edildiği görülür (Sickenberg ve diğ. 1975: 72). Lokaliteye ait fosil bulgular MTA (Ankara), EÜNHM (İzmir) ve Muğla Arkeoloji Müzelerinde korunmaktadır.

Evcillerağlları lokalitesi MN 11 zonu faunasıdır ve Ankara ili sınırları içerisinde bulunur. Evcillerağlları faunası gergedangilinin morfolojik tür tanımına bakıldığında *Aceratherium sp.* olarak tek bir türle temsil edildiği görülür (Sickenberg ve diğ. 1975: 72).

Harmancık lokalitesi MN 11 zonu faunasıdır ve Kütahya ili sınırları içerisinde bulunur. Harmancık faunası gergedangillerinin morfolojik tür tanımına bakıldığında *Diceros neumayri* ve *Chilotherium schlosseri* olmak üzere iki türle temsil edildiği görülür (Sickenberg ve diğ. 1975: 74).

Taşkınpaşa lokalitesi MN 11 zonu faunasıdır ve Nevşehir ili sınırları içerisinde bulunur. Taşkınpaşa faunası gergedangilinin morfolojik tür tanımına bakıldığında *Chilotherium sp.* olarak tek bir türle temsil edildiği görülür (Sickenberg ve diğ. 1975: 94). Lokaliteye ait fosil bulgular MTA (Ankara),BSP (Münih-Almanya) ve Nevşehir Arkeoloji Müzelerinde korunmaktadır.

MN 11 zonuyla yaşlandırılan lokalitelerden Gülpınar lokalitesi Çanak-kale ili sınırları içerisinde yer almaktadır. Gülpınar faunası gergedangilinin morfolojik tür tanımına bakıldığında *Diceros neumayri* olmak üzere tek bir türle temsil edildiği görülür (Sickenberg ve diğ. 1975) Resim 26, 27, 28). Lokaliteye ait fosil bulgular MTA (Ankara),BSP (Münih-Almanya) ve EUNHM (İzmir) Müzelerinde korunmaktadır.

Resim 25. 1980 yılına ait Çanakkale-Ayvacık-Gülpınar Lokalitesinin genel görünümü

Resim 26. Çanakkale-Ayvacık-Gülpınar, *Dicerops neumayri*, sol maxilla DP² – DP⁴ (EUNHM)

Resim 27. Çanakkale-Ayvacık-Gülpınar, *Chilotherium kowalevskii*, mandibula (BSP)

Çankırı ili sınırlarında bulunan ve Hominoid buluntusu veren Çorakyerler lokalitesi MN 11 zonu ile yaşlandırılır (Sevim ve ark.,2001; 2007). Bu lokalitenin gergedangiller türleri ise Pehlevan tarafından (2006) *Diceros neumayri*, *Chilotherium kowalevskii* ve *Acerorhinus* sp. olmak üzere 3 tür olarak tanımlanmıştır. Lokaliteye ait fosil bulgular MTA (Ankara), BSP (Münih-Almanya) ve Çankırı Arkeoloji Müzelerinde korunmaktadır.

Sazak lokalitesi MN 12 zonu faunasıdır ve Denizli ili sınırları içerisinde bulunur. Sazak gergedanı *Diceros neumayri* olarak tek bir türle temsil edilir (Kaya, 1993). Lokaliteye ait fosil bulgular EUNHM (İzmir) Müze'sinde korunmaktadır.

Akkaşdağ lokalitesi MN 12 zonu faunasıdır ve Çankırı ili sınırları içerisinde bulunur. Akkaşdağ gergedangillerinin morfolojik türleri Antoine ve Saraç (2005) tarafından *Diceros neumayri*, *Stephanorhinus pikermiensis*, *Chilotherium* sp. ve *Acerorhinus* sp. olmak üzere dört tip olarak tanımlanmıştır. Lokaliteye ait fosil bulgular MTA (Ankara) ve EUNHM (İzmir) Müze'sinde korunmaktadır.

Mahmutgazi lokalitesi MN 12 zonu faunasıdır ve Denizli ili sınırları içerisinde bulunur. Mahmutgazi faunasının gergedangillerinin morfolojik tür tanımına bakıldığında *Diceros neumayri* ve *Chilotherium schlosseri* olmak üzere iki tiple temsil edildiği görülür (Sickenberg ve diğ. 1975: 86). Fosil bulgular MTA (Ankara), EUNHM (İzmir) ve BSP (Münih-Almanya) Müzelerinde korunmaktadır (Resim 29).

Resim 28. Denizli-Çal-Mahmutgazi lokalitesin yer aldığı Alüvyal-Gölsel çökellerin genel görünümü

Şerefköy lokalitesi MN 12 zonu faunasıdır ve Muğla ili sınırları içerisinde bulunur. Şerefköy faunasının gergedangilinin morfolojik tür tanımına bakıldığında *Diceros neumayri* olmak üzere tek bir türle temsil edildiği görülür (Kaya ve diğ. 2011). Fosil bulgular MTA (Ankara) ve EÜNHM (İzmir) Müzelerinde korunmaktadır (Resim 30).

Resim 29. Muğla-Yatağan-Şerefköy lokalitesinin yer aldığı alüvyal çökellerin genel görünümü

Esendere lokalitesi MN 12/13 zonu faunasıdır ve İzmir ili sınırları içerisinde bulunur. Esendere faunasının gergedangilinin morfolojik tür tanımına bakıldığında *Diceros neumayri* olmak üzere tek bir türle temsil edildiği görülür (Kaya ve diğ. 2011: 339).

Amasya lokalitesi Anadolu'da Miyosen Dönem sınırının en üstündeki MN 13 zonu ile yaşlandırılan bir faunadır. Aydın ili sınırları içerisinde bulunur. Amasya faunası gergedangillerinin morfolojik tür tanımına bakıldığında *Chilotherium schlosseri* ve *Diceros neumayri* olmak üzere iki türle temsil edildiği görülür (Sickenberg ve diğ. 1975).

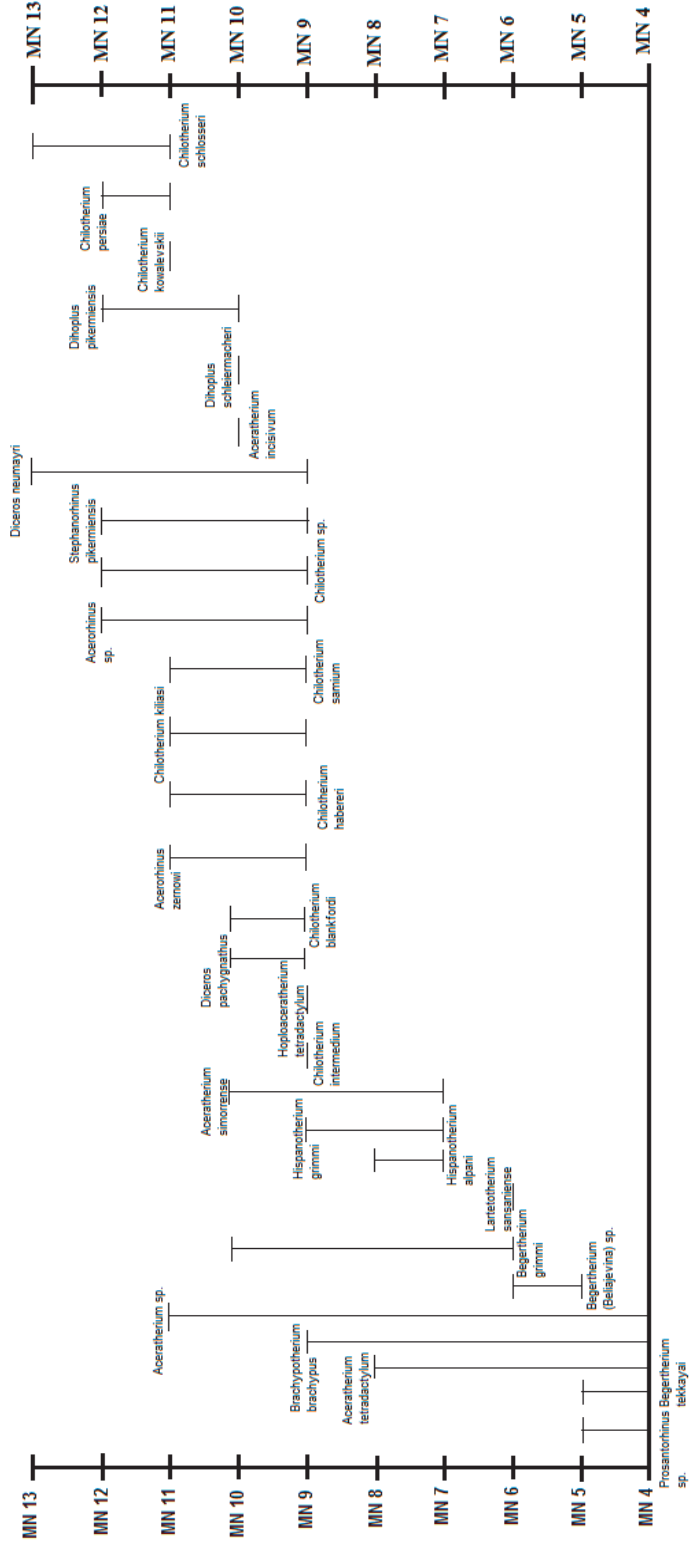
Sonuç

Yüksek Lisans tezinden üretilen bu çalışma ile ilk defa Türkiye Miyosen Fosil Gergedangillerine ait literatür çalışması derlenmiş ve ilgili faunaların son revizyonları arazi ve bulguların fotoları eşliğinde özetlenmiştir. NOW (Neogene Database) çalışmasına göre Türkiye'de 90'ın üzerindeki gergedan fosil içeren fauna kaydına karşın, bu çalışmada bilimsel açıdan çalışılmış ve koleksiyonları mevcut Doğa Tarihi ve/veya Arkeoloji Müzelerinde korunan faunalar üzerine bir çalışma yürütülmesine gidilmiştir (Şekil 4). Anadolu'da bulunan gergedangillerin MN zonlarına göre dağılımları belirlenmiştir (Şekil 5).

Çalışma sonucunda Geç Miyosen bulgularının sayıca ve tür zenginliği bakımından ilk sırayı aldığı anlaşılmıştır. Bunun dışında Anadolu'da gergedan faunası dikkate alındığında Erken Miyosen'den başlayarak Orta Miyosen'in sonlarına kadar dereceli olarak artan bir fauna ve lokalite zenginliği de dikkati çeken diğer bir husus olmuştur.

Şekil 4. NOW (2015) e göre Türkiye'de fosil gergedangilleri barındıran lokalitelerinin yer bulduru haritası

Şekil 5. Anadolu'da bulunan gergedangillerin MN zonlarına göre dağılımları

Teşekkür

Yüksek Lisans Tezimde Paşalar Kazısı Gergedangiller fosil materyallerini çalışmama olanak sağlayan Paşalar Kazısı Kazı Başkanı Prof. Dr. Berna ALPAGUT'a ve sözlü görüşmelerde bana verdiği bilgilerden ve yardımlarından dolayı Prof. Dr. Tanju Kaya ve Yrd. Doç. Dr. Serdar MAYDA'ya teşekkürlerimi sunarım.

KAYNAKÇA

- Alpagut, B., Kaya, T., Mayda, S., Halaçlar, K. ve Kesici, S. D. (2014), "*Yeni Bulgular Işığında Muğla- Özlüce Memeli Fosil Yatağı*" 67. Jeoloji Kurultayı, Sözlü Bildiri, Ankara.
- Alpagut, B., Andrews, P., Fortelius, M., Kappelman, J., Temizsoy, İ., Çelebi, H. ve Lindsay, W. (1996) "*A new specimen of Ankarapithecus meteai from the Sinap Formation of central Anatolia*", Nature 382, 349 - 351 (25 July 1996); doi:10.1038/382349a0.
- Alpagut, B., Andrews, P. ve Lawrence, M. (1990) "*New Hominoid Specimens From The Middle Miocene Site At Paşalar, Turkey*", Journal Of Human Evolution, Volume 9, Number 5/4, Sf 397-422. London.
- Antoine, P. O. ve diğ. (2012) "*A Rhinocerotid Skull Cooked-To-Death In A 9.2Ma-Old Ignimbrite Flow Of Turkey, Kapadokya*", PLoS ONE 7(11): e49997. doi:10.1371/journal.pone.0049997.
- Antoine, P. O. ve Saraç, G. (2005) "*Rhinocerotidae (Mammalia, Perissodactyla) From The Late Miocene Of Akkaşdag'ı, Turkey*", in Sen S. (Ed.), Geodiversitas 27 (4) : 601-632.
- Fortelius, M., Heissig, K., Saraç, G. ve Sen, S. (2003) "*Rhinocerotidae (Perissodactyla) Geology and Paleontology of the Miocene Sinap Formation, Turkey*", Columbia University Press, Ny
- Fortelius, M. (1990) "*Rhinocerotidae from Paşalar, Middle Miocene of Anatolia (Turkey)*", Journal Of Human Evolution, Volume 9, Number 5/4, Sf 489-508. London.
- Geraads, D., Kaya, T. ve Mayda, S. (2005) "*Late Miocene Large Mammals from Yulaflı, Thrace Region, Turkey and Their Biogeographic Implications*", Acta Palaeontol. Pol. 50 (3): 523-544.
- Geraads, D. ve Saraç, G. (2003) "*Rhinocerotidae from The Middle Miocene Hominoid Locality of Çandır (Turkey)*", Courier Forschungsinstitut Senckenberg 240, 217-231

- Geraads, D., (1994) “*Les Gisements De Mammifères Du Miocène Supérieur De Kemiklitepe, Turquie: Rhinocerotidae*”, Bulletin Du Muséum Nationale D'histoire Naturelle, Paris, Volume: Série 4, Sect C, 16 (1), Pages: 81-95, Pls. I-I1, 7 Tabs.
- Güler, G. ve Alpagut, B. (2014) “*Anatolian Miocene Paleoecological Indicators through Rhinocerotidae*” Oral Presentation, 8th International Symposium on Eastern Mediterranean Geology, ISEMG Abstract Book, Pg. 118, Muğla.
- Heissig, K. (1976), “*Rhinocerotidae (Mammalia) aus der Anchitherium-Fauna Anadolien*”, Geol. Jb., B 19, 3-121, Hannover.
- Kaya, T., Mayda, S., Kostopoulos, D., Alcicek, M., Merceron, G., Tan, A., Karakutuk, S., Giesler, A., K. ve Scott R., S., (2011) “*Şerefköy A New Late Miocene Mammal Locality From The Yatağan Formation, Muğla, Sw Turkey*”, Comptes Rendus Palevol, Volume 11, Issue 1, January–February 2012, Pages 5–12
- Kaya, T. ve Mayda, S., (2009) “*Bayat-Kütahya Fosil Memeli Lokalitesinin Son Çalışmalar Işığında Faunal Revizyonu*”, 62. Türkiye Jeoloji Kurultayı, Ankara.
- Kaya, T., Mayda, S. (2011) “35 milyon yıldan günümüze Batı Anadolu”, Aktüel Arkeoloji Dergisi, Ocak.
- Kaya, T. Mayda, S. Kayseri, M. S. ve Akgün, F. (2007) “*Kultak (Milas-Muğla) Memeli Faunasının Yeni Bulgular Işığında Değerlendirilmesi*”, 60. Türkiye Jeoloji Kurultayı Bildirileri, Ankara.
- Kaya, T. ve Saraç, G. (2007) “*Jeolojik Miras Açısından Türkiye Paleomemeli Faunası*”, 60. Türkiye Jeoloji Kurultayı Bildirileri, Ankara.
- Kaya, T. Geraads, D. ve Tuna, V. (2003) “*A New Middle Miocene Mammalian Fauna From Mordoğan (Western Turkey)*”, Paläontologische Zeitschrift, October 2003, Volume 77, Issue 2, Pp 293-302, İzmir, Paris.
- Kaya, T. Ve Heissig, K. (2001) “*Late Miocene Rhinocerotids (Mammalia) From Yulafli (Corlu-Thrace/Turkey)*”, Geobios 34(4):457-467.
- Kaya, T. (1993) “*Sazak (Kale-Denizli) Geç Miyosen Perissodactyla'sı*”, MTA Dergisi 115, 35-42, Maden Tetkik Arama, Ankara.
- Kaya, T. (1992), “*Bayraktepe'de (Çanakkale) Rhinocerotidae Fosilleri*”, MTA Dergisi 114, Sf: 145-146, Maden Tetkik Arama, Ankara.
- Kaya, T. (1989) “*Alçitepe (Gelibolu Yarımadası) Yöresi Memeli Faunaları: Perissodactyla Bulguları*”, Türkiye Jeoloji Bülteni, C. 32, 79-89, Türkiye.
- Kaya, T. (1987), “*Middle Miocene Anchitherium and Aceratherium found in Tire (İzmir)*”, Ege University Journal of Faculty Science, B 9 (1): 11-16.

- Kayseri, M. S., Akgün, F., Mayda, S. ve Kaya T. (2014) “*Palaeoenvironment and Palaeoclimatic Implications and Correlation of Europe and Turkey*”, Bulletin of Geosciense, Vol 89, No 1, pg 137-162
- Kelley, J., Andrews, P. ve Alpagut, B. (2008) “*A New Hominoid Species from The Middle Miocene Site Of Pasalar, Turkey*”, Journal Of Human Evolution 54 (2008) 455-479
- Kelley, J. (1990) “*The Hominoid Remains From The Middle Miocene Site of Pasalar, Turkey*”, Journal Of Human Evolution.
- Ozansoy, F., (1970) “*İnsani Karakterli Türkiye Pliyosen Fosil Ponjide'si Ankarapithecus metei*” (Özet). T.T.K. Bült, cilt. XXXIV, sayı 133, Ankara.
- Ozansoy, F. (1955) “*Türkiye Tersiyer Memeli Faunaları ve Stratigrafik Revizyonları*”, Maden Tetkik ve Arama Enst. Derg., No. 49, S. 11-22, Ankara.
- Pehlevan, C. (2006) “*Çorakyerler (Çankırı) Rhinocerotidae (Mammalia) Buluntularının Değerlendirilmesi*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Ankara.
- Saraç, G., (2003), “*Türkiye Omurgalı Fosil Yatakları*”, MTA Rapor No 10609, Ankara. (Yayınlanmamış)
- Saraç, G., (1994) “*Ankara Yöresindeki Karasal Neojen Çökellerinin Rhinocerotidae (Mammalia, Perissodactyla) Biyostratigrafisi Ve Paleontolojisi*”, Doktora Tezi, Ankara Üni. Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Saraç, G. (1977) “*Güneybatı Anadolu Üst Miyoseninde Bulunan Yeni Bir Hispanotherium Türü (Mammalia, Rhinocerotidae): Hispanotherium alpani n. sp.*”, MTA Dergisi, 89_9, Maden Tetkik Arama, Ankara.
- Sevim Erol ve diğerleri, (2007) “*A New New Great Ape From The Late Miocene Of Turkey*” Anthropological science, Vol. 115, 153–158.
- Sevim, A., Begun, D.R., Güleç, E., Geraads, D. and Pehlevan, C., (2001), “*A New Late Miocene Hominoid From Turkey*”, American Journal Of Physical Anthropology Supplement 32: 134-135.,
- Sickenberg, O., J.D. Becker-Platen, L. Benda, D. Berg, B. Engesser, W. Gaziry, K. Heissig, U. Staesche, P. Steffens ve H. Tobien, (1975) “*Die Gliederungsdeshöheren Jungtertiars und Altquartars in der Türkeinach Vertebratenundihre Bedeutungfür die internationale Neogen-Stratigraphie, Geologisches*” Jahrbuch, B, 15: 1-167, Hannover.
- Tekkaya, İ. (1974) “*Türkiye'de Yeni Bulunan Omurgalı Fosiller Ve Fosil Yatakları*”, Maden Teknik ve Arama Enstitüsü, Sayı 83.

“IRK” KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE ADLİ ANTROPOLOJİDE KULLANIMI

Özge ÜNLÜTÜRK*

Özet

Antropolojik anlamda popülasyonlar arasındaki fenotipik benzerliklerle yapılan sınıflandırmaya dayanan ırk kavramı, şekillenmeye başladığı 17. yüzyıldan itibaren tartışmalara konu olmuştur. Bu çalışmada da ırk kavramının dünyada ve Türkiye’de ortaya çıkışı ile daha spesifik olarak adli antropolojide kullanımı literatür taramasıyla irdelenmiştir. 18. yüzyılda sömürgeci yayılma sırasında karşılaşılan yeni halkların daha aşağı uygarlıklar olduğunu rasyonalize ederek onları kontrol altına almak için bilimsel bir düzleme oturtma çabası antropoloji biliminin doğmasına önayak olmuştur. Bu karşılaşmada yeni karşılaşılan “ilkel” insanın derisinin rengi insanların sınıflandırılmasında ilk “bilimsel” kıstas olmuştur. Daha sonra bu kriterler çeşitlenmiş, antropolojik yöntemlerin gelişmesiyle birlikte deri rengi yanında kafa ölçüleri de önemli birer sınıflandırma özelliği olarak kullanılmıştır. Giderek “ırkçılık” zemininde ilerlemeye başlayan ırk fikirleri 20. Yüzyılın başlarında genetik biliminin gelişmesiyle kan grupları, hormon düzeyleri, kalıtsal özellikler gibi başka alanlardaki kriterlerle de desteklenmeye başlanmıştır. 20. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde yüzlerce ırk tarifi yapılmaktaydı. Türkiye’de de dünyadakine benzer şekilde Cumhuriyetle birlikte antropoloji bilimi ırk üzerine yapılan çalışmalarla kurumsallaşmıştır. İlk dönem antropologların çabası Türk “ırk”ının Avrupa ile olan benzerliğini ispatlamak olmuştur. Ancak bugün dünyada halkının tamamen homojen olduğu çok az yer vardır ve göçler vasıtasıyla gen havuzu karışmış durumdadır. Bu nedenle de biyolog ve antropologların çoğu insanlara uygulanan biyolojik irksal kavramları onlarca yıl önce reddetmiştir. Ancak günümüzde spesifik bir alan olan adli antropoloji, sınıflandırmayla uğraşmaktan ziyade kriminal olaylarda pozitif identifikasyon yapabilmek için “ırk” kavramını kullanmaya devam etmekte ve cinsiyet, yaş, boy tahmini ile birlikte ırk tayini de yapmaktadır. Pratik olarak özellikle siyah ve beyaz popülasyon arasında yoğunlaşan bu ayırımı kültürel ifadesinden dolayı ırk kavramına mesafeli yaklaşılsa da, yerine geçecek kapsayıcı bir kavram bulunamadığı için kullanılmaya devam edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Irk, sınıflandırma, adli antropoloji, pozitif identifikasyon.

* Yrd. Doç. Dr., Adli Tıp Kurumu Başkanlığı, Kemik ve Diş İncelemeleri Şubesi, İstanbul

The Historical Development of the Concept of “Race” and It’s Usage in Forensic Anthropology

Abstract

The concept of race, which is anthropologically based upon classification done with phenotypic similarities among populations, has been a matter of discussion since the 17th century, when it was formed. In this study, the emergence of the concept of race in Turkey and in the world, and more specifically, it’s usage in forensic anthropology have been examined through literature review. The birth of the anthropological science has risen from the effort to rationalize and to take to a scientific base the idea that people that have been encountered during the colonization in the 18th century were of inferior civilizations, and they should have been taken under control. In this encounter, the color of the skin of these new “primitive” people was the first “scientific” criterion for classifying the people. Afterwards, these criteria have diversified, and with the improvement of anthropological methods, measurement of the head along with the skin color has been used as an important feature of classification. Increasingly heading in the path of “racism”, with the development of the genetic science in the 20th century, the ideas of race have been supported with criteria from different fields, such as blood types, hormone levels, and hereditary features. At the end of the 20th century, there were hundreds of different descriptions of race. Similar to the rest of the world, the science of anthropology has been institutionalized with studies on race in Turkey, as well. The struggle of the early anthropologists was to prove the similarity of the Turkish “race” with the European race. However, there are few places in the world where people are completely homogeneous, and the gene pool has been a mixed soup due to migrations. Hence, most biologists and anthropologists have dismissed the biological-racial concepts applied on people. However, being a specific field today, anthropology continues to use the concept of “race” for positive identification in criminal cases rather than for classification, and it also identifies races with estimations of gender, age and height. Even though the concept of race is held at arm’s length because of it’s cultural expression in the separation which intensifies especially between the black and white populations, due to the fact that there are no other inclusive concepts that will take it’s place, it is still being used.

Keywords: *Race, classification, forensic anthropology, positive identification.*

Giriş

Antropoloji bilimi insanların fenotipik özelliklerini baz alarak belli bir dizi farklı fiziksel ve genetik özellik taşıyan grupları ırk adı altında sınıflamaya çalışmıştır. Ancak sömürgeciliğin ortaya çıktığı 17. yüzyıl sonlarından itibaren ve özellikle Batı Afrika'nın Avrupalı ülkeler tarafından istila edilmeye başlamasıyla birlikte ırkçılık fikri fazla hızlı yaygınlaşmış, bu

sınıflandırma yöntemi bazı toplumların üzerinde hegemonya kurmanın bir gerekçesi olarak sunulmak üzere kullanılmıştır. Bir başka deyişle, kültürel miraslar her zaman genetik miraslardan çok daha hızlı evrildiği için “ırk” kavramı ifade ettiğinden başka utanç verici bir anlama bürünmüştür.

İnsana dair yapılan sınıflandırmaların tarihine baktığımızda M.Ö. 14. yüzyılda Mısırlılara kadar gitmektedir. Antik Mısır hanedanlığının mezar resimleri bugün yapılan sınıflandırmaya benzer olarak, basitçe, kuzey ve güneyde yaşayan insanların fiziksel farklılığını göstermektedir (Marks, 2008). Ancak bu çalışma çerçevesinde sınıflandırmalardan ziyade “ırk” kavramının ortaya çıktığı ve ırksal manada sınıflamaların yapıldığı 17. yüzyıl başlangıç noktası olarak alınmıştır.

17.yüzyılda kavramsallaştırılmaya başlayan ve aslen 18. yüzyıldan bu yana şekillenen ırkçılık bilinci, aslında çağdaş bir olgudur. 1684’te François Bernier (1620-1688) antropolojik anlamda ilk defa ırk sınıflaması yapmıştır. Yüz şekli ve deri rengi gibi fiziksel karakteristikler ile coğrafik özelliklere göre insanları Eurasians, Sub-Saharan “black” Africans, white Orientals ve Lapps olmak üzere 4 farklı gruba ayıran Bernier, bu sınıflandırmayı soy, tür karşılığı kullandığı ırk kavramıyla yapmıştır (Rubiès, 2013).

18. yüzyılda, Aydınlanma Çağı’nın doruk noktasından başlayarak ırk fikirleri insan çeşitliliğini açıklamakta kullanılmaya başlanmıştır. Bunun nedenlerinden birisi, sömürgeci yayılma sırasında karşılaşılan yeni halklardan elde edilen deneyimdir. Bazı halkların daha aşağıda olduğunu rasyonalize etme ve onları kontrol altına alma çabası, yerli toplulukların kültürel yapılarını araştırarak bilimsel düzleme oturtma ihtiyacını doğurmuştur. İşte bu gereksinim, 18. yüzyılda antropoloji biliminin temellerinin atılmasına neden olmuştur (Yudell, 2011).

Bu çalışmanın amacı; antropoloji bilimi temelinde ırk kavramının ortaya çıkışını, gerek dünyada gerekse Türkiye’de şekillenişini ve kurumsallaşmasını incelemek ve tartışmak, sonrasında ise daha spesifik olarak adli antropolojide ırk kavramını irdelemektir.

18. yüzyılda ırk kavramının gelişimi:

Sömürgeciliğin gelişimine denk olarak Batı’nın yüzünü başka toplumlara dönmesiyle birlikte, insanların sınıflandırılmasında, kendisinden farklı olanın ilk görünüşte dikkat çeken özelliği, yani derisinin rengi ilk “bilimsel” kıstas olarak kullanılmıştır (Blackwood, 1930; Johnson and

Corah, 1963). Zamanla, farklı toplumlarla karşılaştığında bu kıstas yetersiz kalınca boy, saç şekli ve ağırlığı (Bernstein and Robertson, 1927), vücut yapısı (Piedade et al., 1977; Story et al., 1995) ve hatta kulak kiri kıvamı (Matsunaga, 1962) gibi başka kriterler de eklenmeye başlanmıştır. Bunlar da yetersiz kalınca kan grubu, endokrin seviyesi gibi genotipik özellikler sınıflamaya dahil edilmiş (Bolk, 1929; Bayon, 2005) ve bu süreçte yüzlerce ırk tanımlanmıştır. Ancak çeşitleme ne kadar çoğalırça çoğalsın, “beyaz adam” ırk sıralamasında hep en üstteki yerini korumayı bilmiştir.

Linnaeus (1707-1778), *Systeme Naturae* (1735) adlı yapıtında insanları coğrafik dağılım ve deri rengine göre 4 gruba ayırmıştır: *Homo americanus* (yerli Amerikalılar), *Homo europaeus* (Avrupalılar), *Homo asiaticus* (Asyalılar) ve *Homo afer* (Afrikalılar). Bu grupları sınıflandırırken fiziksel özelliklerinin yanı sıra tipolojik ve davranışsal özellikleri de dikkate almıştır. Linnaeus Avrupalı *Homo sapiens*'leri varsayımsal olarak mavi gözlü, uzun boylu ve sarı saçlı olarak tarif etmiştir. Beyazlara sıcakkanlı, yaratıcı gibi özellikler atfederken, *Homo afer* olarak tanımladığı siyahları ise kayıtsız, hilekar, tembel olarak tariflemiştir. Linnaeus'un bu sınıflamadaki amacı ampirik değildir, olması gerekeni tarif etmiştir. Böylece ilk biçimiyle bile ırk kuramı, ileride ırkçılık öğretilerine doğru gelişecek filizlerini vermiş olmaktadır (Özbek, 2012; Wade, 2014).

1749'da Kont Buffon'un (1707-1778) iklimsel farklılık teorisine göre deri rengini kullanarak yaptığı sınıflandırmada tıpkı Linnaeus gibi Avrupa'nın üstünlüğü nosyonları yer almıştır. Buffon'a göre insanlığın doğal durumu Avrupa'dan türetilmiştir ve Avrupa insanı insanlığın gerçek rengini temsil etmektedir. Diğer ırkları kusursuz, orijinal olandan bir sapma olarak tariflemiştir. Hatta doğal ve “güzel” olanın beyaz olduğunu iddia ederek siyah olanı “çirkin” olarak tanımlayıp bir bozulma olduğunu savunmuştur. Buffon, iklimi ve diyeti irksal farklılıkların temel nedeni olarak görmüş ve Linnaeus'tan farklı olarak, çevresel koşulların değişmesiyle bu farklılığın da ortadan kalkacağını söylemiştir (Marks, 2008; Özbek, 2012).

Buffon aynı zamanda ilk kez “ırk” kelimesini kullanmıştır. Fakat Buffon bu kavramı “lokal belirti, karakter, irsi özellik” anlamında, ilgisiz ve teknik olmayan bir anlamda kullanmıştır. 19. yüzyıla girilirken Buffon'un “ırk” terimi Linnaeus'un “alttür” kavramına bağlanmış ve insan türlerindeki esas taksonomik bölme olan ırkın modern bilimsel fikri meydana çıkmıştır (Marks, 2008).

Alman ressam Peter Camper (1722-1789) çeşitli fasial açılar üzerinde çalışmış; Avrupalıların çıkıntılı bir alın ve dik inen bir çeneye, Afrikalıların

ise prognatizme sahip olduğunu iddia etmiştir. Camper açık olarak bu indeksleri sadece ırk için değil, aynı zamanda zekâ ve vahşilik derecesini ölçmek için de kullanmıştır. Yüzün açısına göre kişileri Avrupalı, Afrikalı, ape, köpek ve idiot gibi sınıflandırmalara sokmuştur. Camper'ın ölçüm metotları güvenilir olarak değerlendirilmiş ve Blumenbach tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Bu anlamda Blumenbach'ın ölçümlerinin daha spesifik ve daha “bilimsel” olduğu vurgulanmıştır (Lively, 1998; Cohen, 2003).

Bu alandaki bir diğer isim de antropolojinin kurucularından sayılan Friedrich Blumenbach'tır (1758-1840). Blumenbach, insanları temel olarak derilerinin rengine göre, aynı zamanda kafataslarının şekillerini de değerlendirerek 5 ırka ayırmıştır: Kafkasyalı ya da Beyaz, Moğol ya da Sarı, Etiyopyalı ya da Siyah, Amerikalı ya da Kızıl, Malayalı ya da Kahverengi. Daha sonra bu ırkların, kafa, saç, burun vb. biçimlerine göre yüzü aşkın alt ayırım yapılmıştır. Blumenbach bu sınıflandırmasıyla türler arasında bir hiyerarşi kurmuştur. Kafatasları üzerinden yaptığı sınıflandırmada, beyaz ırkı Kafkasya'dan gelen tek bir kafatası örneğine dayandırmıştır. Buradaki önemli bir detay da Blumenbach'ın Göttingen Üniversitesi'nde öğretim üyesi olmasıdır. Almanya ve İngiltere işbirliğiyle kurulan bu üniversite 18. yüzyıl Aydınlanma Çağı'nda Avrupa'nın yenedünya görüşünün oluşmasında önemli kurumlardan biridir (Şenel, 1993; Özbek, 2012).

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sadece deri rengi değil, artık kafa ölçüleri de sınıflandırma kriterlerine dâhil edilmeye başlanmıştır. Dr. Charles White (1728-1813) 1799'da kafataslarını hiyerarşik bir sıraya koyarak, ırklara dair poligeni kuramını bilimsel temellere dayandırmaya çalışmıştır. White'a göre zenciler, küçük beyinleriyle, insanla maymun arasında bir "ara tür" oluşturmaktadır ve kokuları hayvanlardan daha keskindir; cinsel organları da büyüktür ve hayvanlarınkine de büyük olduğu için doğal olarak onlara daha yakın olmaktadır ve yine siyahların bellekleri beyazlara göre “tıpkı hayvanlarda olduğu gibi” daha güçlüdür. White bu “bilimsel” kriterlere ek olarak zencileri kaçırarak onlardan çocuk edinen maymunlarla ilgili söylentileri de dile getirmiştir (Şenel, 1993).

19. yüzyılda ırk kavramı:

Amerikalı doğa tarihçisi ve köleliğin savunucusu Samuel George Morton da (1799-1851) “bilimsel” verilerini beyaz “ırk”ın üstünlüğünü kanıtlamak için kullanmıştır. Jeoloji, zooloji ve omurgalılar paleontolojisi üzerine çalışan Morton, Amerika'da yürütülen kazılarda elde edilen fosiller

üzerine paleontolojik ve sistematik çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar sırasında çok sayıda insan kafatası da toplayan Morton, topladığı hayvan iskeletleriyle karşılaştırmalı bir çalışma yaparak insan “ırkı”nın orijinine ulaşmayı amaçlamış ve insan türünün çok kökenliliği sonucuna varmıştır. Morton 1846 ve 1847 yıllarında yayınladığı iki makale ile insanın orijinine dair fikirlerini geliştirmeye başlamıştır (Wood, 1853; --, 1951). Morton koleksiyonundaki kafataslarından yaptığı anatomik ölçümler neticesinde ve deri renklerine göre 4 farklı ırk belirlemiştir. Avrupalıları ve Asyalıları iyi özelliklerle tanımlarken, Kızılderilileri ve siyahları aşağıda gören farklı özellikler atfetmiş ve Amerika'nın köleci önyargılarını destekleyecek “bilimsel” kanıtlar sunmaya çalışmıştır. Avrupalıları dünyadaki adil yerliler olarak tanımlamış, siyah ve beyazların çiftleşip üreyebilmeleri nedeniyle aynı kökenden geldikleri ve aynı türden oldukları bilimsel savına karşılık aynı türden olmadıkları halde çiftleşip üreyen hayvanları örnek vermiştir (Şenel, 1993; Wade, 2014).

1840'da Profesör Andres Retzius (1796-1860), insanların kafataslarını ölçmeye başlamış ve kafatası endeksi olarak belirlediği ölçüye göre (kranyumun eninin boyuna oranı) insanları brakisefal ve dolikosefal olarak sınıflandırmıştır. Bunu yaparken ırksal bir ayırım yapmamıştır. Ancak takipçileri bu fiziksel sınıflamayı hemen ırk ile ilişkilendirmiş, Avrupalıları brakisefal olarak kodlamışlardır. Ancak yapılan araştırmalarda Asya ve Afrika'da yaşayan çok farklı fiziki özelliğe sahip insanların bulunduğu popülasyonlarda hem brakisefal hem de dolikosefal kafaların yer alması bu ırksal ayırımın başarısızlığını ortaya koymuştur (Şenel, 1993; Marks, 2008).

Fransız anatomist, nörolog ve fiziki antropolog Louis Pierre Gratiolet (1815-1865) ise insanlar arasındaki nöroanatomikal¹ farklılıkları incelemiştir. Çalışmaları sonucunda “aşağı” ırk olarak tariflediği siyahların beyinde, frontal gyrusların daha düz olduğunu ve kranyal sütürlerinin de daha erken kapanarak mental gelişimi kısıtladığını ileri sürmüştür (--, 1997).

1859'da Fransız anatomist Paul Broca (1824-1880), insanın orijini, ırklar, zeka ve beyin organizasyonu konularıyla ilgilenmiştir. Broca, ırkları sınıflandırmak için 34 farklı deri rengi tespit etmiş, aynı zamanda kranyometrik ölçümler de yapmıştır. Bu antropometrik denemeler ırk kavramından ırkçılık öğretisinin gelişmesinde fazlasıyla kullanılmıştır (Finger, 2004).

¹ Nöroanatomisi: Sinir sisteminin morfolojik ve klinik anatomik yönlerini konu edinen bilim dalı {Yıldırım 2014: 8}

19. yüzyılın bir diğer önemli gelişmesi de Charles Darwin (1809-1882)'nin evrim teorisinin yasalarını açıklamaya başlamış olmasıdır. 1859'da *Origin of Species* (Türlerin Kökeni) kitabını yayınladı. Ancak doğal seleksiyon süreci, beklenmedik bir şekilde ırk fikrini savunanlar tarafından fikirlerini desteklemekte kullanılmıştır.

Darwin'in evrim teorisi ve doğal seleksiyon sürecine göre canlıların en belirgin özelliği üreme ve dolayısıyla soylarını devam ettirme güdüsü de dahil olmak üzere hayatta kalma güdüleridir. Her canlı hem doğaya karşı hem de diğer canlılara karşı hayatta kalma mücadelesi verir. Bu mücadelede evrim geçirerek doğaya ve çevrelerine uyum sağlarlar, bu onlar aynı zaman güçlü kılan, onları hayatta tutandır. Türünü devam ettirememiş canlı ise zayıf olduğu için yok olmaya mahkumdur. Ancak Darwin'in evrimi açıklayan doğal seleksiyon, başta Herbert Spencer olmak üzere ırk savunucuları için farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bunu yaparken bu süreci toplumsal yaşantıya da uygulamış ve insanı salt biyolojik bir varlık olarak görüp, insan topluluklarının verdikleri var olma savaşında en uygun olanın hayatta kalacağı, toplumsal evrimin de doğal ayıklanmayla en güçlü olanın hayatta kalacağı ve ötekilerin eleneceği düzeniyle işleyeceği iddia edilmiştir. Öjenik hareket de bu görüş üzerinden şekillenmiştir (Akçiçek, 2011).

Bu dönemin bir diğer önemli ismi de genetik biliminin temelini atan Mendel'dir. Mendel genetiği aslında bir öz olarak ırk kavramını savunulamaz hale getirmiştir. Mendel'in kalıtım çalışmalarında her bir bireyin bir geni almasına 1/8 olasılık tanıyordu. Her kuşak aktarımda bir insanın beyaz olması için 1 damla kan bile yeterlidir. Dolayısıyla bir ırkın aktarılması özcü mantığın gerçekliği kalmamıştır. Çünkü 1 damla kan, 1 kromozom bile o ileri sürülen saflığı bozmaktadır (Marks, 2008).

Toplumları fiziksel ve entelektüel bakımdan alçaltmak amacıyla gündeme getirilen ırk kavramını ırkçılığı destekleyecek biçimde şekillendirmede Amerikalı bilim adamları da büyük rol oynamıştır. Amerikan Antropoloji Okulu'nun öncülüğünü yaptığı çalışmaların merkezinde poligeni teorisi yatmaktadır. Bu teoriye göre her ırk ayrı ayrı yaratılmıştır (Yudell, 2011).

Antropolojinin yanı sıra başka bilim dalları da bu ırkçı önyargıları desteklemek için çeşitli yollar aramıştır. Örneğin 1861'de İngiliz entomolog Andrw Murray, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan insanların bedenlerinden bit toplatıp bunları inceledikten sonra bir ırkın bitinin bir başka ırkın bedeninde yaşayamayacağı sonucuna ulaşacak kadar ileri gitmişlerdir (McWhorter, 2009, 381).

19. yüzyılda ırksal klasifikasyonlar, kararsızlıkları ve istikrarsızlıkları açısından özellikle önemlidir; bir bilim adamı ten rengine ağırlık verirken bir diğeri saç formuna, diğeri kafatası şekline, bir başkası da coğrafyaya önem veriyordu. Kuzey Avrupa, Batı Afrika ve Güneydoğu Asya'nın insanların ayrılmasında nispeten bir ortaklık görülse de, bu kararsızlık ve istikrarsızlık dünyanın geri kalan insanlarına dair çok daha dikkat çekmekteydi (Marks, 2008; Bolnick, 2008).

20. yüzyıl sonrası ırk kavramı:

20. yüzyılın başlarında ırk kavramı, deri rengi, vücut yapısı gibi dış görünüme yansıyan farklılıkların yanı sıra, görünmeyen farklılıkların yansımaları olarak da ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda, antropometrinin yanında genetik bilimi de modern ırkçılığı ifade eden ırk kavramının tanımlayıcısı olarak kullanılmıştır.

Göçler nedeniyle artan insan çeşitliliği karşısında sadece deri rengine ya da kafatası ölçüsüne dayanan kanıtlar yeterli gelmemiştir. Farklı kanıtlardan biri de kan gruplarıdır. 1926'da Laurence Snyder kan gruplarıyla ilgili çalışmış, ancak kan gruplarının dar frekans alanları nedeniyle, örneğin Polonya ve Çin halklarını ilişkilendirmek zorunda kalmıştır (Blackburn, 2000).

1900'lerin başında genlerin keşfinden sonra genetik bilimi de ırkçı fikirleri savunanlar için önemli bir kanıt arama alanı haline gelmiştir. Canlı çevreye adapte oldukça yaşama şansı artacak, daha çok üreyecek ve genlerini kendi soylarına geçirme imkânı bulacaktır. Genlerin geçirdiği değişiklik sonraki soylara aktarıldıkça, değişen genler popülasyon içinde yaygınlık kazanacak ve bu da o popülasyonu diğerlerinden ayıran fiziksel değişikliklere neden olacaktır. Yani genetik bilimi ırkı açıklamanın yolunu bulmuştur. Eğer genetik değişimler çevreye adapte olamazsa canlının yaşam şansı azalır, baskın genler onlara yaşam hakkı tanımaz ve popülasyon içinde yayılım gösteremezlerdi (Pollack, 2011).

İngiliz araştırmacı Keith (1919) ırksal karakterlerin orijininin internal sebeplere dayandırmış ve hormon aktivasyonu çalışmıştır. Stockard ve Pfuhl (1923) ırktaki somatik ve mental özelliklerin varlığını endokrin sistemindeki harekete bağlamıştır. Muller ve Shellshear da yine hormonal çalışmalara yönelmişler ve hipofiz ağırlığı üzerinde çalışmışlardır (Bolk, 1929).

İrkin genetikasyonu, görüntüdeki ırksal ayrımların ve karmaşık toplumsal davranışlar arasındaki ayrımların genetik farklılıklar olarak

ayrılabilceği düşüncesi öjenik hareket tarafından ileri sürülmüştür. 20.yüzyılın ilk 30 yılında birçok genetikçi insan ırklarının önemli fiziksel ve zihinsel özelliklerinin kalıtsal olarak farklılığını gösterdiklerini düşünmüştür. Farklı ırklar arasındaki genetik geçişin zararlı olduğunu savunmuşlardır. Amerikalı öjenistleri siyah-beyaz ayırımına çok kaynak ayırmış ve kamusal alanda bu ayrımı uygulamaya çalışmıştır. Mevcut toplumsal koşullarda melezleşmenin mutsuzluğa neden olacağını söylemişlerdir. Öjenik propagandacılar ırka değiştirilemez bir özellik atfetmektedir. Bilimsel ırkçılığa, Afrika-Amerikalı entelektüeller karşı çıkmıştır (Blackburn, 2000; Yudell, 2011).

Lewontin 1960'ların ortalarında jel elektroforeziyle moleküler genetik teknikleri kullanarak çalışmalar yapmış ve en fazla genetik varyasyonun (%85.4) ırksal grupların içinde olduğunu, ırksal sınıflama için hesaplanan insan varyasyonunun ise sadece %6.3 olduğunu bulmuştur. Bulduğu bu sonuçlara dayanarak Lewontin ırkın gerçekte genetik olmadığı sonucuna vardı. Dolayısıyla kesin ve coğrafi olarak kümelenmiş fikrinin sürdürülemez olduğu ortaya çıkmıştır (Marks, 2008; Yudell, 2011).

Son 300 yılın akademik tasniflerinin incelenmesi kaç tane ırk olduğunu ve bunların arasında tanımlayıcı ne tür sınırlar olduğuna dair bir konsensus olmadığını açığa çıkarmıştır. Bazı 18. yüzyıl taksonomik sistemleri 3 ırksal kategoriye tarif ederken bazıları iki katı tasniflemiştir. 20. yüzyılın sonlarına doğru gerek ten rengi ayrımı, gerek antropometrik ölçümler ve gerekse genetik çalışmalarla birbirinden farklı, kesişmeyen onlarca ırk tanımı yapılmıştır. Hatta aynı uzman bazen farkı sayıda ırk tanımı yapmıştır. Sosyokültürel faktörler ise ırksal tasnifin inşası için temel bir itki olmuştur.

Tablo 1’de 18. yüzyıldan 20. yüzyılın sonlarına doğru farklı kriterlere göre yapılmış birbirinden çok farklı ama aslında tam olarak ayırım yapılamayan ırk sınıflandırmaları görülmektedir. Bu ırkların hiçbirisi ortak olarak tanımlanamamıştır (Blackburn, 2000).

Tablo 1. Bazı insan ırkı sınıflandırmaları

Buffon (1749)	American, Laplander, Tartar, South Asiatic, European, Ethiopian
Blumenbach (1781)	Caucasoid, Mongoloid, American Indian, Ethiopian, Malay
Cuvier (1790)	Caucasian, Mongolian, Ethiopian
Flourens (1839)	Caucasian, Mongolian, Negro, American, Malay, Hottentot, Boschisman, Papuan, Alfourou, Zealandic
Prichard (1848)	Caucasian, Mongolian, Negro, American, Esqimaux, Hottentot+Boschisman, Pauans, Alfourous+Australian
Boyd (1950)	Early European, European, African, Asiatic, American, Indian, Australoid
Boyd (1963)	Early European, Laplanders, Northwest European, Eastern European, Mediterranean, African, Asian, Indo-Dravidian, American, Indonesian, Melanesian, Polynesian, Australoid
Coon (1965)	Caucasoid, Mongoloid, Australoid, Congoid, Capoid
Garn (1971)	Northwest European, Northeast European, Alpine, Mediterranean, Iranian, East African, Sudanese, Forest Negro, Bantu, Turkic, Tibetan, North Chinese, Extreme Mongoloid, Southeast Asiatic, Hindu, Dravidian, Nort American, Central American, South American, Fuegian, Lapp, Pacific Negrito, African Pygmy, Eskimo, Ainu, Murrayian, Carpenterian Australian, Bushman+Hottentot, North American Colored, South African Colored, Ladino, Neo-Hawaiian

Biyolog ve antropologların çoğu insanlara uygulanan biyolojik ırksal kavramları onlarca yıl önce reddetmiştir. Evrimleşmiş popülasyonlardaki fenotipik özellikler çevreye yüksek uyum gösterir ve deri rengi, kafatası ölçüleri ve şekli gibi karakteristiklerin çevreye adaptasyon göstermesi biyolojik uyumdur. Bugün dünyada, halkının tamamen homojen olduğu çok az yer vardır. Diğer bölgelerden minimal düzeyde göç alan ülkelerde bile farklı köklerden gelen insanlar görülebilir. Böyle olunca, geçmişteki coğrafik izolasyon artık çok enderdir. Bunun yerine gerçekte insanları birbirinden ayıranın büyük oranda kültürel özellikler olduğu görüşü üzerinden ırkın toplumsal inşası ayrıntılandırılmaya başlanmıştır. Ancak buna karşın biyolojik temelli ırk nosyonu politik gündemde kullanılmaya devam edilmiştir. Güney Afrika'daki Apartheid rejimi buna örnek olarak gösterilebilir. 1993 yılına kadar Güney Afrika'daki toplumlar beyaz, siyah ve renkli olarak sınıflandırılmıştır. Buna karşın siyasi nedenlerle Japonlar onurlandırılmış ve beyazlardan sayılmıştır.

Türkiye'de ırk kavramı:

Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de antropolojinin kuruluşu “ırk” üzerine yapılan çalışmalarla başlamıştır. 1924 yılında “Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi'nin kurulması ve 1925'te yayına başlayan Türk Antropoloji Mecmuası bu çalışmaların ana merkezini oluşturmuştur. Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi'nin kuruluş amacı, “insanlar arasında Türk ırkının layık olduğu yerin belirlenmesi” olarak açıklanmıştır. Bu hedef antropolojinin Türkiye'deki kurumsal başlangıcının biçim ve içeriğini göstermektedir. Sonrasında “Türk Antropoloji Müessesesi” adını alan merkez, 1930'lu yıllarda Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne bağlanmış ve enstitüye dönüşmüştür (Akman, 2011; Demirel, 2011).

Cumhuriyetin ilk yıllarına denk gelen bu süreçte antropoloji çalışmalarının öncülüğünü Afet İnan (1908-1985) yapmıştır. Aslında bir tarihçi olan ve antropolojiyi tarihin bir alt dalı olarak kullanan İnan'ın o dönem devletin resmi ideolojisinin oluşturulmasında katkısı büyüktür. Antropolojinin kurumsallaşmasına devlet tarafından büyük önem verilmiş ve yapılan çalışmalar için ciddi kaynak aktarılmıştır. Bunun temelinde ise özellikle Batı'da Türklerin sarı ırka dahil oldukları fikrinin yerine beyaz ırka dahil olduklarını bilimsel yollarla ispatlama çabası yatmaktadır (Münisoğlu, 2010, 24).

Bu anlamda Türkiye'de antropoloji adına –ya da ırk üzerine- ilk ciddi araştırma Atatürk'ün izniyle, İnan tarafından 1937'de 64 bin kadın ve erkek üzerinde yapılan antropometri anketidir. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Enstitüsü ve İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından desteklenen, aynı zamanda İnan'ın doktora tezi de olan çalışmada Türkiye halkının genellikle beyaz ırk özelliği gösterdiği sonucuna varılmıştır (Selen, 1956). “Türkiye Halklarının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi: Türk Irkının Vatanı Anadolu” başlıklı bu çalışma dönemin önemli bir öjenik çalışması olarak görülmektedir. İnan çalışmasında antropometrik verileri kullanarak insanları özelliklerine göre ayırmayı, onlardan en verimli şekilde faydalanmayı öngörmüştür. Bu yaklaşıma göre yapılacak işlerde birbirinden morfolojik bakımdan ayrı olan bireylerin bir arada olmamaları gerektiğini belirtmiştir. İnan'a göre ırk, fiziksel benzerlik ile kan birliğinin bir araya gelmesiyle oluşan insan gruplarıdır ve aynı zamanda da kültür taşıyıcısıdır. Devletin ideolojik söylemini bilimsel olarak ispatlama çabasına giren İnan, Atatürk'ün Ankara'yı Kurtuluş Savaşı'nın merkezi olarak seçmesinin nedeni olarak “Türk ırkı”nın, yani brakisefallerin bu şehir ve çevresinde daha yoğun olarak yaşadığından ileri gelmesini göstermektedir

(Maksudyan, 2005, 60-62; Münüsoğlu, 2010, 27-32; Akman, 2011). İnan'ın bu çalışması Demircioğlu tarafından özellikle metodolojik olarak ciddi biçimde eleştirilmiştir. Demircioğlu, yaşayan insanlar üzerinde yapılan anketlerin eski insanların ırki karakterlerine dair bir fikir vermeyeceğini, bu takdirde eski insanlarla şimdi yaşayanlar arasındaki ırki yakınlığın sabit olacağını dile getirmiştir (Demircioğlu, 1948).

Bu dönemin bir diğer önemli ismi de, Türkiye'de antropolojinin kurucusu olarak kabul edilen Şevket Aziz Kansu'dur. Kansu dünya üzerine yayılmış birçok insan grubu olduğunu ve bu grupların esaslı özelliklerle ayrılmış gruplar olduğunu ve buna da ırk adı verildiğini söylemektedir. Kansu'ya göre insan ırkları organik ve biyolojik birer gerçekliktir ve bu realitenin varlığını ve devamını sağlayan etken kalıttır. Kalıtım değişmedikçe ırk da değişmez. Irksal özellikler kan yoluyla bir nesilden diğerine aktarılmaktadır. Yani ırkı kültürel değil, biyolojik anlamda ele almıştır. Bunun yanı sıra bir bölgede tek bir ırk olmayacağını, birden fazla ırkın bir arada yer alabileceğini, ancak birinin baskın olacağını söylemektedir. Kansu da, "Türk ırkı"nın brakisefal özellikler gösterdiğini vurgulayan çalışmalar yapmış ve Avrupa'da hakim ırk olan brakisefallerin kökenini Türklere dayandırmıştır. Kansu ırk'a öjenik bir yaklaşım sergilemiş ve öjeniyi ırk ve nesil sağlığı ve ıslahı olarak tanımlamıştır. Bu çerçevede kalıtsal hastalıkların ve azılı suçların gelecek nesillere aktarılmasını engellemek için "kısır etme" ile kanserli, veremli, zayıf ruhlu veya akıl hastaları için "tecrit" uygulamalarını önermiştir. (Kansu, 1991; 169-170; Münüsoğlu, 2010, 41-60)

Bu yıllarda sürdürülmekte olan antropoloji çalışmalarının Türklerin Batı ülkeleri arasındaki yerini belirlemek üzere daha çok Türk halkının morfolojik özellikleri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Diğeryandan, bu durum, o yıllarda desteklenmekte olan ve Türklerin dünya uygarlıklarının gelişimindeki yerini belirleme çabasında olan Türk Tarih Tezi ile yakından ilgilidir. Cumhuriyet kurulduktan sonra milli kimliğin inşasının temel taşlarından biri, 1925 yılında yapılan I. Türk Tarih Kongresi'nde sunulan Türk Tarih Tezi olmuştur. Türk Tarih Tezi büyük ölçüde Türklerin brakisefal olduğuna dair çalışmalar yapan ve Anadolu Türklüğünü Sümerlere, Hititlere kadar giden bir sentezin ürünü olarak tanımlayan, Türkiye'deki antropoloji çalışmalarına bir anlamda öncülük yapmış İsviçreli antropolog Eugene Pittard'ın kavramları çerçevesinde oluşturulmuştur. Afet İnan ve Şevket Aziz Kansu da, bu tezin oluşturulmasında ve antropolojinin "ırkbilim" olarak şekillenmesinde temel rolü oynamışlardır. Teze göre,

tarihöncesi zamanlardan sonra Orta Asya'daki uzun kuraklık sonrası buralarda yaşayan Türkler Batıya doğru göç etmek zorunda kalarak medeniyetlerini dünyanın her yanına yaymışlardır. Dolayısıyla, Anadolu'ya gelen Türkler bu topraklardaki medeniyetlerin de kurucusu olmuştur. Türk Tarih Tezi kapsamında “Türk ırkı”na atfedilen özelliklerin birçoğu Türklerin doğuştan sahip oldukları üstünlüklerdir (Akın, 2003; Maksudyan, 2005; 56-57; Demirel, 2011; Akman, 2011).

Irmak kan grupları ve parmak izleri üzerine 400 kişi üzerine yaptığı çalışmada İstanbul ve Anadolu Türklerinde A grubu kanın %40 oranında olduğunu, bunun da Avrupalılarla benzerlik gösterdiğini belirtmiştir (Irmak, 1937). Onur da aynı yıl kan grupları üzerine yaptığı benzer çalışmasında, Türklerin A kan grubunu Avrupa'ya götüren ana kök olduğunu vurgulamıştır (Gültekin and Koca, 2002).

Takip eden dönemde Kansu'nun öğrencisi olan Tunakan “İrkların Doğuşu” adlı makalesinde genetiği ön planda tutmuş ve ırkların meydana gelişini, başlangıçta müşterek ve aynı cins genlerin mutasyonuna dayandırmıştır. İrk özellikleri arasında görünüş bakımından tamamıyla aynı olduğu halde genetik bakımdan tamamen ayrı olan bazı özelliklerin birbirlerine çok uzak olan coğrafik bölgelerde oturan ırklarda da gerçekleştiğini söyleyen Tunakan, mutasyonlarla ortaya çıkan yeni özelliklerin hayat mücadelesinde korunup devam etmesine bağlamıştır. Kafa şekli, burun şekli, saç rengi, saç şekli, parmak izi, mongol plisi, göz rengi, deri rengi mutasyona uğrayan bazı özelliklerdir. Tunakan, kan gruplarıyla ilgili mutasyonların kesin olmadığını söylemektedir (Tunakan, 1943; Tunakan, 1961).

Tunakan el ayası üzerine farklı çalışmalar yapmıştır. Genetik bakımdan el çizgilerinin kalıtımı meselesi üzerinde tam bir açıklama getirilmemiş olsa da bazı çizgilerin tamamıyla veya kısmen kalıtım faktörleri tarafından belirlendiğini söylemektedir. Dört parmak çizgisinin (maymun çizgisi) Türklerdeki oranını inceleyip diğer ırklarla karşılaştırmıştır. Çalışmalarında dört parmak çizgisiyle ilgili Mongol ırkları ile Avrupalılar arasında bir ayrılık olduğunu belirtmiş ve Türklerinkini Avrupalılara yakın bulmuştur. Bir ırk topluluğu içinde normaller ve anormal olarak tanımladığı suçlular arasında da fark olduğunu ileri sürmüştür (Tunakan, 1954). Tunakan yaptığı bir diğer çalışmada maymun çizgisinin çoğunluğu bakımından ırklar arasındaki farkların az bilindiğini, bunun genetik faktörlere bağlı olduğunu ve Asya gruplarında daha fazla rastlandığını söylemiştir. Ayrıca aynı ırk içinde de sosyal tabakaya bağlı olarak istatistiki anlamda fark olduğunu dile

getirmiştir. Belirli bir grup içinde idiotlarda, kalıtsal bazı akıl hastalıklarında, suçlularda ve eğitimi güç çocuklarda maymun çizgisinin yüzde oranlarının normal kişilere göre arttığına dair sonuçlara ulaşmıştır (Tunakan, 1960; Tunakan, 1967).

Bu dönemin diğer önemli ismi ise Muzaffer Süleyman Şenyürek (1915-1961) olmuştur. Öncüllerinin çalışmalarında ideolojik baskınlık ve ırk temelli yaklaşımlar söz konusuysen Şenyürek 1940'ta yayınlanan "Kan Grupları ve Irk" makalesinde ırklar ve kan grupları arasında bağ kurmaya çalışan yaklaşımları şiddetle eleştirmektedir. Şenyürek'e göre ırklar arasında eşitsizlik yoktur ve insanın evrimsel çizgisinin de gösterdiği gibi bütün insanlar aynı türe aittir. İnsanların deri renklerindeki farklılıklar coğrafi şartlar sonucu oluşur ve aynı ırk içinde farklı deri rengine sahip türler bulunmaktadır. Şenyürek ayrıca ırklar arasında zihinsel ve yeteneksel herhangi bir fark olmadığını da söylemiştir. Şenyürek'e göre ırkların eşitsiz oldukları fikri siyasal zeminde karşılık bulmaktadır. Irk kavramını yok saymamıştır ancak bilimsel olarak ırk'ın varlığını fiziksel yapıdaki değişikliklere dayandırmıştır. Bir anlamda Şenyürek ile birlikte ideolojik temelli ırk kavramsallaştırması, biyoantropolojik sınırlar içerisinde alınıp daha bilimsel değerlendirilmiş, ancak "Türk Irkı"na dair çalışmalar devam etmiştir (Münüsoğlu, 2010: 85-92).

Aygen kan grupları üzerine 1940-1943 yılları arasında yaptığı çalışmalar sonucunda milletlerin kan tiplerinin yüzde oranlarının biyolojik bir akrabalığa işaret olarak alınamayacağını, çünkü kan grupları ve frekanslarının ırk karakterlerinden ve ırk sınıflanmasından ayrı olduğunu vurgulamasına karşın kan grubu frekanslarının coğrafi dağılışı ve varyasyonlarının incelenmesi açısından önemli olduğunu vurgulamıştır. Buradan yola çıkarak da A kan grubunun zenginliğiyle Türklerin Avrupa milletine benzerlik gösterdiğini belirtmiştir (Aygen, 1943a; Aygen, 1943b).

Ciner farklı illerde 2 bin 501 kadın üzerinde antropometrik olarak yaptığı araştırmada Türk kadınlarının çoğunlukla Alpin ve Dinarik tiplerine uyduklarını belirtmiştir. Ancak çalışmasında ırk terimini kullanmadığı gözlemlenmiştir (Ciner, 1960).

Ocak, 90 kız ve 115 erkeğin el izlerinden I. ve II. Falanjlar üzerinde bulunan figür tiplerine dair yaptığı incelemesinde ırklar arasında farklılık olduğunu belirtmiş, Türk popülasyonunun Almanlar ve Çinlilerle yaptığı karşılaştırmada Almanlara benzerliğine vurgu yapmıştır (Ocak, 1964).

Saatçioğlu 1978 tarihli çalışmasında yine kan grupları üzerine 3 bin 881 kişi üzerinde araştırma yapmış, çalışmasında Türkiye halkının diğer Türk ve

Mongol topluluklarından büyük farklılık gösterdiğini, Orta Avrupa grubu içinde yer aldığını belirtmiştir (Gültekin and Koca, 2002).

Şentuna Rh gen frekansları yönünden 1974-1977 yılları arasında 2 bin 96 örneği incelemiştir. Çalışması sonucunda Türklerin Akdeniz'den ziyade Orta Avrupa topluluklarına yakınlık gösterdiğini vurgulamıştır (Şentuna, 1982).

1980'lere kadar bu ve benzeri çalışmalar oldukça yoğun olarak gözlenmektedir. Bu süreçte de çalışmalar “Türk Irkı”nı tespit etmekten Türklerin dahil olduğu ırk grubunu tariflemeye doğru bir yönelim göstermiştir. Bu ilk dönem çalışmalarda elbette politik konjonktürün etkisi büyüktür. Bu açıdan bakıldığında da aslında bu sürecin, kültürel bir ırk inşasının biyolojik temellere oturtulma çabası olarak da değerlendirilebilir. Bugün güncel olarak yapılan çalışmalarda da “ırk” kavramı kimi antropologlar tarafından kullanılmakta ve yapılan çalışmalarda klasifikasyonlar bu kavram üzerinden şekillendirilmektedir (Başoğlu, 2010).

Adli antropolojide ırk kavramının kullanımı

Günümüzdeki ırka dair değerlendirmeler, karışmış toplumlardaki çeşitlilikten dolayı son derece komplikedir. Çok farklı sınıflandırmalarda kullanılan “ırk” kavramının ise, büyük oranda ırkçılığın bir temsili olmaya zorlanmasından dolayı artık biyolojik anlamda geçerliliği kalmamış, kültürel olarak inşa edilmiş kategoriler halini almıştır. Ancak bu, farklı kökenlerden gelen toplumların arasında morfolojik ve osteolojik olarak temel farklılıkların olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu anlamda, 21. yüzyıla girerken gelişen adli antropoloji toplumlararası farklılıklara özgü araştırmalara tekrar yönelmiştir. Başta Amerika'da olmak üzere genel olarak adli antropologlar biyolojik ırk konseptini kabul etmekte ve identifikasyon için bu metodu uygulamaktadırlar (Ousley et al., 2009).

Irak kavramı adli antropolojide, kimliklendirme için kullanılan 4 temel adımdan biridir. Adli identifikasyon iki aşamalı bir süreçtir. İlk aşama bireyin biyolojik profilindeki gelişmeleri içerir, ikinci aşamada ise pozitif eşleşme girişimi söz konusudur. İlk aşama pozitif kimliklendirmenin yapılabilmesi için kayıtların tarandığı, kayıp insanların listesini daraltmak için gereklidir. Irk tayini olarak adlandırdığımız aşama da cinsiyet, yaş ve boy tanımlamasının yanında biyolojik profilin geliştirilmesindeki 4 temel adımdan biridir (Duray et al., 1999).

Yapılan çalışmalar bölgesel popülasyonlarda iskeletle ilgili morfolojik ve antropolojik olarak belirli derecede farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur. Bu farklılık özellikle kafatasında belirgin olarak görülmektedir. Örneğin geniş nasal form ve alveolar prognatizm infant dönemden itibaren siyahlar için ayırıcı karakteristikler olmuştur.

Kafatasının genel morfolojisi hem kokozoid, hem negroid, hem de mongoloid gruplar için farklı özellikler göstermekte ve ırk tayini için adli antropolojide en çok çalışılan alan olmaktadır. Örneğin bu farklılık beyazlarda dairesel sagittal kontur, düşük çene, açısız ve eğimli orbit şekli, üçgen biçiminde damak şekli, ortognatik yüz, dar interorbital mesafe, yüksek nasal köprü, sivri nasal taban ve dar nasal açıklık olarak karakterizedir. Siyahlarda ise düz sagittal kontur, yuvarlak veya dikdörtgen orbit şekli, dikdörtgen biçiminde damak şekli, alveolar prognatizm, geniş interorbital mesafe, düşük nasal köprü, düz nasal taban ve geniş nasal açıklık söz konusudur. Mongoloidlerde anterior ve lateral yönde çıkık zigomatik kemikler, dairesel ve eğimli olmayan orbit şekli, parabolik veya nal biçiminde damak şekli, küçük çıkıntıyla düz yüz, sık nasal taban ve kürek şekilli incisorlar dikkat çekmektedir (Hoyme and İşcan, 1989; Gill and Rhine, 1990; Novotny et al., 1993; İşcan et al., 2000b; Marks and Synsteliën, 2005).

İskeletten ırk tayini yaş, cinsiyet ya da boy çalışmaları kadar yoğun olmasa da uzun zamandır çalışılmaktadır. Giles ve Elliot (1962) yaptıkları çalışmada ırksal identifikasyon için "standart" metodolojinin formüllerini yayınlamışlar ve adli bilimciler için bilgisayar yazılımları geliştirilinceye kadar uzun yıllar bu formüller kullanılmıştır. Amerikalı siyah, beyaz ve Hintlilerin kafataslarından 8 ölçü almışlar ve beyazlarla siyahları, beyazlar ve Hintlileri karşılaştırmışlardır. Irk tahmini konusunda erkeklerde %88, kadınlarda %83 oranında başarı sağlanmıştır. (Brues, 1992). Snow (1979), Giles ve Elliot'un tekniğini kullanarak beyaz ve siyahlar arasında kadınlarda %83, oranında farklılık olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak Amerikan Hintlileri için formülün zayıf çalıştığını vurgulamışlardır. Jantz ve Moore-Jansen de (1988) Tennessee Üniversitesi Adli Antropoloji Veri Bankası'na dayanan bir takım ölçü ve fonksiyonlar yayınlamıştır (Sauer, 1992).

İşcan, Terry Koleksiyonundan 100 Amerikan siyah ve beyaz pelvisi üzerinde yaptığı çalışmada %88 oranında ırk tahmini yapabilmıştır (İşcan, 1983a). Dibennardo ve Taylor, yine Terry Koleksiyonu'ndan 260 kişi üzerinde yaptıkları çalışmada femur ve pelvisten 32 ölçü almış, sonuçta %87 oranında başarı sağlamıştır (Dibennardo and Taylor, 1983).

Gill ve arkadaşları, Amerikan Hintlileri ve beyazlar üzerinde çalışarak orta yüz ölçüleri belirlemişler ve aynı zamanda postkranial iskeletten ırk tayini için data ve formüller sunmuşlardır (Gill et al., 1988). Burris ve Harris, siyah ve beyaz 332 kişinin damakları üzerine çalışmışlar ve %83 oranında tayin başarısı sağlamışlardır (Burris and Harris, 1998).

Duray ve arkadaşları, siyah ve beyaz 359 kişi üzerinde yaptıkları çalışmada vertebralardaki spinal çıkıntılarının çentikleri çalışmışlardır. Beyazlar için %80.25, siyahlar için %72,09 oranında doğru tahmin yapabilmişlerdir (Duray et al., 1999).

Patriquin ve arkadaşları, Güney Afrika popülasyonu üzerine çalışmışlar ve Pretoria ile Dart Koleksiyonundan 400 siyah ve beyaz erişkinin koksasından 13 ölçü almışlardır. Çalışmanın sonuçları %85 ile %88 oranında güvenilir tahmin sağlamıştır. (Patriquin et al., 2002).

Hughes ve arkadaşları adli antropolojide nonmetrik ırk değerlendirmesi üzerine çalışmışlar ve nonmetrik özelliklerin ırk tahmininde nasıl uygulanacağını ve uygulamadaki güncel sınırları tartışmışlardır. Çalışmalarında “ikili” ve “morfoskopik” olarak tanımlanan iki nonmetrik özellik tipini benimsemişlerdir (Hughes et al., 2011). Günümüzde özellikle yüzdeki nonmetrik özelliklerle ırk tayini için sıklıkla kullanılmaktadır.

Yapılan çalışmalara bakıldığında adli antropolojide kullanılan ayırım, büyük oranda, ırk kavramının şekillenmeye başladığı ve ırkçılık öğretilerinin temellerinin atıldığı yıllardaki temel ayırım noktası olan deri rengini esas alan ayırma karşılık geliyor gibi gözükmektedir. Toplumlar her ne kadar heterojen bir yapıya sahip olsa da ve bu yapı içerisinde biyolojik anlamda muazzam bir çeşitlilik söz konusu olsa da özellikle Amerika ve Afrika’da “siyah derili” popülasyonlar yoğun olarak yaşamaktadır. Sosyal ve kültürel nedenlere bağlı olarak aynı deri rengine sahip insanların grup içi çiftleşmeleri, farklı deri rengine sahip insanlarla çiftleşmelerine oranla çok daha fazladır. Bu da özellikle bazı popülasyonlarda bu ayırımın geçerliliğini korumasına neden olmaktadır. Kriminal olaylar söz konusu olduğunda da bu özellik ayırıcı bir tanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Benzer fenotipik görünüşteki bireylerin oluşturduğu popülasyonlar olarak ifade edilen ırk, UNESCO’nun 1952’de yayınlanan bildirisinde “Belirgin ve aynı zamanda kalıtsal olan- doğal seçim, mutasyon, karışma ve yalıtılma gibi etmenlerin sonucunda ortaya çıkan bedensel farklılıklarla

belirlenen insan birimleri” şeklinde tanımlanmıştır. Farklı ırk özelliklerinin ortaya çıkmasının temel dayanağı coğrafi izolasyondur. Ancak günümüzde göç yoluyla coğrafik anlamda yalıtılmış toplumların neredeyse kalmamasından ve gen havuzunun birbiriyle çok karışmasından dolayı ırk özelliklerine göre tam anlamıyla bir sınıflama yapmaya olanak yoktur (Selen, 1956; Gültekin and Koca, 2002).

Bunun yanı sıra antropolojik anlamda ırk kavramının yerleşmeye başladığı 18. yüzyıldan günümüze kadar gelen süreçte, biyolojik temel üzerinde şekillendirilen kavramın, ideolojik olarak siyasal alanda kullanılmaya başlanmasıyla birlikte kültürel anlamının ön plana çıkartılması, içerik bakımından zaten geçerliliğini kaybetmeye başlayan “ırk” teriminin kullanımı sakıncalı hale getirmiştir.

Toplumların birbirine karışması, farklı ırklardaki bireylerin benzer özellikler göstermesi popülasyonlar arasında tüm çeşitliliğin ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Antropolojik olarak değerlendirildiğinde yaygın coğrafi ve genetik tarihi paylaşan popülasyonlar arasında iskelette morfolojik farklılıklar tanınabilir.

Bu anlamda literatürde tanımlanan 3 temel ırk olan Kokasoid, Mongoloid ve Negroidler arasında metrik ve morfolojik çeşitlilik dikkat çekmektedir. Adli antropoloji de kimliklendirme yapabilmek için iskelet üzerindeki popülasyonlar arası bu metrik ve nonmetrik farklılıklardan yararlanmaktadır.

Her ne kadar alt popülasyonlar içinde de çalışma yapılsa da bugün adli antropolojide temel olarak “siyah” ve “beyaz” kişiler arasında bir ayrım söz konusudur. Bu ayrım da ırk kavramına atfedilen anlamdan dolayı değil, pozitif identifikasyon yapılabilmesi içindir. Bir anlamda kimliklendirmede kullanılan yara izi, tatuaj (dövme) gibi kriterlere benzer olarak değerlendirilebilir. Diğer gruplar ve alt popülasyonlar için yapılan çalışmaların pratik uygulamalarda bir karşılığı bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışmalarda her ne kadar “ırk” kavramı ile “siyah” ve “beyaz” ayrımı kullanılsa da bu, anladığımız anlamda bir ırk ayrımına ya da ırkçılık fikrine denk düşmemektedir. Kavramın sosyolojik karşılığından dolayı kimi araştırmacılar “ırk” kavramı yerine nesep, etnisite, etnik ilişki, ırksal soy, soy, popülasyon gibi kavramını tercih etmekte. Ancak bu kavramlar genellikle alt soyları tanımladığı ve bir kısmı da biyolojik temellere dayanmayıp sosyal/kültürel tanımlamalar olduğu için bir takım karışıklıklara neden olmaktadır. “Irk” kavramının kullanılması ise halihazırda ırkçı

fikirleri savunanlar için kötü niyetli kullanımlara alan açma tehlikesini barındırmaktadır. Son kertede bu kavramların kullanılmasında bir uzlaşma sağlanmış değildir (Marks and Synsteliën, 2005).

Sonuç olarak; geçmişteki coğrafik izolasyonun artık çok ender görülmesinden dolayı bugün halkın tamamen homojen olduğu çok az yer bulunmaktadır. Yapılan genetik çalışmalar sonucu bugün bilim dünyasında biyolojik anlamda ırkların varlığı büyük oranda kabul görmemektedir. Kavramın kötü niyetli kullanımı da dikkate alındığında, özellikle antropologlar ve biyologlar tarafından kullanılması tercih edilmemektedir. Buna karşılık adli antropoloji gibi spesifik bir alanda pozitif identifikasyonun sağlanması bakımından pratikte kullanılmaya devam etmektedir. Irk kavramı ortaya atıldığı tarihten günümüze yüzyıllar boyunca hem içeriksel olarak gücünü kaybetmiş, hem kültürel anlamda ifade ettiğinin çok dışına çıkmış, çıkarılmıştır. Her iki sebepten dolayı adli antropoloji çalışmalarında farklı popülasyonlardaki bireylerin farklı morfolojik yapılarını temsil edecek içeriksel ve bağlamsal olarak daha güçlü ve net bir kavrama ihtiyaç vardır. Ancak bu bağlamda var olan ayrımı ifade etmek için farklı ve geniş kapsamlı bir kavramda uzlaşma sağlanıncaya kadar bilimsel pratikte “ırk kavramı” ihtiyacı karşılayacaktır.

KAYNAKLAR

- . (1951). Samuel George Morton (1799-1851). *Nature*, 167(4254), 754-755.
- . (1997). *History of Physical Anthropology an Encyclopedia* (F. Spenser, Ed.) (Volume One, pp. 444-445). New York: Library of Congress Cataloging.
- Akçiçek, A. (2011, 06/09). Faşizmin Kültür Kodları ve Irkçılıkta Bir Uç Nokta: Öjeni. *Birikim*. Retrieved 24/10/2014, from <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=770>
- Akman.Ş T. (2011). Türk Tarih Tezi bağlamında erken Cumhuriyet dönemi resmi tarih yazımının ideolojik ve politik karakteri. *Hacettepe Hukuk Fak. Derg.*, 1(1), 80-109.
- Akın, R. (2003). İkinci Meşrutiyet Türkçülüğünün İdeolojik ve Politik Boyutları. *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, 3, 15-47.
- Aygen, N. (1943a). Türk'lerin Antropolojik tarihleri Bakımından Kan Grupları Hakkında, III. Türk Tarih Kongresi (pp. 281-87). Ankara, Türkiye.

- Aygen, N. (1943b). Türklerin kan grupları ve kan gruplarının antropolojik karakterlerle ilgisi üzerine bir araştırma. Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2(1), 17-27.
- Bayon, H. (2005). Racial and sexual differences in the appendix vermiformis. *Anat. Rec.*, 19(4), 241- 50.
- Başoğlu, O. (2010). Hitit dönemi iskelet topluluklarının antropolojik analizi. *ÇÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 149-64.
- Bernstein, M., & Robertson, S. (1927). Racial and sexual differences in hair weight. *Am J Phys Anthropol.*, 10(3), 379-85.
- Blackburn, D. G. (2000). Why race is not a biological concept. In B. Lang (Ed.), *Race and Racism in the Theory and Practice* (pp. 3-26). Maryland: Rowman & Littlefield Pub.
- Blackwood, B. (1930). Racial differences in skin-colour as recorded by the colour top. *J Royal Anthropol Ins.*, 60, 137-68.
- Bolk, L. (1929). Origin of racial characteristics in man. *Am J Phys Anthropol.*, 13(1), 1-28.
- Bolnick, D. A. (2008). Individual ancestry inference and the reification of race as a biological phenomenon. In B. A. Koenig, S. S. Lee & S. S. Richardson (Eds.), *Revisiting race in a genomic age* (pp. 70-88). New Jersey: Rutgers University Press.
- Brues, A. M. (1992). Forensic diagnosis of race--general race vs specific populations. *Soc Sci Med.*, 34(2), 125-8.
- Burriss, B. G., & Harris, E. F. (1998). Identification of race and sex from palate dimensions. *J Forensic Sci.*, 43(5), 959-63.
- Ciner, R. (1960). Türkiye kadınlarının antropolojisi. Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 18(3-4), 161-204.
- Cohen, W. B. (2003). *The French Encounter with Africans*. Indiana: Indiana University Press.
- Demircioğlu, H. (1948). Antropoloji ve tarih. Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 6(1-2), 49-67.
- Demirel, F. A. (2011). Türkiye antropolojisinin tarihçesi ve gelişimi üzerine. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 128-34.
- Dibennardo, R., & Taylor, J. V. (1983). Multiple discriminant function analysis of sex and race in the postcranial skeleton. *Am J Phys Anthropol.*, 61(3), 305-14.

- Duray, S. M., Morter, H. B., & Smith, F. J. (1999). Morphological variation in cervical spinous processes: Potential applications in the forensic identification of race from the skeleton. *J Forensic Sci.*, 44(5), 937-44.
- Finger, S. (2004). Paul Broca (1824-1880). *J Neurol*, 251, 769-70.
- Gill, G. W., Hughes, S. S., Bennett, S. M., & Gilbert, B. M. (1988). Racial identification from the midfacial skeleton with special reference to American Indians and whites. *J Forensic Sci.*, 33(1), 92-9.
- Gill, G. W., & Rhine, S. (1990). Skeletal attribution of race: Methods for forensic anthropology [Xxviii, 99p.: ill., 28 cm]. In *Anthropological papers no 4*. Albuquerque N.M.: Maxwell Museum of Anthropology.
- Gültekin, T., & Koca, B. (2002). Cumhuriyet döneminden günümüze ülkemizde gerçekleştirilen ırk çalışmaları. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, 14, 43- 66.
- Hoyme, S., & İşcan, M. Y. (1989). Determination of sex and race: Accuracy and assumptions. In M. Y. İşcan & K. A. R. Kennedy (Eds.), *Reconstruction of life from the skeleton* (pp. 53-94). New York: Wiley-Liss, Inc.
- Hughes, C. E., Juarez, C. A., Hughes, T. L., Galloway, A., Fowler, G., & Chacon, S. (2011). A simulation for exploring the effects of the "trait list" method's subjectivity on consistency and accuracy of ancestry estimations. *J Forensic Sci.*, 56(5), 1094-106.
- Irmak, S. (1937). Türklerin kan grupları ve kan gruplarının antropolojik karakterlerle ilgisiII. *Türk Tarih Kongresi* (p. 845). Ankara, Türkiye.
- İşcan, M. Y. (1983). Assessment of race from the pelvis. *Am J Phys Anthropol.*, 62(2), 205-8.
- İşcan, M. Y., Loth, S. R., & Steyn, M. (2000b). Determination of racial affinity. In J. Siegel, P. Saukko & G. Knupfer (Eds.), *Encyclopedia of Forensic Sciences* (pp. 227-235). London: Academic Press.
- Johnson, L. C., & Corah, N. L. (1963). Racial differences in skin resistance. *Science*, 139(3556), 766-7.
- Kansu.Ş. A. (1991). *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lively, A. (1998). *Masks: Blackness, Race and the Imagination*. New York: Oxford University Press.
- Maksudyan, N. (2005). *Türklüğü Ölçmek: Bilimkurgusal antropoloji ve Türk milliyetçiliğinin ırkçı çehresi*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Marks, J. (2008). Race: Past, present, and future. In B. A. Koenig, S. S. Lee & S. S. Richardson (Eds.), *Revisiting race in a genomic age* (pp. 21-38). New Jersey: Rutgers University Press.
- Marks, M. K., & Synsteliën, J. A. (2005). Determination of racial affinity. In J. Payne-James, R. Byard, T. Corey & C. Henderso (Eds.), *Encyclopedia of Forensic and Legal Medicine* (pp. 137-142). London: Academic Press.
- Matsunaga, E. (1962). The dimorphism in human normal cerumen. *Ann Hum Genet.*, 25(4), 273-86.
- McWhorter, L. (2009). *Racism and Sexual Oppression in Anglo-America*. Bloomington: Indiana University Press.
- Münisoğlu, H. (2010). Türkiye'de Antropolojinin Kurulma ve Kurumsallaşma Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım: DTCF Örneği., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara (Yayınlanmamış doktora tezi).
- Novotny, V., İşcan, M. Y., & Loth, S. R. (1993). Morphologic and osteometric assessment of age, sex, and race from the skull. In M. Y. İşcan & R. P. Helmer (Eds.), *Forensic Analysis of the Skull* (pp. 71-88). New York: Wiley-Liss, Inc.
- Ocak, N. (1964). Türklerde I ve II falanjlar üzerinde bulunan figür tiplerinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, 2, 156-58.
- Ousley, S., Jantz, R., & Freid, D. (2009). Understanding race and human variation: Why forensic anthropologists are good at identifying race. *Am J Phys Anthropol.*, 139(1), 68-76.
- Özbek, S. (2012). *İrkçılık*. İstanbul: Notos Kitap.
- Patriquin, M. L., Steyn, M., & Loth, S. R. (2002). Metric assessment of race from the pelvis in South Africans. *Forensic Sci Int.*, 127(1-2), 104-13.
- Piedade, M., Oliveira, M. S., & Azevêdo, E. S. (1977). Racial differences in anthropometric traits in school children of Bahia, Brazil. *Am J Phys Anthropol.*, 46(3), 471-5.
- Pollack, R. (2011). Natural selection, the human genome, and the idea of race. In S. Krimsky & K. Sloan (Eds.), *Race and The Genetic Revolution: Science, Myth, and Culture* (pp. 31-46). New York: Columbia University Press.
- Rubiès, J. P. (2013). Race, climate and civilization in the works of François Bernier. In M. Fourcade & I. Zupanov (Eds.), *L'Inde des Lumières: Discours, histoire, savoirs (XVIIe-XIXe siècle)* (pp. 13-38). Paris: Purusartha.
- Sauer, N. J. (1992). Forensic anthropology and the concept of race: If races don't exist, why are forensic anthropologists so good at identifying them? *Soc Sci Med.*, 34(2), 107-11.

- Selen, H. S. (1956). Irk Mes'eleleri ve Türkiye Halkının Irki Hususiyetleri. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 11(4), 74-84.
- Story, M., French, S. A., Resnick, M. D., & Blum, R. W. (1995). Ethnic/racial and socioeconomic differences in dieting behaviors and body image perceptions in adolescents. *Int J Eat Disord.*, 18(2), 173-9.
- Tunakan, S. (1943). Irkların doğuşu. Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1(3), 44-55.
- Tunakan, S. (1954). Türklerde ve Türk suçlularında el ayasındaki dört parmak çizgisi (maymun çizgisi) üzerinde araştırma. Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 12(1-2), 117-26.
- Tunakan, S. (1960). Türk suçlularında parmak izlerinin karşılaştırmalı incelemesi. Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 18(1-2), 85-92.
- Tunakan, S. (1961). İnsanlarda normal beden vasıflarından bazılarının kalıtım şekline ve bunların ferdi ve irki değerlerine genel bir bakış. Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 19(1-2), 1-15.
- Tunakan, S. (1967). Türk suçlularında el ayasının karşılaştırmalı incelemesi. Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, 4, 1-25.
- Wade, N. (2014). *A Troublesome Inheritance*. New York: The Penguin Press.
- Wood, G. B. (1853). *Biographical Memoir of Samuel George Morton, M.D.* Philadelphia: T. K. and P. G. Collins.
- Yudell, M. (2011). A short history of the race concept. In S. Krimsky & K. Sloan (Eds.), *Race and The Genetic Revolution: Science, Myth, and Culture* (pp. 13-30). New York: Columbia University Press.
- Şenel, A. (1993). *Irak ve Irkçılık Düşüncesi*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Şentuna, C. (1982). Rh gen frekansları yönünden Türkiye'nin yeri. Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 30(1-2), 153-79.

FOTOANTROPOMETRİ YÖNTEMİNİN ADLİ YÜZ KARŞILAŞTIRMALARINDA KULLANIMI

Ahmet Haşim ALAGÜNEY *

Özet

Yüz analizi, kimliklendirme çalışmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Adli yüz incelemelerinde kullanılan temel yöntemlerden birisi antropometrik inceleme yöntemidir. Antropometrik metotla gerçekleştirilen yüz karşılaştırma işlemi, yüz üzerinde alınan belirli referans noktaları arasındaki metrik ölçümlere dayanmaktadır. Bu işlemlerin fotoğraftan fotoğrafa gerçekleştirilmesi durumuna da fotoantropometri denmektedir.

Bu çalışmanın amacı fotoantropometri yönteminin adli yüz karşılaştırmalarında kullanımının güvenilirliğini değerlendirmektir. Kişilerin duruşu ve kameraya olan mesafesi, kameranın açısı, kameranın çözünürlüğü, sıkıştırma algoritması gibi faktörlerin fotoantropometri yöntemine etki ettiği bilinmektedir. Çalışmada literatürde fotoantropometri ile ilgili yapılmış araştırmalar derlenmiş ve yöntemin avantajları ve dezavantajları ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fotoantropometri, Yüz Karşılaştırma, Antropometri, Görüntü Karşılaştırma.

The Use of Photoanthropometry Method in Forensic Facial Comparison

Abstract

Facial analysis has capital importance of identification studies. One of the most essential methods in forensic facial analyse is anthropometrical examinations. Facial comparisons done with anthropometrical examination method depends on metrical measurements between certain landmarks on the face. In the case of doing all this process from photo to photo is called as photoanthropometry.

* Ankara KPL Müdürlüğü Görüntü İnceleme Laboratuvarı, Ankara Üniversitesi Adli Bilimler Enstitüsü Kriminalistik Doktora Programı

The aim of this study is to determine the reliability of the anthropometrical method in forensic facial comparisons. It is known that the factors like position and the distance of the individual from the camera, the angle and the resolution of the camera, the compression algorithm effects the efficiency of photoanthropometrical examination. In this study the researches about photoanthropometry are reviewed and the advantages and the disadvantages of the method is presented.

Key Words: *Photoanthropometry, Facial Comparison, Anthropometry, Image Comparison,*

Giriş

Yüz, insan vücudunun en tanımlanabilir olan bölümüdür. Halk arasında dahi insanların birbirlerini tarif etmede başvurdukları uzuv öncelikle yüz olmaktadır. Bu özelliği itibariyle yüz karşılaştırmaları adli bilimlerin temel konularından birisi olan kimliklendirme açısından büyük önem arz etmektedir.

Günümüzde güvenlik kamera sistemlerinin ve görüntü kaydedici cihazların sayısı ve kullanımı hızlı bir artış göstermektedir. Buna bağlı olarak görüntü ya da fotoğraf üzerinden kimliklendirmeye duyulan ihtiyaç da her geçen gün artmaktadır. Bu durum gelen inceleme taleplerinin sayısının artışıyla da anlaşılmaktadır. Ancak kimliklendirmede çok önemli bir uzuv olan yüz, görsel incelemelerde yapısı gereği bazı zorluklar içermektedir.

Yüz çok dinamik ve değişken bir yapıya sahiptir. Birçok sebepten dolayı iki fotoğraf arasında kolayca değişiklikler görülebilir. Örneğin bu faktörler fiziksel nedenlerden (yaş, kilo, patolojik nedenler, vb.) dolayı olabileceği gibi, harici nedenlere de (ışık, kameraya uzaklık, kafanın açısı, vb.) bağlı olabilmektedir (Moreton & Morley, 2011).

Görüntünün elde edilme koşulları dışında da yüzün yapısında değişiklikler görülebilmektedir. Bunlardan birisi yaşlanmaya bağlı değişikliklerdir. Örneğin yaşlanmaya bağlı olarak kişilerin göz çukurlarında çökmeler belirir. Nazolabial ve çene kırışıklıkları belirginleşir ve derinleşir. Burun ve çene daha ön plana çıkar ve aralarındaki mesafe azalır. Burun ve kulaktaki bazı kıkırdak yapılarda yetişkinlik süresince bir miktar büyüme olur (Neave, 1998).

Yüzün yapısal özellikleri yaşam tarzına ve bazı dış faktörlere bağlı olarak da değişiklik gösterebilmektedir. Sigara, uyku pozisyonu, kronik alkol tüketimi, güneş tahribatları, ilaç kullanımı ve kilo değişimi gibi hususlar yüz görünümünü değiştirebilmekte, yaşlılığın etkilerini hızlandırıcı mahiyette olabilmektedir (Taister ve diğer., 2000).

Tüm bunların yanı sıra bu değişiklikler genetik faktörler, deri tipi, yüz şekli ve deri altı yağ oranları ile de ilişkilidir. Kozmetik müdahaleler, plastik cerrahi operasyonları, ben sildirme ya da ekletme de yüz karşılaştırma tekniklerini kimliklendirme açısından kullanışsız hale getirebilir (Davis ve diğer., 2012)

Yüz karşılaştırmalarında kullanılan temel yöntemler morfolojik inceleme yöntemi, süperimpozisyon yöntemi ve fotoantropometrik inceleme yöntemidir (İşcan, 1993; Davis ve diğer, 2012). Mevcut çalışma içerisinde bu yöntemlerden fotoantropometrik inceleme yöntemi ele alınmıştır.

Bu çerçevede çalışmanın birinci bölümünde fotoantropometri ile ilgili kavramsal çerçeve ve fotoantropometrinin tarihsel gelişim süreci irdelenmiştir. İkinci bölümde yüz üzerinde bulunan ve fotoantropometri incelemelerinde kullanılan referans noktalarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde yüz üzerinden alınan ölçümler ve endis hesaplamaları konusu aktarılmıştır. Dördüncü bölümde tartışma ve sonuç başlığı altında fotoantropometri yönteminin kullanımının avantaj ve dezavantajlarına değinilmiş, fotoantropometri yönteminin koşullara bağlı olan sınırlılıkları değerlendirilmiştir.

1. Fotoantropometri ve Tarihçesi

Antropometri kavramı Yunanca insan anlamına gelen “anthropo” ve ölçüm anlamına gelen “metricos” kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur (Uljaszek, 1994). Antropometri insan vücudu üzerinde, özellikle de yüz bölgesinde, belirlenen referans noktaları marifetiyle mesafe ve açı ölçümlerini içeren bir kimliklendirme yöntemidir (Evans, 2014). Çek antropolog Ales Hrdlička antropometriyi gözlem ve ölçüm üzerine kurulmuş bir bilimsel çalışma sistemi olarak tanımlamıştır. Hrdlička'ya göre antropometri bir tür inceleme aracıdır ancak nihai hedef değildir (Hrdlička, 1939).

Bu alanda yaygın karşılaşılan kavramlardan birisi olan morfometri ise, canlıların ya da nesnelerin biçimsel benzerliklerinin, farklılıklarının veya biçimlerinde meydana gelen varyasyonların, betimsel analizler yerine ölçüme dayalı analizlerle hesaplanıp rakamlarla açıklanması olarak belirtilmektedir. Morfometri canlı ya da nesnelerin dış formları üzerinde ölçümler yürütürken, morfometrik ölçümlerin insan vücudu üzerinde yürütülmesine antropometri denmektedir (Şahiner, 2007).

Fotoantropometri kelimesi yüz antropometrisi kavramından türetilmiştir (FISWG, 2012). Fotoantropometri yönteminde yüzdeki karakteristik özelliklerin ve oranların ortaya çıkarılabilmesi için antropometrik referans noktala-

rının, ölçülerin ve açıların fotoğraf üzerinde analiz edilmesi söz konusudur (İşcan, 1993).

Ancak literatürde fotoantropometri yöntemine örnek teşkil eden birçok çalışmada yaygın olarak fotoantropometri yerine antropometri ve morfometri kavramlarının kullanımına rastlanılmaktadır. Fotoantropometri yönteminde yüzdeki referans noktaları tanımlanmakta ve bu noktalar arasındaki uzaklıklar, bazen de açıları hesaplanmakta ve görüntüler bu şekilde karşılaştırılmaktadır (Davis ve diğer., 2012). Bu teknikte, bilinen bir bireye ait görüntü ya da fotoğraf ile kim olduğu sorgulanan kişiye ait görüntü ya da fotoğraf arasında ölçüme dayalı karşılaştırma yapılması söz konusudur. Fotoantropometri yöntemini antropometriden ayıran en önemli husus da referans noktalarının fotoğraf üzerinde kolaylıkla tespit edilememesi ve görülememesidir (İşcan, 1993).

Yüzün ölçülmesi aslında çok eski bir tarihsel geçmişe sahiptir. Bazı araştırmacılar yüzün ölçülmesinin tarihçesini Babillilere kadar götürmektedirler (Ballytyne, 1984). 16-19. Yüzyıllar arasında da çoğunlukla ırk çalışmalarında kullanılmak üzere antropometri çalışmalarının yapıldığı bilinmektedir (Güngörmüş, 2008).

Antropometri çalışmaları ile ilgili bilinen ilk bilimsel ve sistematik çalışma ise 1870’li yıllarda Alphonse Bertillon’un yapmış olduğu çalışmalarıdır. Literatüre “Bertillonage (Bertilonaj) Sistemi” olarak da geçen bu çalışma yöntemi vücudun bazı kısımlarının ölçülmesi, genel vücut şeklinin ve özelliklerinin belirlenmesi gibi belli başlı iki işlemden oluşmaktadır (Tunalı, 2001). Bertillonaj sisteminde vücudun genelinin yanı sıra yüze dair ölçümler de yapılmaktadır.

Yine Hrdlička’nın çalışmasında (1939) tüm vücut için tanımlanan endis ve ölçümlerin yanı sıra günümüzde halen kullanılmakta olan ve kabul görmüş yüz ölçüm endislerine de yer verilmiştir. Farkas ve arkadaşlarının da bu alanda yapmış olduğu önemli çalışmalar vardır. Bu araştırmalar neticesinde, yüz üzerinde 104 antropometrik ölçü belirlenmiş, bunlardan 62 tanesinin fotoğraflardan alınmasının mümkün olduğunu, 21 tanesinin ise güvenilir sonuçlar verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Ölçümler arasındaki ortalama fark 1 mm ya da 2 dereceden daha az ise o ölçüyü güvenilir saymışlardır (Farkas, 1987).

2000’li yıllarda ise antropometri çalışmaları adli antropoloji, adli tıp, plastik ve rekonstruktif cerrahi, ortodonti, ortodontik ve ortognatik cerrahi gibi alanların ihtiyaçlarına yönelik olarak da çalışılmaya başlanmıştır (Gü-

nay, 2010). Buna paralel olarak Mardia ve arkadaşları (1996) da antropologlar, cerrahlar, ortodontistler gibi farklı disiplinlerdeki araştırmacıların fotoğrafik yüz ölçümlerini çalışma alanlarında kullandıklarını belirtmiştir. Ancak bu çalışmalar genellikle adli süreçlerde gerekli olan bireysel kimliklendirme yerine grupların birbirleri ile benzerlikleri ve farklılıklarını ortaya koyma amacı taşımaktadır (Mardia, ve diğer., 1996).

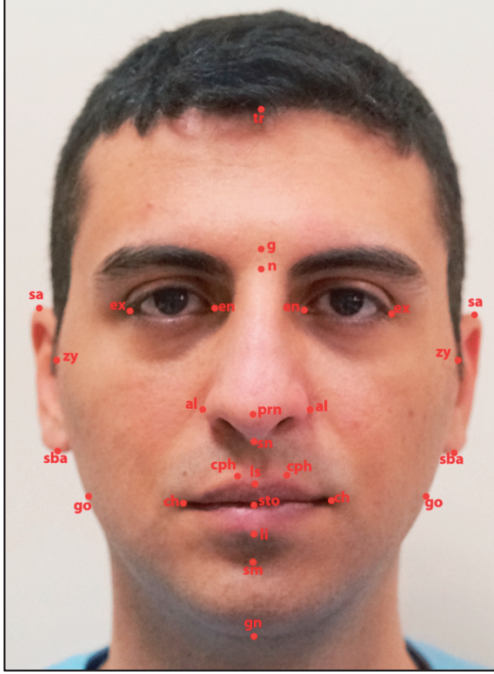
Bu çerçevede 2000'li yıllar ile birlikte ülkemizde adli görüntü incelemeleri alanında fotoantropometri tekniği kullanılmaya başlanmıştır. Sadece Türkiye'de değil, adli görüntü incelemelerinin gelişmiş olduğu birçok ülkede bu yöntemden faydalanılmaktadır. Örneğin İngiltere mahkemelerinde 15 yılı aşkın süredir fotoantropometri tekniği bir adli yüz karşılaştırma yöntemi olarak kabul edilmektedir (Moreton & Morley, 2011).

Fotoğraf karşılaştırmaları, fiziksel delil olarak ilk defa İngiltere'de, ünlü Tichborne Claimant davasında kullanıldığından bu yana (Stavrianos ve diğer., 2012), ilerleyen teknolojiyle ve bu doğrultuda geliştirilen cihazların kullanılmasının yaygınlaşmasıyla birlikte adli mercilerin daha sık faydalandıkları bir yöntem olmuştur. Görsel delillerin adli süreçlerde yaygınlaşan kullanımına paralel olarak bu delillerin hukuki değeri de daha çok tartışılmaya başlanmıştır. Ancak fotoantropometri yöntemi başta olmak üzere görüntü karşılaştırma metodlarının sınırlılıkları göz önüne alındığında, DNA incelemeleri ya da parmak izi incelemeleri kadar yüksek başarı oranına sahip bir kimliklendirme aracı olmadığı genel olarak kabul görmektedir (Kleinberg, 2008).

2. Yüz Üzerinde Bulunan Antropometrik Referans Noktaları

Yüz üzerinde birçok antropometrik referans noktası bulunmaktadır. Bu referans noktalarının seçiminde çalışmanın amacına uygun noktaların belirlenmesi ve bu noktaların daha önceden yapılmış klinik yüz analizlerinde ve antropolojik çalışmalarda kabul edilebilir olması önemlidir (İşcan, 1993).

Bu doğrultuda çalışmanın bu bölümünde literatürde genel olarak kabul görmüş yüz üzerindeki referans noktalarına yer verilmiştir. Fotoantropometri yönteminin fotoğraflar üzerinde gerçekleştirilen bir metot olduğu göz önüne alındığında fotoğraf üzerinde tespiti zor olan bazı referans noktalarına çalışmada yer verilmemiştir.

Resim 1: Yüzün Önden Görünümünde Bulunan Referans Noktaları (tr= trichion, g= glabella, n= nasion, ex= exocanthion, en= endocanthion, zy=zygion, prn=pronasale, al= alare, sn= subnasale, sa= supraaurale, sba=subaurale, ch= chellion, cph= cristaphiltre, ls= labiale superius, li= labiale inferius, sto=stomion, sm= submentale, gn=gnathion)

Resim 2: Yüzün Yandan Görünümünde Bulunan Referans Noktaları (tr= trichion, g=Glabella, n= nasion, ex= exocanthion, sa= supraaurale, trg=tragion, sba=subaurale, go=gonion, prn=pronasale, al=alare, sn=subnasale, ls=labiale superius, li=labiale inferius, sto=stomion, ch=chellion, sm=submentale, gn=gnathion)

Resim 1 ve Resim 2’de kullanılan ve bu alandaki genel literatürden elde edilen bilgiler doğrultusunda referans noktaları aşağıda tanımlanmıştır:

1. Trichion (tr): Alındaki saç hattının orta noktasına verilen isimdir. Fotoantropometri çalışmalarında çoğu zaman kişilerin saç yapısından dolayı bu nokta her zaman net biçimde tespit edilememektedir.
2. Glabella (g): Supraorbital yükseklikler arasındaki orta sagittal plan-da kalan en çıkıntılı noktaya denir.
3. Nasion (n): Nasofrontal suturen orta noktasıdır.
4. Exocanthion (ex): Alt ve üst göz kapaklarının dış birleşme noktasıdır.
5. Endocanthion (en): Alt ve üst göz kapaklarının iç tarafta birleştiği noktasıdır.
6. Zygion (zy): Zigomatik kemer üzerindeki en lateral noktadır.
7. Pronasale (prn): Burun ucunun en çıkıntılı noktasıdır.
8. Alare: Burun kanatlarının en yan noktalarıdır.
9. Subnasale (sn): Nasal septumun alt sınırındır.
10. Supraaurale (sa): Kulak kepçesinin en üst noktasıdır.
11. Subaurale (sba): Kulak lobunun en alt noktasıdır.
12. Tragion (trg): Dış kulak yolunun önünde bulunan kıkırdaklı yapı tragusun tepesindeki en girintili noktaya verilen isimdir.
13. Gonion (go): Mandibular açının en dışında kalan noktadır.
14. Chellion (ch): Alt ve üst dudakların her iki yanda birleştiği noktalarıdır.
15. Labiale Inferius (li): Alt dudağın vermilon sınırının orta noktasıdır.
16. Labiale Superius (ls): Üst dudağın vermilon sınırının orta noktasıdır.
17. Crista philtre (cph): Philtrumun tepe noktalarıdır.
18. Subramentale (sm): Labiamental oluşun orta noktasıdır.
19. Gnathion (gn): Çenenin alt köşesinde orta sagittal hatta yer alan noktadır.

3. Yüz Üzerinden Alınan Ölçümler

Yüzün hem önden hem de yandan görünümüne bağlı olarak çok sayıda ölçüm alınabilmektedir. Bu ölçümler yüz üzerinde yatay ya da dikey olarak da yapılabilmektedir. Yatay ölçümlere aşağıdaki ölçümler örnek olarak verilebilir (Farkas, 1987):

Yüz Genişliği (Bizigomatik genişlik/zy-zy): Yüzdeki zigomatik noktalar arasındaki mesafe ölçülür.

Çene Genişliği (Bigonial genişlik/go-go): Yüzdeki gonion noktalarının arasının ölçülmesine dayanır.

Göz oluk genişliği (ex-en): Gözün iç ve dış kantallıklarının arasının ölçülmesine dayanır.

Burun genişliği (al-al): Alareler (burun kanatları) arasının ölçülmesine dayanır.

Filtrum genişliği (cph-cph): Dudak üzerinde bulunan crista philtre yapılarının arasının ölçülmesine dayanmaktadır.

Dudak genişliği (ch-ch): Chellion noktaları arasının ölçülmesidir.

Dikey ölçümlere örnek olarak ise aşağıdaki ölçümler verilebilir:

Morfolojik Yüz Yüksekliği (n-gn): Nasion ve gnathion arası noktalarının ölçülmesine dayanır.

Fizyonomik Yüz Yüksekliği (tr-gn): Trichion ve gnathion arası noktalarının ölçülmesine dayanmaktadır.

Üst yüz yüksekliği (n-sto): Nasion ve stomion noktalarının arasının ölçülmesine dayanır.

Orta yüz yüksekliği (g-sn): Glabella ile subnasale noktaları arasının ölçülmesine dayanmaktadır.

Alt yüz yüksekliği (sn-gn): Subnasale noktası ile gnathion noktasının arasının ölçülmesine dayanmaktadır.

Mandibular yükseklik (sto-gn): Stomion ve gnathion noktalarının arasının ölçülmesine dayanır.

Burun uzunluğu (n-sn): Nasion ile subnasale arasındaki mesafelerin ölçülmesidir.

Yüz üzerinde eğer trichion noktası seçilebilir durumda ise, trichion dikey ölçümler için başlangıç noktası olarak alınabilmektedir. Trichion seçilebilir durumda değil ise nasion ya da glabella da başlangıç noktası olarak tercih edilebilmektedir (İşcan, 1993). Trichion noktasının saçtan dolayı belirlenemediği durumlar olduğu gibi glabella noktasının da kaşların gür olması halinde belirlenememe durumu olabilmektedir (Farkas, 2007).

Fotoantropometri yönteminde gerek duyulması halinde, fotoğraflarda rahatlıkla görülebilir durumda olan bazı ek referans noktaları da seçilebilir. Burada önemli olan husus somut olay bazında yapılan araştırmanın amacına uygun ölçülerin seçilmesidir (Akın, 2001). Ölçümlerin alınmasının ardından gelen aşama ise bu ölçümler marifetiyle endis hesaplamalarının yapılmasıdır (İşcan, 1993).

Endis Hesaplamaları

Endis hesaplamalarında küçük olan ölçüm (pay) 100 ile çarpılmakta ve büyük olan ölçüme (payda) bölünmektedir (Farkas, 1987). Bu hesaplama şu şekilde formüle edilmektedir:

$$\text{Index (I): } \frac{\text{Pay (küçük ölçüm)}}{\text{Payda (büyük ölçüm)}} \times 100$$

Endisler sadece pay ve paydanın birbirine oranını ifade etmektedir. Ölçümlerin mutlak değerleri ile ilgili herhangi bir şey ifade etmemektedir. Birbirinden farklı değerlerin birbirlerine oranlanması sonucunda aynı endis değerlerine ulaşmak da mümkün olabilmektedir (Hajnis, 1986).

Endis değerlerini ilk kategorize eden bilim adamı Broca'dır. 19. Yüzyılın ikinci yarısında ise istatistik biliminin temelleri iyice öğrenilip biyolojik çalışmalarda kullanılmaya başlanmıştır. Antropometri çalışmalarında da Gauss eğrisi indeks kategorileri oluşturulmasında kullanılmıştır (Hajnis, 1986). İndekslerin kaç kategoriye ayrıldıkları araştırmacılara göre değişiklik göstermektedir.

Bu endislerde karşılaştırması yapılan ölçümler genellikle aynı özelliklerdedir (örn. uzunluk). İki temel endis kategorisi bulunmaktadır. Bunlardan birisi alansal diğeri ise alanlar arası endis hesaplamalıdır. Alansal endisler tek bir anatomik bölgeden (örn. göz, burun) elde edilmiş ölçüm ya da açılarıdır. Alanlar arası endisler ise iki ya da daha çok anatomik bölgeden elde edilmiş ölçüm ya da açılarıdır (Farkas, 1987).

Küçük ölçüm büyüğe bölüdüğü için endis değeri genellikle 100'den küçük çıkmaktadır. Aşağıda bazı endislere örnekler sunulmuştur.

$$\text{Yüz Endisi (Facial Index): } \frac{\text{Morfolojik Yüz Yüksekliği (n-gn)}}{\text{Bizigomatik Yüz Genişliği (zy-zy)}} \times 100$$

Klasik yüz endisi değerlendirmesinde çok kısa yüz, kısa yüz, orta, uzun yüz ve çok uzun yüz gibi indeks kategorileri bulunmaktadır.

$$\text{Mandibula Yüz Endisi: } \frac{\text{Çene Genişliği (go-go)}}{\text{Yüz Genişliği (zy-zy)}} \times 100$$

$$\text{Burun Uzunluğu Endisi: } \frac{\text{Burun Uzunluğu (n-sn)}}{\text{Yüz Uzunluğu (tr-gn)}} \times 100$$

$$\text{Burun Genişliği Endisi: } \frac{\text{Burun Genişliği (al-al)}}{\text{Burun Yüksekliği (n-sn)}} \times 100$$

4. Tartışma ve Sonuç

Adli yüz karşılaştırmalarında vurgulanması gereken öncelikli konulardan birisi 2 boyutlu bir görüntünün gerçekte 3 boyutlu olan yüz alanının sadece bir temsili olduğu gerçeğidir (Davis ve diğer., 2012). Görüntü nesnenin kendisi değildir. Görüntünün temsil gücü sebebiyle izleyici bir görüntüyü gerçekmiş gibi algılayabilmektedir (Bulut, 2008).

Bu sebeple fotoantropometri metodu da dâhil olmak üzere birçok adli yüz karşılaştırma metodu subjektiflik içermektedir. Yüzler arasında yakalanan benzerliklerin çokluğu ancak kanaatinizin derecesini kuvvetlendirecektir (Davis ve diğer., 2012). Bunun dışında kesinlik içeren sonuçlardan kaçınılması tavsiye edilmektedir (Evans, 2014). Bu sebeple adli yüz karşılaştırması yapan birimler incelemelerinde kanaat ölçekleri (skalaları) kullanmaktadır.

Fotoantropometri yönteminin uygulanmasına dair literatürde çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan birisi Catterick'in pasaportların üzerlerinde yer alan fotoğrafların incelenmesinde kullandığı yöntemdir (1992). Bu ve benzeri yöntemlerde yüz üzerindeki özelliklerin görsel benzerliklerinden ziyade oransal yakınlıkları karşılaştırılmaktadır (Evans, 2014). Catterick bu çalışmasının ardından fotoantropometri yönteminin adli yüz karşılaştırmalarında yetersiz kaldığını ifade etmiştir. Catterick'e göre özellikle de yüzlerin farklı olduğunu ortaya koymak açısından yöntemin sakıncalı olduğuna değinmiştir (1992).

Benzer bir çalışmada Porter ve Doran (2000) da şüphelilerin kimlik kartları ve pasaportları üzerinde yaptıkları çalışmalarında bazı yüz ölçümü metotları ortaya koymuşlardır. Çalışmalarında dört antropometrik ölçüm

kullanmışlardır. Halberstein (2001) Florida'da gerçekleştirdiği çalışmasında, vakalara göre 9-12 arasında değişen sayıda kullandığı antropometrik ölçümler ile suç konusu fotoğraflarda yer alan kişiler ile mukayese konusu kişiler arasında karşılaştırma işlemi yapmıştır. Burton ve arkadaşları (1993) ise hangi antropometrik ölçümlerin cinsiyetler arasında farklılık gösterdiği üzerine kapsamlı bir çalışma yapmışlardır.

Tüm bu çalışmalarda yöntemin bazı avantajları ve dezavantajları ortaya koyulmuştur. Fotoantropometri yöntemi görüntü karşılaştırma işlemi otomatize etme potansiyeli olması, tekrarlanabilirlik ve dokümantasyon süreci açısından kolaylıklar sağlaması, istatistiksel analizler marifetiyle daha objektif bir analiz olması sebebiyle diğer görüntü karşılaştırma metodlarına göre önemli avantajlar sunmaktadır (FISWG, 2012).

Ancak fotoantropometri ile ilgili olarak gerçekleştirilen çalışmaların birçoğunda vurgulanan ortak nokta fotoantropometrinin sunduğu avantajlar yanında birtakım sınırlılıklar ve dezavantajlar da taşıyor olmasıdır. Fotoantropometri yöntemi adli yüz karşılaştırmalarında morfolojik yöntemlere göre daha az güvenilir kabul edilmektedir (FISWG, 2012). Fotoantropometri yöntemi aslında sübjektifliği çok fazla olan görüntü karşılaştırma işlemlerini nicelleştirmektedir (İşcan, 1993). Ancak buna rağmen yöntemin dış koşullara son derece bağımlı oluşu güvenilirliğini azaltmaktadır (FISWG, 2012).

İşcan (1993), fotoantropometri yönteminde öne çıkan başlıca sorunlar olarak: (1) fotoğrafların farklı koşullarda çekilmiş olabileceği (aydınlatma), (2) kamera ve yüz arasındaki lens açısı ve uzaklığın yüz üzerindeki oranları değiştirebileceği, (3) bazı fotoğrafların rötuşlanmış olabileceği, (4) kilo ve yaş değişikliklerinin referans noktalarının konumlarını ve görünümünü değiştirebileceği ve (5) yüz ifadesindeki değişikliklerin farklı ölçüm değerlerinin ortaya çıkmasına yol açabileceği hususlarını belirtmiştir.

Fotoantropometri yönteminin çeşitli belgeler üzerindeki fotoğraflarda dahi uygulanmasında zorluklar mevcut iken, bu yöntemin CCTV sistemleri gibi kontrolsüz ortamlardan elde edilen görüntü kareleri üzerinde uygulanarak benzerlik ya da farklılıklardan bahsedilmesi ihtimali ise çok düşüktür (FISWG, 2012).

FISWG, 2012 yılında yayınladığı raporunda fotoantropometri yönteminden güvenilir sonuçlar elde edilebilmesi için şu koşulların sağlanmasının gerektiğini belirtmiştir: "Yeterli çözünürlük ve odaklanma, minimum sıkıştırma bozukluğu, minimum distorsiyon, aynı çekim açısı, eşit aydınlatma seviyesi, minimum kararma, bilinen odak uzaklığı, bilinen lens distorsiyon-

nu, bilinen uzaklık (kamera ve süje arasında), bilinen kafa açısı, eşit en-boy oranı, aynı poz, fotoğraflar arasında zamansal farkın az olması, benzer yüz ifadeleri olması”.

Sonuç olarak fotoantropometri yöntemi adli görüntü karşılaştırmalarında bağımsız bir inceleme metodu olarak görülmemekte, morfolojik inceleme yöntemini destekleyici mahiyette bir inceleme türü olduğu literatürde kabul görmektedir. Fotoantropometrik incelemeler adli yüz incelemeleri açısından koşullara bağımlılığı ve bu bağımlılığın sonuçları büyük ölçüde etkilemesi nedeniyle sınırlılıklara sahiptir.

Antropometrik incelemeler de olduğu gibi fotoantropometri yönteminde de en küçük hatada dahi ciddi sapmalar görülebilmektedir. Bunun için ölçümlerin noktalarının belirlenmesi ve ölçülerin alınışı kesin ve doğru olarak belirlenmelidir (Akın, 2001). Bu olumsuzluklara bağlı olarak çoğu zaman yüz üzerinde bulunan referans noktaları net biçimde tespit edilememektedir. Bu da endislerin sonuçlarında ciddi sapmalara yol açmaktadır. Bundan dolayı adli yüz karşılaştırmalarında kanaat belirtirken fotoantropometrik incelemelerin morfolojik inceleme yöntemi ile desteklenmesi zaruridir.

KAYNAKÇA

- Akın, G. (2001), *Antropometri ve Ergonomi*, Ankara: İknasa Ofset Matbaacılık.
- Ballytyne, J. W. (1984), “The Teratological Records of Chaldea”, *Teratologica*, 1, 127.
- Bulut, Ö. (2008), “Görüntü İncelemeleri Giriş”, *Ses Görüntü Data İncelemeleri*, L. Bayram, (Ed.), Ankara: Adalet Yayınevi.
- Burton, A. M., Bruce, V. & Dench, N. (1993), “What’s the Difference Between Men and Women: Evidence From Facial Measurement”, *Perception*, 22 (2), 153-176.
- Catterick, T. (1992), “Facial Measurements as an Aid to Recognition”, *Forensic Science International*, 56, 23-27.
- Davis, J. P., Valentine T., & Wilkinson C. (2012), “Facial Image Comparison”, *Cranofacial Identification*, C. Wilkinson & C. Rynn (Eds.), Cambridge University Press, 136-153.
- Evans, R. (2014), “Forensic Facial Comparison: Issues and Misconceptions”, *Advances in Forensic Human Identification*, X. Mallett, T. Blythe & R. Berry (Eds.), 2nd Press, CRC Press, 213-234.
- Farkas, L. G. (1987), “The Proportion Index”, *Anthropometric Facial Proportions in Medicine*, L. G. Farkas & I. R. Munro (Eds.), Springfield: Charles C Thomas.

- FISWG (2012), Guidelines for Facial Comparison Methods, https://www.fiswg.org/doc/pdf/FISWG_GuidelinesforFacialComparisonMethods_v1.0_2012_02_02.pdf, Erişim Tarihi: 07.12.2013.
- Günay, I. (2010), *Kimlik Tayininde Röntgen ve Fotoğraf Çakıştırma Metodu Üzerine Bir Deneme*, Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi.
- Güngörmüş, S. (2008), *İnsan Yüzü ve Fotoğraflardan Alınan Antropometrik Ölçülerle Kimlik Tespiti ve Cinsiyet Tayini*, Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi.
- Hajnis, K. (1986), "Categories in Classical Anthropometric Proportion Systems", *Anthropometric Facial Proportions in Medicine*, L. G. Farkas & I. Munro (Eds), Springfield: Charles C. Thomas.
- Halberstein, R. A. (2001), "The Application of Anthropometric Indices in Forensic Photography: Three Case Studies", *Journal of Forensic Science*, 46, 1438-1441.
- Hrdlička, A. (1939), *Practical Anthopometry*, Philadelphia: Wilstar Institute of Anatomy and Biology.
- İşcan, M. Y. (1993), "Introduction of Techniques for Photographic Comparison: Potential and Problems", *Forensic Analysis of the Skull*, M. Y. İşcan & R. P. Helmer (Eds.), Wiley-Liss, 57-70.
- Kleinberg, K. F. (2008), *Facial Anthropometry as an Evidential Tool in Forensic Image Comparison*, Phd Thesis, University of Glasgow.
- Mardia, K. V., Coombs, A., Kirkbride, J., Linney, A. & Bowie, J. L. (1996), "On Statistical Problems with Face Identification from Photographs", *Journal of Applied Statistics*, 23(6), 655-675.
- Moreton, R. & Morley, J. (2011), "Investigation into the use of Photoanthropometry in Facial Image Comparison", *Forensic Science International*, 212, 231-237.
- Neave, R. A. H. (1998), "Age Changes in the Face in Adulthood", *Craniofacial Identification in Forensic Medicine*. Sdney: Arnold Publications.
- Porter, G., & Doran, G. (2000), "An Anatomical and Photographic Technique for Forensic Facial Identification", *Forensic Science International*, 114, 97-105.
- Stavrianos, C., Papadopoulos C., Pantelidou, O., Emmanouil, J., Petalotis N. & Tatsis, D. (2012), "The Use of Photoanthropometry in Facial Mapping", *Research Journal of Medical Sciences*, 6 (4): 166-169.
- Şahiner, Y. (2007), *Erkek ve Bayanlarda Kafatası Kemiğinden Geometrik Morfometri Metoduyla Cinsiyet Tayini*, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Taister, M. A., Holliday S. D. & Bormann, H. I. M. (2000), "Comments on Facial Aging in Law Enforcement Investigation", *Forensic Science Communications*, 2, 2.

Tunalı, İ. (2001), *Adli Tıp*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Uljaszek, S. J. (1994), *Anthropology: The Individual and the Population*, Cambridge University Press.

Yaşlı, H. & Bulut, Ö. (2008), "Morfolojik ve Antropometrik Yöntemlerin Yüz Karşılaştırma İşlemlerinde Uygulanması", *Adli Bilimler Dergisi*, 7(2): 7-16.

SINIR-ÖTESİ EVLİLİKLER VE SINIR ÇOKKARILILIĞI: “İTHAL KUMALAR”*

Ayşe YILDIRIM**

Özet

Antropoloji literatüründe gruplar arasındaki ilişkiler bağlamında kültürel sınırlara önemli bir yer verilmesine karşın, siyasi sınırların ihmal edildiği göze çarpar. Saha araştırmasına dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışma, siyasi sınırların neden olduğu sınır-ötesi evliliğin çeşitli görünümünü tarihsel bir gelişim içinde ele almaktadır. Çalışmanın alanını Türkiye-Suriye sınırında Mardin ilinin Nusaybin ilçesi ile Cezire bölgesinin Qamişlo ilçesi oluşturmaktadır. Alan olarak bu iki kentin seçilmesinin temel sebebi Nusaybin ile Qamişlo'nun, 20. yüzyıl başlarında Türkiye ile Suriye arasında çizilen yeni sınırlarla ikiye bölünmesi ve birbirine karşı iki kent olarak konumlandırılmasıdır. Bununla birlikte çalışmanın verilerinin önemli bir kısmı Nusaybin'de elde edilmiştir. Evlenerek Nusaybin'e gelmiş olan “Suriyeli Gelinler”le derinlemesine görüşmeler yapılarak kişisel deneyimleri, hayat hikayeleri derlenmiştir. “Suriyeli Gelinler” ile “yerli kadınlar” arasındaki gerilim ve rekabetin dinamiklerini anlayabilmek ve çözümleyebilmek için her iki kadın grubunun bir araya getirilmesine özen gösterilmiş ve kadınlar bir arada iken katılımlı gözlem yapılmıştır. Tüm veriler açısından araştırmanın sonucuna bakıldığında başta her iki yerleşim arasındaki etnik devamlılıklar sınır-ötesi evliliklerde etkiliyken, son yıllarda yoksulluğun temel etken olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sınır-ötesi evlilik, Suriyeli gelinler, çokkarıllık

Border Marriage and Border Polygyny

Abstract

In the literature of anthropology, although being given importance to the cultural borders in the context of relations between social groups, it is noticed that the political borders are mostly neglected. This study realized as a field research discusses various appearances of cross-border marriages that political borders cause

* Bu metin, ulus-devlet sınırlarının etnik devamlılıklar üzerindeki etkilerini ele alan doktora tezinin sadeleştirilmiş ve yeniden düzenlenmiş bir bölümünden oluşmaktadır.

** Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Antropoloji Bölümü.

in historical development. The field of study is two districts in the border between Turkey and Syria, Nusaybin in Mardin city and Qamişlo in Cezire region. The main reason of why these two cities are selected is that Nusaybin and Qamişlo were divided as two different districts with the new borders drawn in the beginning years of 20th century and were positioned as two cities against one another. After all, the crucial part of the findings of that field study is from Nusaybin. The individual experiences and their life stories of “Syrian brides” who got married and then came to Nusaybin are collected with the way of doing in-depth interviews. For understanding and analyzing the dynamics of tensions and competitions between “Syrian brides” and “local women”, it is taken care to getting these two groups of women together and is done participant observation when these women get together. When examining the conclusions of this research with all findings, although in the beginning the ethnic continuities between these two districts influence in cross-border marriages, it is seen that the poverty is the main reason for these marriages for last years.

Keywords: *Cross-border marriages, Syrian brides, polygyny*

GİRİŞ

Küreselleşmenin önemli sonuçlarından biri göçtür. Özellikle 1970’li yıllardan itibaren kadınların işgücüne katılımının artış kaydetmesi, cinsiyet rollerinin değişmesi ve göçün küresel düzlemde kadınlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Küresel düzeyde/sınırlar arasında gerçekleşen kadın göçünün önemli bir ayağını evlilik göçü oluşturur. Özellikle yoksul ülkelerdeki kadınların gerçekleştirdiği sınır-ötesi/sınırlararası evlilikler, neo-liberal politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkan “yeni yoksullukla”¹ başa çıkabilmenin araçların-

¹ Yoksulluk araştırmacılarının ortak kabulü 1980’li yıllarda gündeme gelen yoksulluğun, geçmişteki biçimlerinden farklı olduğudur. Özbudun (2003: 328-329) bu farklılığın iki yönlü olduğunu belirtir. Bunlardan ilki yoksulluğun yeryüzündeki tüm tezahürlerinin neo-liberal politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkmasıdır. “Sermayenin devingenleşmesi, yani yatırımları yeryüzünün işgücü maliyetlerinin daha düşük, hammadde kaynaklarının daha ucuz ve erişilebilir, vergi düzenlemelerinin daha elverişli olduğu bölgelere kaydırabilmeye olanak sağlayan CUŞ stratejileri; işgücü piyasasının esnekleştirilmesi, yani emekçilerin örgütsüzleştirilerek ve esnek zamanlaştırmalarla pazarlık güçlerinin aşındırılması; her zaman yüksek oranda işçi çıkarmalarının eşlik ettiği özelleştirmeler; kamu hizmetlerinin tasfiyesi, yani sosyal güvenlik sistemlerinin göçertilmesi, sağlık, eğitim gibi temel insan haklarına yönelik hizmetlerin özelleştirilmesi...; özellikle Güney ülkelerinin içine düşürüldüğü borçlanma kısıkağı ve faizlerin anaparıyı kat be kat aştığı bu borçlanma sarmalında IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların dayattığı neo-liberal ‘yapısal uyum programları’ vb. uygulamaların eşzamanlı olarak yürürlüğe sokulmasından oluşan bu ‘neo-liberal politikalar’ gerek sanayileşmiş Kuzey, gerekse sanayileşmekte/gelişmekte olan vasfıyla vaftiz edilen Güney ülkelerinde yaygınlaşan küresel yoksulluğun ortak kaynağını oluşturmaktadır.” İkincisi ise yoksulluğun yeniden tanımlanması ve buna paralel artık sadece “geçim araçlarına erişememek” ya da “kişi veya hane

dan biri haline gelmiştir. Yoksulluk merkezli bu evlilik göçünün yönünü Constable şöyle tanımlamaktadır (APMM 2007, 8):

Uluslararası evlilik göçmenlerinin çoğunu kadınlar oluşturur. Bu kadınlar büyük oranda yoksul ülkelerden zengin olanlara; az gelişmiş küresel “güney”den –Asya’nın bazı bölgeleri, Latin Amerika ve Doğu Avrupa’dan- küresel “kuzey”e –eski SSCB, Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Doğu Asya’nın kimi bölgelerine- doğru göç ederler.

Bu çalışmada sınır bölgelerine özgü durumlardan biri olan sınır-ötesi evlilik göçü² ve bu göçün ortaya çıkardığı sınır çokkarılılığı ele alınmıştır. Çalışmada kadının evlilik göçü, aynı kültürel ve etnik kökene sahip iki toplum arasındaki geleneksel mübadele biçimlerinden biri olarak ele alınmaktadır. Zira Türkiye ile Suriye Devletleri arasındaki sınırların taksimi sonrası Nusaybin ikiye bölünmüş ve akraba gruplarının bir bölümü Türkiye Devleti sınırları içinde kalırken, diğer bölümü ise Suriye devletinin birer parçası haline gelmiştir. Aynı kültürel ve etnik grubu ikiye bölen siyasi sınırlara rağmen, birbirine karşı konumlandırılan iki yerleşim birimi arasındaki geleneksel kadın mübadelesi günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Bununla birlikte evlilik dolayısıyla göç eden kadınları tanımlamada kullanılan muhtelif kavramlar da söz konusudur. “Yabancı eş/kadın”, “yeni göçmenler” ve “yabancı gelinler” bunlardan birkaçını oluşturur. Nusaybin’de Suriye’den evlenerek Türkiye’ye gelen gelinler için kullanılan kavram kuşaktan kuşağa farklılık gösterir. Yaşlılar arasında genelde “*bûka binxet*” (hattın altından alınan gelin) olarak isimlendirilirken yeni nesil arasındaki kullanım ise çoğunlukla “*bûka Suri/jinek Suri*” (Suriyeli gelin/Suriyeli kadın) biçimindedir. Kuşaklar arasında değişen bu kullanım biçimi sınırların meşruluğunun kabulü konusundaki farklılığı göstermektedir.

Bu tür evlilik biçimi için ise “uluslararası evlilikler”, “yabancı ile evlilik”, “kültürlerarası evlilik” vb. tanımlamalar söz konusudur (Williams ve Yu, 2006: 59). Bu çalışmada Nusaybin-Qamişlo arasında görülen evlilikler

halkının yaşaması için gerekli olan asgari temel ihtiyaçlarını karşılayamaması” olarak tanımlamanın yetersizliğine yapılan vurgudur.

² Göç ve evlilik ile ilgili yaygın bakış açısı, evlilik göçünü geleneksel göçün bir biçimi olarak kabul eder. Bu bakış açısı, evlilik göçünü, göçün siyasal ve ekonomik biçimlerinden ziyade, akrabalık ve geleneksel aile örüntüleri ile ilişkilendirir. Ne var ki, evlilik dolayısıyla gerçekleşen sınır-ötesi göç, sözelimi toplumsal cinsiyete özgü göç akışının daha iyi anlaşılması gibi sorunsalları nedeniyle başlı başına incelenmeye değer bir alanı oluşturur (Williams ve Yu, 2006: 58).

için “sınır-ötesi evlilik” kavramı kullanılacaktır. Kavram birbirine bitişik olma durumuna işaret ederek, bu evlilikleri birbirinden uzak mesafede olan ülkeler arasındaki, yani uluslararası evliliklerden ayırma imkânı sağlayacaktır.

Sınır-Ötesi Evlilikler

Genel olarak sınır-ötesi evlilikler iki biçimde görülür: İlki, birbirinden farklı etnik ya da kültürlerdeki bireylerin sınır-ötesi evliliğidir. Bu tür evliliklerin yoğun olarak gözlendiği Asya ülkelerindeki yabancı gelinlerin büyük bir kısmının farklı etniklere mensubiyeti, bu kategoriye örnek oluşturur. İkincisi ise aynı etnik bağlar içindeki –akrabalık gibi- ilişkiler ya da aracı kişiler dolayısıyla ortaya çıkar. Sınır-ötesi evliliğin bu biçiminde esas, gerek ulusal sınırlar dahilinde gerekse bu sınırları aşan durumlarda eş tercihini belirleyen temel faktörün etnik bağlar ve devamlılıklar olmasıdır. Yine Asya ülkelerinden biri olan Tayvan’daki Hakka azınlığının sınır-ötesi eş tercihleri bu biçime örnek gösterilebilir. Esas itibarıyla çok etnili bir ülke olan Tayvan, kültürel ve etnik farklılığa bağlı olarak kendisini çokkültürlü bir toplum olarak tanımlar. Ne var ki, bir Tayvanlı, ülkedeki çeşitli etnik gruplar yerine kendi etnisi içinden evlenmeyi tercih eder. Tayvan’daki Hakka etnik azınlığı da benzer biçimde kendi grubundan evlenmeyi istemekte ve evlenecekleri kişiyi Endonezya’daki Hakkalar arasında aramaktadır. Ayrıca genelde aynı etnik ya da kültürel kimliği, norm ve değerleri paylaşmayanların kültürel uyumsuzluklar nedeniyle etnik grup içi evlilik tercihlerinin son dönemlerde arttığı kaydedilmektedir (akt. Williams ve Yu, 2006: 61).

Kendi dinamikleri olmakla birlikte, Nusaybin ile Qamişlo arasındaki sınır-ötesi evlilikler ikinci biçimin özelliklerini gösterir. Sınırların çizilmesiyle birlikte başlangıçta akrabalık bağları içinde gerçekleşen evlilikler, günümüzde bu ilişkilerin dışına çıkarak daha geniş bir çerçeveye oturtulmuştur. Ancak bu evliliklerdeki genişlik çerçevesi etnik gruplar arasındaki evliliklerden ziyade, eş tercihinin aynı etnik bağlar içinde gerçekleşmesini ima eder. Buna ilaveten sınır kenti haline dönüşen Nusaybin ile Qamişlo arasındaki evlilik örüntülerinin seyri, buldukları egemenlik alanlarının siyasal ve ekonomik koşullarıyla doğrudan ilintilidir. Bu nedenle akrabalık bağıyla evlilik organize etme bu koşullara bağlı olarak dönemsel farklılıklar gösterir. Evlilik örüntülerindeki bu dönemler farklı egemenlik alanlarının, aynı etnik bağlar içinde yer alan Nusaybin ve Qamişlo arasında toplumsal, siyasal ve ekonomik ölçüklerin nasıl bir değişime neden olduğunu ve akrabalık ilişkilerinin nasıl kırıldığını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Öte yandan sınırlar mübadele alanlarıdır ve bu mübadele sisteminin³ unsurlarından biri de kadınlardır. Kadınların mübadele sisteminin bir parçası haline gelmeleri gruplar arasındaki evlilik örüntüleri⁴ aracılığıyla gerçekleşir. Nusaybin-Qamişlo arasındaki evlilik/kadın mübadelesi, başka bir deyişle kadınların gruplar arasındaki akışına ilişkin üç belirgin dönemden söz etmek yanlış olmaz.

İlk dönem, Fransız Manda yönetimi ile Türkiye arasında sınırların henüz çizildiği tarihlere tekabül eder. Bahsi geçen yıllarda Nusaybin ve Qamişlo'daki Kürtler –ki çoğu akrabadır- farklı egemenlik alanlarında, farklı sosyo-ekonomik koşullarda yaşamaya başlamışlardır. En önemlisi artık her iki yerleşim biriminin birer sınır kenti haline gelmiş olmasıdır. Buna karşın, sınır her iki taraf için de henüz meşru bir “bölen” değildir. Zira bu dönemde ne sıkı sınır kontrolleri ne de izleyen yıllarda insan trafiğini önemli oranda engelleyecek olan mayın vardır. Bu nedenle iki sınır kenti arasındaki insan akışı yasadışı yollarla da olsa görece daha serbesttir. Bu süreçte sınırın Qamişlo (Suriye) tarafı *binxet*, Nusaybin (Türkiye) tarafı ise *serxettir*.⁵ Dolayısıyla bu dönemde akrabalık bağlarının sürmesi, Suriye’de milli kimlik gelişimini sekteye uğratan Fransız Mandasının görece esnek sınır politikası ve Cezire-Nusaybin hattının henüz iki devlet arasında netlik kazanmamış olmasıyla alakalıdır.

Bu politikaların sonucu, Türkiye’nin Gürcistan sınırı ile karşılaştırıldığında daha açık olacaktır. 1921 yılında Gürcistan ile Türkiye arasındaki sınır, Suriye-Türkiye sınırında olduğu gibi, Gürcistan’ın Artvin ve Rize illeriyle olan dil ve kültürel bağları dikkate alınmadan çizilmişti. Artvin ve Rize, Gürcü-Türk devletleri arasındaki geçiş bölgeleri olmalarına karşın, her iki ülkenin katı sınır politikaları, bu sınır bölgesinin keskin hatlara sahip bir bölge olmasına neden olmuştu. Türkiye ile Gürcistan’ın ulusal sınırları dâhilinde milli bir kimlik oluşturma gayesi içinde bulunmaları ve sınırın her iki yakasındaki yoğun askeri baskı, sınır-ötesi akrabalıkları sürdürmeyi neredeyse imkânsız hale getirmişti. Sınırın akrabalık ilişkilerini kesintiye uğratmasının bir diğer etkisi iki ülkenin farklı rejimlere sahip olmasıydı. (Hann ve Bellér-Hann, 1998: 245-246). Zira 1940lı yıllarda Türk dış politikası ABD

³ Nancy Tapper (akt. Heckman , 2002: 338) mübadelenin beş alanı olduğunu belirtir: erkekler, kadınlar, üretim kaynakları, ürün ve nakit para. Bunlar kendi aralarında bir hiyerarşiye tabidir ve şerefın farklı derecelerine tekabül eder.

⁴ Levi-Strauss evliliğin bir mübadele ilişkisi olduğunu ve küçük ölçekli toplumlarda evliliğin gruplar arası kadın takasına dayandığını belirtir.

⁵ Benzer bir tanımlamayı Iğdır’da görmekteyiz. Iğdır’daki Türkler kendilerini BUTaylı, Aras’ın karşısını ise OTaylı olarak adlandırmaktadır (Özgen, 2006: 129).

yanlısı bir çizgi izlemeyi tercih etmiş ve Türkiye Ortadoğu'da giderek artan Sovyet karşıtı⁶ politikanın ön cephesi sayılmayı üstlenmiştir (Özgen, 2005: 108). Bu nedenle Türkiye, sınırın diğer ucunda yer alan sosyalist Gürcistan'ı her zaman bir sorun olarak algılamış ve bu konuda ciddi önlemler almıştır. Sınır geçişlerine ilişkin bu kısıtlamalardan ötürü Artvin ve Rize'de yaşayan insanlar, sınırın karşı tarafında neler olup bittiğini tam olarak bilemiyorlardı (Hann ve Bellér-Hann, 1998: 246).

Buna karşın Türkiye-Suriye sınırında görece geçiş serbestliği akrabalık bağlarının sürdürülmesinde önemli olmuştur. Dolayısıyla evlilikler de sınır-ötesi olarak algılanmamış, hatta yakın akraba evlilikleri yaygın olduğundan bir tür içevlilik olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu dönemde evlilik ve kadın trafiğinde karşılıklı bir akış görülür. Akrabalık bağlarının evliliği organize etme tercihi yüksektir ve daha çok eşitler arasında –kardeş çocukları vb. akraba evliliği- yani izogamik evlilikler söz konusudur.⁷ Yapılan görüşmelerde gerçekten de Nusaybin ile Qamişlo'da tarihin bu kesitinde aynı kuşak içerisinde özellikle paralel ve çapraz kuzen evliliklerinin yaygın olduğu ifade edilmiştir.

Nusaybin ile Qamişlo arasındaki ikinci ve üçüncü dönem evliliklerinde ise kadın akışı neredeyse tek yönlüdür. Bu dönem evliliklerinin en belirleyici özelliği, ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerindeki değişim ve gelişmelere paralel olarak Nusaybin ile Qamişlo'nun sosyo-ekonomik yapılarının da farklılaşmasıdır. 1945-1980 arası, Türkiye ekonomisinin Suriye ekonomisine oranla kötü olduğu ve “Türkiye’de kıtlık dönemi”⁸ olarak adlandırılan yıllardır. Artık sınırlar, sınır kenti haline gelen Nusaybin ve Qamişlo arasında daha belirgin hale gelmiş ve sınır geçişleri eskisi kadar rahat olmadığından kaçak geçişler tehlikeli bir hal almaya başlamıştır. Ancak Türkiye şartlarının

⁶ Suriye de Sovyetler karşıtı politikalarından nasibini almış ülkelerden biridir. Özgen (2005: 108) dönemin Meclis tutanaklarında Mardin Gümrük Müdürlüğü'nün “Suriye sınırından giren trenlerde orak-çekiç resmi çizilmiş olduğu”na ilişkin bir raporun tartışıldığını aktarmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin Suriye politikası zamanla sertleşmiştir.

⁷ Lévi-Strauss'un kavramlaştırmasına başvuracak olursak, tercih edilen bu evlilik “dolaylımsız doğrudan takas”a işaret eder. Doğrudan takas, belirli bir grubun belirli bir gruba kız alıp vermesidir (A↔B).

⁸ 1970'li yıllar, dünyada kapitalist sistemin elli yılda bir yaşadığı bir kriz dönemidir. Özellikle II. Dünya Savaşı'nı takip eden çeyrek yüzyıla damgasını vuran talep yönlü Keynesyen uygulamalar çerçevesinde ortaya çıkan hızlı büyüme ve refah artışı, bu yıllara gelindiğinde tıkanmıştır. Bu kriz dönemi, savaş sonrasında temel enerji kaynağı olan petrol fiyatlarındaki hızlı artışlarla simgeleşmiştir. Kriz, öncelikle gelişmiş kapitalist ülkelerde üretim ve üretkenlik oranlarındaki düşüşle belirginlik kazanmış, ardından işsizliğin artması, genel bir durgunluk dönemi ve sürekli fiyat artışlarıyla tüm dünya ülkelerini etkilemiştir (Sapançalı 2001: 115).

–özellikle ekonomik- kötü olması nedeniyle daha çok Nusaybin'den Qamişlo'ya doğru bir kadın trafiği söz konusudur. Evlilik göçü yasadışı yollarla ya tellerden geçerek ya da başkasının ismini kullanarak gerçeklemeye başlamış ve daha riskli bir hal almıştır. Yasadışı olarak gerek Türkiye'ye gerekse Suriye'ye gerçekleşen evlilik göçü, kadınların buldukları ülkede çoğu zaman başkasına ait bir kimlik, evle sınırlı bir yaşam ve uzunca bir dönem ailelerini görememeleriyle sonuçlanmıştır.

Saha çalışmasında yapılan görüşmelerde konuya ilişkin tespit edilen bir deneyim 77 yaşındaki Qamişlolu bir kadına aittir. Şöyle ki, 1950 yılında 17 yaşındayken, teyzesi, onu oğluna ister. Kızın fikri sorulmaz ve kızın annesi "o benim ablamın oğlu seni vereceğim," der. Kız isteme evresi bittikten sonra sıra, kızın Türkiye'ye nasıl getirileceğini planlamaya gelir. Önce yasal yollar denenir; kızın ve annesinin evraklarını hazırlayıp Qamişlo kaymakamlığına başvururlar. Ancak Türkiye'ye gidiş vizesi verilmez. Bunun üzerine kızı yasadışı yollardan nasıl getireceklerini araştırırlar.

Ben çok korkuyordum. Önce beni, kapının hemen yanında dere sokağı (kanıka) diye bir yer var. Oraya getirdiler beni, tellerden geçecektik. Orda akrabalarımız vardı. Ben çok korkarım, yapamam dedim. Eve döndük. Sonra araştırdılar ki bir kadın Türkiye tarafında kalmış, buralı, Suriye'ye inmesi gerekiyormuş. Adı Ayşe'ydi. Benimse Saniye. Eskiden kimlik yoktu, kapıdan geçerken isimleri yazıyorlardı. Kadımla anlaştılar. Kadın indi. Kadına 5 gün kalabilirsin demişler. 5. günde kadının yerine kapıya ben geldim. Arap askeri Ayşe kim dedi. Benim dedim. Baktılar bana, geç dediler. Sonra Türk tarafına geldim. Yine Ayşe kim dediler. Benim dedim. Onlar da geç dediler.

Nikâhımı yaptılar. Nasıl yaptılar? Bir akrabalarını benim babam yaptılar. Adam İdilliydi. Nüfusa gidip bu benim kızım kaydını yeni yaptıracam dedi. Kaydımı onun üzerine yapınca ben Türk oldum. Şimdi ben İdilliyim.

Babamın ismini hep unutuyordum. Sahte babam Halis'ti, gerçek babam Hüseyin. Halis kızı Ayşe diyorlardı, önce duruyordum, sonra benden bahsettiklerini anlayıp benim diyordum. Annemin adı Emine'ydi, diğerinin Fatma'ydı. Belki 5-6 sene korka korka ezberliyordum iyice. Ama hep unutuyordum.

Bu tür işler kolay yapılmaz. Çünkü eğer malın mülkün varsa sıkıntı olur. Çok güvendiğin bir akraban olması lazım. Mesela eskiden öyle bir olay olmuş. Adamın malı mülkü çokmuş. Adam ölünce kendi üzerine kaydettiği kişi dava açmış, ben de onun çocuğuyum, bana da mal verin diye. Yoksa sizi şikâyet ederim diye tehdit etmiş adamın çocuklarını. Ama bizimki akrabaydı, baş göz üstüne dedi.

Bu bahsettiklerimin üzerinden 45 yıl geçti. Tam iki sene boyunca hiç dışarı çıkmadım. Çıkmaya korkuyordum. 10 yıl Suriye'ye adımımı atmadım. Annem babam beni görmeye geliyordu.

Aktarılan bu örnek yasadışı sınır geçişi yollarını göstermesi, kadınların Nusaybin'e geldikten sonraki yaşamlarını özetlemesi ve akrabalar arasındaki dayanışma örüntülerini göstermesi bağlamında anlamlıdır. Kadın göçü evlilik aracılığıyla olsa da, kadının yasadışı olarak herhangi bir egemenlik alanına giriş yapmış olması, kadının erkeğin ailesine katılarak kendi ailesinden kopması, kimlik ve vatandaşlık değişimi gibi sonuçlar doğurmaktadır. Palriwala ve Uberio'a (akt. Williams ve Yu 2006: 59-60) göre babayerli akrabalık bağları kadınlar üzerinde her zaman üç etkiyle sonuçlanmaktadır: 1- kadın, taşındığı evdeki vasiyet haklarını kaybeder, 2- Yeni evde söz sahibi olmadıkları için pazarlık gücünü kaybeder, 3- evlilik boşanmayla sonuçlanırsa kadın müşkül durumu düşer. Bu tespitler sınır-ötesi evlilik yapan kadınlar için de geçerli olmasına karşın, özellikle Türkiye'ye geldikten sonra vatandaşlık hakkı alamayan kadınlar için daha sıkıntılı durumlar söz konusu olabilmektedir. Bununla birlikte kadının Türkiye vatandaşı birinin nüfusuna geçirilmesi, sınır-ötesi evlilikten ötürü gerçek ailesinden kaybetmiş olduğu hakları, yeni ailesi üzerinden tekrar kazanması anlamına gelmektedir. Bu durum "yeni aile" için özellikle miras konusunda oldukça riskli bir durum oluşturmaktadır. Ancak akrabalık ilişkilerinin gerektirdiği dayanışma yükümlülüğü kimi zaman bu tür riskleri göze almayı gerektirmektedir.

Buraya kadar anlatılanlar evliliğin gerçekleştiği yapı bakımından baba-soyulu toplumlarda görülen tipik evlilik örüntüsüyle örtüşür. Ancak eklenmesi gereken önemli bir nokta sınır-ötesi evlilik göçüne çoğu zaman erkeklerin de katılmış olmasıdır. Geçmişte Nusaybinli erkekler, özellikle ekonomik nedenlerden ötürü Qamişlo'ya göç edip orada evlendikleri gibi günümüzde de Qamişlo erkekleri Nusaybin'den evlenmekte ve kadının ailesine katılmaktadır. Böylece erkeğin kendi akraba grubundan ayrılmasıyla ya kadınyerli ya

da yeniyerlilikle sonuçlanan bir evlilik biçimi ortaya çıkmıştır. Oysaki babasoylu aşiret toplumlarında, genelde babasoyluluk ile babayerlilik birlikte yürür.

Öte yandan 1980’li yıllara gelindiğinde kadın ve erkek mübadelesi tersine döner. Bu kez Türkiye şartlarındaki iyileşme, sınırın Suriye tarafında kalanları Türkiye tarafına gelmeye özendirmiştir. Başta ekonomik koşullar yer almak üzere, Suriye’deki vatandaşlık ve mülkiyet haklarındaki ayrımcı politikalar ve kaynaklara erişimdeki eşitsizlikler Qamişlolu kadınların evlenmek için Nusaybinli erkekleri tercih etmelerinde etkilidir. Ayrıca ulusal Kürt hareketi nedeniyle birçok genç erkeğin “dağa çıkması” ya da ekonomik gerekçelerle Suriye’de iç göçe yönelmesi Qamişlo’daki kadın-erkek arasındaki demografik dengeyi bozmuştur. Buna ek olarak Araplarla olan kültürel sınırlardan ötürü, Qamişlolu Kürt aileleri kızlarını Arap bir erkekle evlendirmek istememektedir. Dolayısıyla kadın-erkek nüfus oranının farklılaşması da Qamişlo kadınlarını Nusaybin’den evlenmeye iten bir diğer neden olarak dikkate alınmalıdır.

Tek yönlü kadın trafiği toplumların eşitlik tanımlamalarıyla yakından ilişkilidir. Nancy Tapper (akt. Heckman 2002: 338) karşılıklı kadın mübadelesi ile başlık parası vererek gerçekleşen tek yönlü kadın mübadelesini ele alırken, başlık parası ile evlilik türünün çoğul yorum ve anlamlara açık olduğunu ve bunların toplumsal eşitlik tanımlamalarıyla ilişkili bulunduğunu öne sürer. Tapper’a göre, etni-içi evlilikleri (endogami), hâkim etnik kimliklerin bir unsuru olarak vurgulayan Durrani Paştunları, grup içi sosyal statü farklılıklarını a) doğrudan eş mübadelesi ile b) genelleştirilmiş/yaygınlaştırılmış mübadele yani başlık parası evliliği arasındaki bir seçimle ifade eder. Kadınların iki erkek arasındaki mübadelesi, iki tarafın statülerinin eşitliğinin karşılıklı kabulünü gösterirken, yalnızca bir kadının başlık karşılığında bir erkekten diğerine geçmesi kız tarafının, erkek tarafının potansiyel ya da gerçek üstünlüğünü kabul etmesi anlamına gelir.

Tapper’ın Paştunlar için ileri sürdüğü grup içi sosyal statü farklılıkları Qamişlo-Nusaybin arasındaki sınır-ötesi evlilikler için de geçerlidir. Dönemsel olarak farklı özellikler sergileyen Qamişlo-Nusaybin arasındaki evlilikler karşılıklı kadın mübadelesinden başlık parası karşılığında tek yönlü kadın akışına doğru evrilmiştir. Dolayısıyla Nusaybin ve Qamişlo Kürtlerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin seyri mübadele biçimlerini derinden etkilemiştir.⁹

⁹ Sınır-ötesi evliliklerin nedenine ilişkin alanda yapılan bir görüşmede şunlar ifade edilmiştir: “Birçok nedeni var bu evliliklerin. Temelinde ekonomi var. Bir de Suriye’deki gençlerin çoğu

Buradan kız vermiyorlar. Önce veriyorlardı. Daha Arapların köyleri oraya gelmemişken¹⁰ onlar daha zengindi, veriyorlardı. Ama şimdi kimse onlara kız vermiyor. Ama şöyle bir şey de var onlardan bazıları Avrupa'dadır. Onlara veriyorlar ama Suriye olunca vermiyorlar. Fakir oldukları için, orda iş yok güç yoktur vermiyorlar. İsteme de yoktur. Onların parası yoktur o kadar, en az 30 milyar (bin lira) lazımdır. Çamaşır makinesi, televizyon eşya alacak. 15-20 milyara (bin lira) altın alacak. Onu için istemeye de gelmiyorlar (Nusaybinli, erkek, 50'li yaşlarda).

Son dönem iki kent arasındaki evliliklerin tek yönlü olması Altuntek'in (2001: 24-25) toplumsal cinsiyet ideolojisine göre şekillendiğine işaret ettiği "almak-vermek" dengesinin bir görünümüdür:

...Vermek, alçaltıcı, küçültücü bir durumdur; güç/iktidar almaktan geçer. Toplumun cinsiyet ideolojisine göre, kadın edilgin olandır, verendir, teslimiyettir; erkek etkin olandır, alandır, galibiyet, iktidar ondadır. Dolayısıyla "kız vermek" baştan teslimiyetin kabulü anlamına gelir. Evliliği düzenleme stratejisinin arkasında yatan temel anlayış, kanımca, budur. Her türlü iktidar alanını ellerinde bulandıran aileler kendilerine hiçbir açıdan denk olmayan bir aileye kız verdiklerinde ikinci defa yenilen/teslim olan konumuna gireceklerinden, bu onur kırıcı ve kabul edilemez bir durumdur. Bu nedenle, süregiden erkek kardeşlerin birliği içindeki erkek yeğen kız evladın verilebileceği ideal eştir. Öte yandan, daha alt tabakada yer alan sıradan aileler için güç elde etmenin yolu yeni müttefikler edinmekten geçmektedir. Dolayısıyla oğul için seçilecek en uygun eş ailenin bu hedefini gerçekleştirmesini sağlayacak aileden gelecektir. Özetle, evliliğin düzenlenmesi evlenecek çiftlerin birey-

ya dağa çıktı ya da Avrupa'ya gitti. Bir de yalnız bizim burada değil, her tarafta erkeklere nazaran bayan nüfusu daha fazla. Ee bir de genç kayıpları olunca, ekonomi de alt üst olunca mecburen buraya verecekler. Mecburen ya akrabalarına ya da akrabalarının tavsiye ettiği birileri gidecek istemeye. O da işte ya işe yaramaz bir gençtir ya da yaşlıdır ikinci eş olarak alacaktır."

¹⁰ Suriye'deki toprak reformu ve Arap Kemeru uygulaması ile Kürtlerin iç bölgelere göç ettirilmesi ve Kürt topraklarına Arap aşiretlerinin yerleştirilmesi kastedilmektedir.

sel tercihlerinden çok ailelerin var olan koşulları değerlendirerek yararçı bir anlayışla verdikleri karara dayanmaktadır.

Nusaybin’den Qamişlo’ya hiçbir koşulda kız verilmemesi, yaşadıkları ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin bu “almak-vermek” dengesi üzerindeki etkisini gösterir. Zira Qamişlo ve Nusaybin aralarındaki ortak kültürel ve etnik kökene daha da önemlisi akrabalık bağlarına karşın, artık birçok bağlamda farklı birer toplum özelliği sergilemektedirler.

Bizim devletimiz iyi olsaydı o gencecik kızlar da buraya gelmezdi. Türkiye’nin kötü olduğu zamanlarda annem ordan evlendi. O zaman buradan oraya giderlermiş. Yine çoğu buradan askerlikten dolayı oraya gitti. Onlar geldiğinde iyi de, biz gelince mi kötü oluyor! Buradakiler şimdi diyorlar siz şöylesiniz, böylesiniz diye. Ama önceleri Suriye daha zengindi. Annelerimiz, anneannelerimiz diyordu orda yiyecek ekmek yoktu, yiyecek bir lokma ekmekleri olmadığı için buraya gelip kırmızı koyun diyorlardı onu kaçak olarak getirirlerdi. Bir sigara için bile oraya kadar gidiyorlardı. Şimdiyse diyorlar Suriye kötüdür. Ama bildiğim bir şey varsa bir gün gelecek Suriye her yerden güzel olacak, bunu herkes de görecek (Qamişlolu, Kadın, 40’lı yaşlarda).

Sıraladığımız nedenlerin yanı sıra evlenecek kadın ya da erkeğin kişisel özellikleri ve bireysel tercihler de bu evliliklerde etkindir. Yoksulluk, kişinin herhangi bir özrünün bulunması ya da evlilik yaşını geçirmiş olması gibi nedenlerle Nusaybin’den bir kadınla evlenme olasılığı bulunmayan erkekler için sınırın karşı tarafı bu fırsatı sağlamaktadır. Bununla birlikte Suriye Kürtleri içinde başta ekonomik olmak üzere Nusaybinli bir erkekle yapılacak evlilik, birçok açıdan Qamişlo’dan biriyle yapılacak evlilikten daha avantajlıdır. Kaldı ki ikinci eş ya da bireysel tercih söz konusu değilse, Nusaybin erkeklerini de Suriye’den eş almaya iten temel neden ekonomiktir, çünkü Nusaybin’de başlık ve düğün giderleri oldukça yüksektir. Oysa ulusal sınırlar içinden kız almaya gücü yeten erkeğin tercihi sırasıyla akraba, Nusaybinli ve civar illerden oluşan yerel kadınlar olmaktadır.

Alandaki örneklerden biri hasta olduğu belirtilen bir erkeğe ilişkindir. Bu örnekte erkek 22, kadın ise 26 yaşındadır. İlk kez alanda kadının yaşının erkeğinkinden büyük olduğu bir örnekle karşılaşılmıştır. Suriyeli gelin, Qamişlo kırsalından Nusaybin’e gelmiş ve evlendikten sonra erkeğin ailesi

ile birlikte yaşamaya başlamıştır. Görüşme yapmak üzere evlerine gittiğimizde kaynanası, “onunla konuşup öğreneceğiniz bir şey yok, anlatacak bir şey yaşamamış” diyor ve Suriyeli gelini onu başka bir odaya gönderiyor. Kadın oğlunun diyabet hastası olduğunu söylüyor. Erkeği tanıyanlar ise onun hastalığından ötürü askere gidemediğini çürük raporu aldığını vurguluyorlar. Yine hastalığı nedeniyle başka işlerde çalışamadığından, ailesi, işletmesi için evlerinin alt katında market açmış. Ayrıca Nusaybin’den kimsenin hasta birine kız vermek istemediğini, bunun üzerine Suriye’den evlendiğinin de altını çiziyorlar. Kadın, oğlunu neden Suriye’den evlendirdiği sorusuna “kısmet” diye cevap veriyor ve oğlunun hastalığından söz etmiyor.

Başka bir örnek alkol bağımlısı olduğu için Nusaybin’den sevdiği kızı alamamış bir genç ile ilgilidir. Erkeğin ailesi kızı birkaç kez istemiş olmasına karşın, kızın babası “kızımı içkiciye vermem” diye kızını vermemiştir. Aile, oğlunun bağımlılığından ötürü Nusaybin’den kız bulamayınca Suriye’den bir kızla evlendirirler. Olayın devamı şöyle anlatılmaktadır: “Oğlanın ailesi gittiler zorla Suriye’den bir kız getirdiler. İlk düğün gecesi mesela gitti kızla yattı kalktı; ertesi gün oğlan kızı kovdu. Şimdi kız babasına gitti, bu kötü olmadı mı! Onlar fakirlikten, baskıdan kızlarını buraya veriyorlar” (Nusaybinli, kadın 40’lı yaşlarda). Kuşkusuz ailenin kızını alkol bağımlısı birine vermeyi kabul etmesi sadece yoksullukla ilişkili değildir. Sınır-ötesi evlilikler, akraba evliliği ya da birbirini tanıyan ailelerin çocukları arasında gerçekleşmiyorsa, her iki tarafın birbirini yeterince araştırmamasıyla da alakalıdır. Özellikle görücü usulü evliliklerde erkeğin ailesi, kız ve ailesi hakkında nasıl bir aile olduklarını öğrendikten sonra kızı istemeye gitmektedir. Benzer biçimde kızın ailesi de kız istendikten sonra oğlanı ve ailesini araştırmak üzere bir süre istemektedir. Ancak arada ulusal sınırların bulunması geleneksel evliliğe özgü bu pratiğin gerçekleşmesine olanak sağlamamaktadır.

Esasında birçok sınır bölgesinde kendi toplumunda bir şekilde dezavantajlı özelliklere sahip olan erkekler sınır-ötesi evliliklere yönelmektedir. Sözgelimi ekonomik bağlamda dezavantajlı durumda olan birçok Suudi erkeği için sınır köylerindeki Yemenli kadınlarla evlenmek daha caziptir; çünkü bu kadınların aileleri büyük şehirlerde yaşayan kızların ailelerinin talep ettiği kadar büyük miktarda çeyiz istememektedir.¹¹ Başka bir örneği Yutani aktarmaktadır. Yutani (2009: 36) çalışmasında Japon¹² kırsalında esnaf olan

¹¹ “Saudi-Yemeni Cross-Border Marriages Witness Violents” (www.alarabia.net/articles/2012/03/28/20).

¹² Yutani (2009: 29), Japonya’da yabancı kadınlarla evlilik tercihinde bir hiyerarşi bulunduğunu belirtir. Bu nedenle Taylandlı bir kadının nikkeijin (Japonya’da ataları Brezilya ve Latin

51 yaşındaki bir erkeğin Tayland’dan evlenmemiş olsaydı hayatının geri kalanını yalnız geçireceğini fark ettiğini aktarır. Sonuç olarak, Thai’nin de (akt. Williams ve Yu, 2006: 61) belirttiği üzere sınır-ötesi evlilikler, kendi yerleşim bölgelerinde uygun bir evlilik yapma şansı bulunmayan kişiler için bir çözüm olabilmektedir.

Sınır-ötesi evliliklere ilişkin aktarılması gereken bir diğer önemli konu, yabancı gelinlerin eğitim durumlarıdır. Yabancı gelinler, evlendikleri Nusaybinli erkeklere göre daha eğitilidir. Dahası üniversite mezunu oldukları halde kendisinden düşük eğitilmiş, yaşça daha büyük biriyle ya da ikinci eş olarak evlenmeyi dahi kabul etmektedir. Alanda Suriyeli gelinlerle yapılan görüşmelerde çoğunun lise, eşlerinin ise genelde ilkokul mezunu olduğunu görülmüştür.¹³ Ne var ki kendi ülkesinde “eğitilmiş” olan kadın, her iki ülkedeki alfabenin farklı oluşu (Latin ve Arap alfabeleri) nedeniyle Türkiye’ye geldiğinde almış olduğu eğitim bir anlam ifade etmemektedir.

Kuşkusuz Suriye’nin farklı Kürt bölgelerinden gelen ve büyük oranda Qamişlolu olan bu kadınlarla yapılan tüm evlilikler, “zorunluluk” sonucunda gerçekleşen evliliklerden ibaret değildir. Bayram ziyaretleri, düğün ve taziye gibi her iki taraftaki insanları bir araya getiren özel günler sonucundaki etkileşimler bireysel tercihlerin rol oynadığı “aşk evlilikleri”nin yapılmasını olanaklı kılmaktadır. Sözelimi alan çalışması esnasında Suriye’den bir akrabası ile yeni evlenmiş olan 19 yaşındaki Nusaybinli bir erkek, eşini fotoğraflara bakarken beğendiğini ve Qamişlo’daki akrabalarına gerçekleştirdikleri bayram ziyareti esnasında da onu görerek aşık olduğunu belirtmiştir.

Sonuç olarak Nusaybin-Qamişlo arasında gerçekleşen sınır-ötesi evliliklerin temel çerçevesini yoksulluk ve Suriye’deki kötü yaşam koşulları çizmektedir. Yoksulluktan kurtulmak ya da daha iyi yaşam koşulları beklentisi olan Qamişlolu Kürt kadınları için erkeğin yaşı, fiziksel görünüşü, medeni hali gibi durumlar çok önemsenmektedir. Dolayısıyla evliliklerde daha çok yararlı bir ilişki söz konusu olmakta ve bu durum Suriyeli kadınlarla yapılan evliliklerin, evliliğin “geleneksel bağlamından kopmuş ticarî bir

Amerika’ya göç etmiş olan üç ve dördüncü kuşak Japon kadınları için kullanılan kavramdır), Çinli, Koreli ya da Filipinli bir kadın kadar tercih edilmediğini vurgular.

¹³ Yerel bir gazete haberinde 20 yaşında üniversitenin arkeoloji bölümü mezun olan 20 yaşındaki bir kadının, 45 yaşında Batmanlı bir erkeğin ikinci eşi olarak sınırın bu tarafına geldiği aktarılmaktadır (<http://batmancagdas.com/batmanda-suriyeli-gelinler-makale,4684.html>). Benzer biçimde birçok araştırma özellikle eski Doğu Bloku ülkelerinden göç eden kadınların yüksek eğitim düzeyleri ve meslek sahibi olmalarına dikkati çekmiştir (bkz. Ulutaş ve Kalfa 2009).

düzenleme” olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Oysaki geleneksel olarak evlilikler de (başlık, çeyiz pazarlığı gibi) bir pazarlık sonucu gerçekleşir.

Buna ilaveten yukarıda dönemsel olarak nasıl farklılaştığına yer verilen Qamişlo-Nusaybin arasındaki sınır-ötesi evlilikler günümüzde Nusaybinli kadınlar için önemli bir sorun haline dönüşmüştür. Bu evlilikler Qamişlo-Nusaybin arasındaki kadın mübadelesinin tek yönlü hale dönüşmesiyle ilişkilidir. Ancak burada eklenmesi gereken önemli bir unsur, sınır-ötesi evliliklerin Nusaybinli kadınlar için iki bağlamda sorun haline geldiğidir: Birincisi evlilikler karşılıklı olmadığı, yani tek yönlü kadın akışı söz konusu olduğundan evlenilecek erkeklerin sayısında bir azalma görülmekte ve bu durum demografik bir krize neden olmaktadır. İkinci sorun ise sınırın karşı tarafından gelen kadınların ikinci eş olarak evlenmeyi kabul etmeleri, dolayısıyla kadının kocasını ve sahip olduğu ekonomik yapıyı ikinci bir kadınla paylaşmak zorunda kalmasıdır. Bu nedenle özellikle Nusaybinli üçüncü kuşak kadınların, Qamişlolu Kürt kadınlarına karşı geliştirdikleri “ötekileştirme” mekanizmaları, sahip oldukları ya da gelecekte sahip olacakları evliliğin taşıyacağı potansiyel tehlikeyle yakından ilişkilidir. Her iki taraftaki kadınların evliliğe ilişkin beklentilerinin önemli oranda evlendikten sonra ekonomik refah olduğu dikkate alınırsa, erkek etrafında gelişen bir çekişme/rekabet olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Sınır Çokkarınlığı

Çokkarınlık, erkeğin birden fazla kadınla evlenmesini toplumsal olarak meşru kılan, birden fazla kadınla uzun süreli birlikte yaşamayı düzenleyen ve erkeğin bu birlikler içinde doğan çocukların sorumlulukları da dâhil olmak üzere her bir evin ekonomik vb. sorumluluklarını üstlendiği bir evlilik biçimi olarak tanımlanabilir (Lang ve Smart 2002: 547). Antropoloji literatüründe kültürlerin büyük bir bölümünde çokkarınlığa izin verildiği görülür.¹⁴ White (akt. Lundeen 1996: 73) yaptığı kültür aşırı çalışmasında çokkarınlığın iki biçimi olduğunu saptamıştır: İlki bir erkeğin eşzamanlı olarak kız kardeşler grubu ile evlenmesidir. *Sororal* çokkarınlık olarak isimlendirilen bu biçim en ılımlısı olarak kabul edilir. Bu evlilik türünde kadınların tümü kız kardeş olduğundan aralarında kıskançlık, rekabet vb. durumların yaşanmayacağı ve tümünün aynı hanede yaşayabileceği varsayılır. Sororal çokka-

¹⁴ Örneğin *Standard Cross-Cultural Sample* (SCCB)'de toplumların %83'ünde çökeşlilik olduğu tespit edilmiştir (Ember ve Ember ve Low 2007: 429).

rılılık, ekonomik tabakalaşmanın yoğun olmadığı, ancak yine de statü farklılaşmasının görüldüğü toplumlarda ortaya çıkar. Bu uygulama daha çok erkeğin iyi bir savaşçı, şaman ya da avcı olma gibi toplumsal başarıları ile ilgilidir. Ancak en az görülen çokkarılılık türüdür.

İkinci biçim artan servete (zenginliğe) bağlı olarak ortaya çıkan çokkarılı evliliklerdir. Erkekler arasında belirgin ekonomik tabakalaşmanın bulunduğu toplumlarda görülür. Varlıklı erkeğin çok sayıda karısı vardır ve evleneceği/evlendiği kadın sayısına ilişkin bir sınırlama da söz konusu değildir. Zira ekonomik olarak hepsine bakabilecek durumdadır. Çokkarılılığın bu türünde her kadın aynı zamanda birer bağımsız ekonomik birimdir ve bu statüde olan kadınların genelde kendilerine ait evleri ve bahçeleri bulunur. Buna ilaveten erkeğin yaşadığı ev, kadınlar arasındaki kıskançlık, rekabet gibi nedenlerden ötürü kadınların evinden izoledir. Aynı zamanda en yaygın çokkarılı biçimi oluşturur (Ember, Ember ve Low 2007: 429).

Çokkarılı evliliklerin yoğunluğu ve biçimi toplumdan topluma farklılık göstermekle birlikte, hiçbir toplumda başat evlilik biçimi değildir. Çokkarılılık genelde aşağıdaki kurallar çerçevesinde, başka evlilik biçimleriyle birlikte görülür:

- 1- Tekeşlilik tercih edilmesine karşın çokkarılılığın da görülmesi,
- 2- Çokkarılılığın sadece liderler ya da toplumda başarılarıyla öne çıkmış (avcılar, şamanlar vb.) kişiler için onaylandığı toplumlar,
- 3- Çokkarılılığın genelde sosyal bir sınıfla sınırlı olduğu ve dolayısıyla herkesin erişebileceği bir olay olarak değerlendirilmediği toplumlar,
- 4- Çokkarılılığı onaylayan erkeklerin yaş ve servet açısından yeterli olması (White ve Burton 1988: 876).

Öte yandan genel anlamda çokkarılılığa ilişkin çok sayıda kuramsal açıklama bulunur. Sözgelimi 19. yüzyıl evrimci antropologları, çokkarılılığı toplumsal evrimin bir ara aşaması olarak kabul ederler. Yine ailenin evrimsel dizilimini oluşturmaya çalışan Engels de (akt. White ve Burton 1998: 871) evliliğin üç evrimsel aşaması bulunduğunu ileri sürerken, çoğul evlilikleri, grup evliliği ile tekeşlilik arasındaki evreye yerleştirir ve tekeşliliği uygarlığın ve sosyal sınıfların gelişmesi ve kadının statüsünün düşüşü olarak değerlendirmiştir.

Sosyo-biyologlar ise çokkarılılığı üreme stratejisi bağlamında ele alırlar. Buna göre erkekler bir yandan çocuk sayısını en üst seviyeye çıkarmak isterken, diğer yandan her bir çocuk için en az yatırımı arzu ederler. Bu analiz, çokkarılı bir evlilikte üremenin erkekler için avantajlı olduğunu ileri sürer ve dikkati üreme kararını veren erkeğin sosyal koşullarına çeker.

Bunun erkek-merkezli bir perspektif olduğunu ileri süren Hartung (akt. White ve Burton 1998: 871-72) ise çokkarılı evliliklerdeki çocuk sayısının evlilik birliği içindeki her bir kadının gücünü arttığını ileri sürer. Ona göre, kadının çok sayıda torun verecek olan oğulları vardır. Çokkarılı evlilikte kadınlar, kocasının diğer karılarına karşı kocalarıyla değil, oğullarıyla ittifak kurarlar.

Kuşkusuz çokkarılılığa ilişkin çok sayıda kuramsal açıklama bulunmaktadır. Bu kuramlara yer vermek çalışmanın amacını aşacağından çokkarılılığın, yapılan kültür-aşırı çalışmalarda özet olarak beş unsura bağlı olarak açıklanmaya çalışıldığını belirtmek gerekir:

- 1- İkinci eş aile kaynaklarına üreme ya da üretim alanında önemli bir katkı sunabilir.
- 2- Toplumların ekolojisinin uygun olması durumunda, ikinci bir eşin eklenmesi ailenin ekonomik etkinlik alanının genişlemesini sağlar.
- 3- Erkekler arasında ekonomik kaynaklar açısından önemli bir eşitsizliğin söz konusu olması,
- 4- Siyasi eşitler arasında ittifak kurulmak istemesi,
- 5- Yağmacılık, savaş ve kadın kaçırma (Lang ve Smart 2002: 560).

Son olarak modern dünya ve çokkarılılık ile genel kanıyı aktarmak gerekmektedir. Birçok yaklaşımda çokkarılılığın modern dünyada daha seyrek görüldüğü vurgulanır. Buna göre modern dünyada başat olan ve toplumsal olarak dayatılan tekeşliliğin olası birtakım nedenleri vardır: Ulus-devletlerin yükselişiyle birlikte nüfus artışı ve mesleki uzmanlaşma ortaya çıkar. Alexander (akt. Ember ve Ember ve Low 2007: 440) bu bağlamda güçlü erkeklerin başarı nedeniyle büyük ölçekli işbirliği sağlamak için üremenin avantajlarından vazgeçtiklerini tartışır. Ardından tekeşlilik yayılmaya başlar, çevre daha rekabetçi hale gelir ve başarılı bir evliliğin sonucu olan rekabetçi çok sayıda iyi eğitilmiş çocuk yetiştirmek zorlaşır. Bu noktada ailelerin tercihi büyük yatırımların yapıldığı daha az sayıda çocuk yetiştirmekten yana olur. Sonuç, daha küçük aileler, kadınlar için evlenme yaşının artması ve kadınların işgücüne yüksek oranlarda katılımı biçimindeki kimi demografik geçişlerdir. Para her çocuğun desteklenmesi için önemlidir, ancak çocuklar ailenin gelirini artırmak için kolayca para kazanamamaktadır. Kimi durumlarda çocuk yetiştirme maliyetinin yüksek oluşu nedeniyle ebeveynler doğurganlıklarını bilinçli olarak sınırlamaktadır. Gerçekten de çok sayıda çocuk yapmak soyun başarısı için mutlak değildir. Dolayısıyla modern dünya-

da evlilik tercihi, tekeşlilikten yana olmaktadır. Buna ilaveten ekonomik gelişme ve modernleşmenin aile örüntüleri üzerindeki etkisini ele alan bazı çalışmalar çokkarılılığı modern dönemde geriletken bir unsur olarak geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine odaklanırlar. Bu açıklamalara göre ekonomik gelişme ve modernleşme sosyalleşmenin bir parçası olarak kadınları eşitlikçi, ideal tip olan tekeşlilik ve çokkarılığa karşı mücadele etmeleri gerektiği konusunda bilinçlendirir. Bu nedenle modernleşmenin toplumsal cinsiyet bağlamında da çokkarılılığı geriletken bir etkisi vardır (Lang ve Smart 2002: 559).

Bu bakış izleğinde modernleşme ile birlikte neredeyse ortadan kalmak üzere olan çokkarılığın yeniden inşa edilmesi, modernleşme kuramları açısından bir paradoks olarak görülebilir. Gerçekten de yapılan çalışmalar çokkarılı uygulamaların giderek azaldığını göstermektedir. Sözgelimi Türkiye'deki çokkarılı evliliklere değinen Ökten (2009: 306) çokkarılılık uygulamasının yaygın olduğunu ancak ekonomik etkenler ve insan gücüne duyulan gereksinimin eskiye oranla azalması, eğitim seviyesinin yükselmesi gibi nedenlerle gerilediğini ileri sürmektedir. Çokkarılı evliliklerin Nusaybin'de de eskiye oranla azaldığı bir gerçek. Ancak sınır-ötesi evlilikler aracılığıyla sınır bölgelerinde çokkarılığın yeniden canlanması bu kuramsal açıklamaların mutlak olmadığını göstermektedir.

Öte yandan çokkarılılık, diğer birçok Ortadoğu ülkesinde olduğu gibi Kürtler arasında da uzun bir dönem görülmüş bir evlilik biçimidir. İslamiyet'e göre bir erkeğin İslami kuralların gerektirdiği yükümlülük ve sorumluluklarını yerine getirmek kaydıyla dört eşe kadar izin vermesi Kürtlerde de çokkarılığa meşru bir zemin kazandırmıştır. Hassanpour (2001: 224) yaygın olmamakla birlikte çokkarılığın patriarkal gücün bir başka pratiği olduğunu ve bir erkeğin yaşa göre hiyerarşik olarak sıralanmış birkaç karısı bulunduğunu belirtir: *jini gewre* 'çokkarılı toplumlarda kıdemli olan kadın eş'; *jini nawunci* 'ikinci ya da üçüncü kadın eş; *jini piçûk* 'en küçük kadın eş'tir. *Hewî* (kuma), çokkarılı olan toplumlarda tüm kadınlar için kullanılan isimdir. *Ser be hewî*, var olan eş ya da eşlerin yanı sıra kuma olarak gelişini tanımlar.

Ancak Kürt toplumlarında kadın için ödenen başlık parası vb. uygulamalar nedeniyle çokkarılı evlilikler yalnızca aşiret reisleri ve bazı toprak sahiplerinin bir ayrıcalığı haline gelmiştir. Sözgelimi Bois (1996: 164) aşiret reislerinin çokkarılı¹⁵ oluşlarına değinerek günümüz Kürt toplumunda çok-

¹⁵ Bois (1996: 164) aynı zamanda çoğu aşiret reisinin Kur'an'ın izin verdiği dört kadınla evlenmekle yetinmediklerini vurgulayarak Süleymaniye aşiret Aşireti'nin kurucusu İbrahim

karlılığın yaygınlığını yitirdiğini ve bu evlilik biçiminin geçmişte lüks ve kudretin bir işareti olduğuna vurgu yapar. Beşikçi evleni(lecek)len kadın sayısı ile erkeğin ekonomik seviyesi arasında bir korelasyon olduğunu belirtir. Beşikçi'ye (1992: 100) göre, göçebe topluluklarında önemli evlilik biçimlerinden biri tekeşliliktir, bunun nedeni ise ekonomiktir. Ancak burada belirtilen ekonomik neden yukarıda yer verilen erkeğin çok sayıda kadına bakabilmesinin yanı sıra erkeğin kadının ailesine ödemekle yükümlü olduğu başlık parasıdır. Beşikçi'nin tespitine göre evlenmeden önce kız babasının istediği başlık parası çok yüksek olduğundan bunu ödeyebilmek ekonomik bakımdan güçlü olmayı gerektirir. Gelir arttıkça birden fazla evlilik de artmaktadır.

Açıkça görüldüğü üzere hem Bois hem de Beşikçi, Kürt toplumlarında ekonomik tabakalaşma ile zenginliğe dayalı çokkarılığa işaret etmektedir. Bu bağlam, Nusaybin ve Qamişlo'da görülen çokkarılı evlilikler için de geçerlidir. Ancak sınırlar arası çokkarılılık, ulusal sınırlar içindeki çokkarılı evliliklerden farklı boyutlara sahip olabilmektedir.

İmam Nikâhı ve Çokkarılılık

Sınır-ötesi evliliklerin genel olarak nasıl gerçekleştiğine yukarıda yer verilmişti. Esasında genel olarak sınır-ötesi evliliklerin tüm nedenleri sınır-ötesi çokkarılılık için de geçerlidir. Ancak sınır-ötesi çokkarılılık bağlamında öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, bu çalışmada ele alınan Nusaybin ve Qamişlo içinde buldukları egemenlik alanlarına bağlı olarak, formel çokkarılılık bağlamında farklı yasal düzenlemelere sahiptir. Suriye'de, çokkarılılık yasal bir evlilik biçimidir. Suriye'de bu evlilik biçiminin yasal oluşu, her bir kadınla yapılan evliliğin kayıt altına alınması, her bir kadının evlilik kurumu içinde eşit yasal haklara sahip olması ve çocukların kaydının biyolojik annelerinin üzerine yapılmasını sağlamaktadır. Bu nedenle ikinci ya da üçüncü eş olmayı kabul eden kadın için erkeğin başka bir kadınla evli olup olmaması evlilik içinde sahip olacağı haklar bağlamında sorun teşkil etmemektedir.

Türkiye'de ise evlilikler¹⁶ 1926'da kabul edilen Medeni Kanun ile yeniden düzenlenmiştir. Kanunda üzerinde en çok üzerinde durulan maddeler tek

Paşa'nın kırk, Bedirhan'ın ise ön dört karısının oluşunu örnek gösterir. Ancak açıktır ki Bois, çokkarılılık ile odalık kavramlarını birbirine karıştırmıştır. Zira fikhen dört kadından fazlasına imam nikâhı yapılamamaktadır.

¹⁶ Sosyoloji Derneği'nin 1991'de gerçekleştirdiği bir çalışma Türkiye'de bölgelere göre çokkarılılık oranları aktarmaktadır. Bu rakamlar güvenilir olmasa da çokkarılılık oranına ilişkin bir

eşlilik ve resmî nikâh olmuş; çokkarılılık yasaklanarak resmî nikâh zorunlu kılınmıştır. Formel çokkarılılık bu önlemler nedeniyle azalırken, dini nikâh çoğu zaman erkeğin gayri resmî olarak başka kadınlarla evlilik yapmasını sağlamaktadır. Ancak evliliğin sağladığı yasal haklardan sadece –ki genelde ilk eş- tek bir kadın, yani resmî nikâhlı olan yararlanabilmektedir. Çokkarılı evlilikler içindeki çocuklar ise resmî nikâhlı eş üzerine kayıtlı olmaktadır. Nusaybin’de çoğu kadın bu durumun farkında olduğundan ikinci eş olmayı tercih etmemektedir.

Her iki ülkede çokkarılılığa ilişkin yasal düzenlemelerin farklı olması, bu tür evliliklere ilişkin algının farklılaşmasına neden olmaktadır. Sınır-ötesinde gerçekleşen evlilikte, genelde ilk eş ile resmî nikâh yapıldığından, kuma olarak gelen kadına Qamişlo’da dini nikâh kısılmaktadır. Nusaybinliler, özellikle kadınlar arasında, kuma olarak gelen kadımlarla ilgili sıkça ifade edilen “ne onlar resmi nikâh talep ediyorlar, ne de kocalar onlara böyle bir vaatte bulunuyorlar” biçimindeki durumun olası nedenlerinden birinin bu algı farklılığı olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Öte yandan imam nikâhı bir evliliğin toplumsal ve geleneksel olarak meşru sayılmasında önemli olduğundan her iki kentte imam nikâhsız bir evliliğin kabulü söz konusu değildir. Resmi nikâhsız bir evliliğe toplumsal olarak izin verilirken, aynı durum imam nikâhı yapılmayan bir evlilik için söylenemez. Bu nedenle Nusaybin’de önceleri çiftler fotoğraf çektireceği ve konuşacakları için “haram/günah” olmasın diye söz kesiminden hemen sonra imam nikâhı kısıılırken, günümüzde ise ya düğünden 1-2 gün önce ya da düğün gecesi imam nikâhı kısıılması tercih edilmektedir. Qamişlo’da ise dinî nikâh, aynı zamanda resmî nikâhtır.

İmam nikâhı, çokkarılı evliliklerin uygulanabilirliğini sağlayan en önemli etkidir. İlkaracan da (2003: 141) imam nikâhının erkekler için iki eşli evlilikleri olanaklı kıldığını belirtir. Heckmann (2002: 299) ise bazı insan hakları savunucularının çokkarılılığın imam nikâhından kaynaklandığını ileri sürdüklerini aktarır. Kuşkusuz imam nikâhı olmaksızın gerçekleşecek evlilikler toplumsal onay görmez. Ancak kimi çalışmalarda toplumsal ya da dinsel yapı tarafından onaylanmayan ilişkiler de çokkarılılık bağlamında değerlendirilmektedir. Örneğin Kaya (2008) modern toplumlarda görülen “metres” kurumunun, ahlaki ve dinî değerlendirmeler bir kenara bırakıldı-

fikir vermektedir: Ankara-İstanbul-İzmir %1.2, Batı Anadolu-, Güney Anadolu %4.7, İç Anadolu 1.7, Karadeniz 11.1, Doğu-Güneydoğu 4.7. Çalışmada çokkarılı evliliklerin oranının yüksek oluşu, bölgede örneklem grubunun çok küçük olması ile ilişkilendirilmektedir (akt. Kaya 2008: 52).

ğında, erkek için eşzamanlı bir ilişki biçimi olduğundan çokkarlılık olarak değerlendirileceğini ileri sürmektedir. Ancak, “metreslik” kurumu resmi ya da imam nikâhlı evliliğin getirdiği hiçbir formel ya da informel yükümlüğü içermez. Bu nedenle “metreslik”in bir çokkarlılık biçimi olarak değerlendirilmesi sorunlu görünmektedir.

Metresliğin konumuz için önemi çokkarlılığın bir biçimi olmasından ziyade, bazı sınır bölgelerinde çokkarlılığa alternatif oluşturmasıdır. Birçok Asya ülkesi, Batılı devletler ve Türkiye’nin Karadeniz bölgesindeki Nataşlar örneğinde olduğu gibi, erkek-kadın ilişkileri bağlamında sınır-ötesi ilişkilerin çoğu “metreslik” kavramı etrafında şekillenmektedir. Örneğin Alvin Y. So (2003: 521), Çin’de çalışan her altı Hong Konglu orta-sınıf mensubu erkekten birinin metresi bulunduğunu ve bu erkeklerin ülkelerinde evli olmalarına karşın Çin’deki metreslerini düzenli olarak finanse ettiklerini aktarmaktadır. Ne var ki, çalışma alanımızı oluşturan sınırın gerek Türkiye gerekse Suriye tarafının ahlakî kodları, kadın ve erkek arasındaki gayri-resmi (meşru) bir ilişkiye izin vermez. Buna ilaveten her iki taraftaki bireylerin akrabalık ya da aynı etnik bağlar içinde yer almaları da böylesi ilişkilerin gelişmesini engeller. Dolayısıyla imam nikâhı, sınır-ötesi kadın-erkek ilişkilerinin çokkarlı evliliklerle toplumsal olarak kabul edilebilir olmasını sağlamaktadır. Ayrıca Türkiye’de Medeni Kanun’un yaptırım gücünün bulunmaması (Heckmann 2002: 297) ve kadınların çoluk çocuğa karışmalarına rağmen Suriye’ye giriş-çıkış yaparak Nusaybin’de kalmaya devam edebilmesi sınır-ötesi çokkarlılığın gerçekleşmesini sağlayan olanaklar arasında yer alır.

Nusaybin-Qamişlo Arasında Çokkarlı Evlilikler

Kültürel bağların aile oluşturmadaki rolü her zaman için önemini korumuştur.¹⁷ Sınır bölgelerinde, özellikle sınırın karşı tarafıyla etnik ve kültürel

¹⁷ Bunun güzel bir örneğini Mardin’in Kızıltepe ilçesine bağlı Gökçe (*Girherin*) Beldesine gelen Faslı gelinler örneğinde görüyoruz. “Çoğu Arap kökenli olan dört bin nüfuslu Gökçe (*Girherin*) Beldesinde Türkçe çok az kullanılmaktadır. Fransızca, İngilizce ve İtalyanca bilen Faslı kadınlar Arapça konuşabilen erkeklerin üçüncü hatta kimi zaman dördüncü eşleri olarak Kızıltepe’nin bu yoksul beldesine geliyor. Erkekler bu kadınlarla internet ortamı üzerinden tanışıyor. Kadın ve erkek tanıştıktan sonra kadınlar İstanbul üzerinden Kızıltepe’ye geliyorlar. Ardından dini nikâh yapılıyor. Geçmişte Suriyeli kadınlarla evlenen erkekler, internet aracılığıyla anadillerini kullanarak Fas’tan eş buluyorlar. Türkiye’ye gelmek için vizenin gerekmemesi ve Mardinli erkeklerle dil ve kültür benzerliğinin bulunması ve “ucuz” olması.. Buraya kuma getirmek çok zor. Bir kuma 15-20 bin lira. Hâlbuki Fas’tan 2 bin liraya getirtebiliyoruz. Gelenlerin bir kısmı üniversite mezunu. Geldikleri erkeklerin çoğu okur-yazar bile değil. Fazla zengin de değil. Fas’taki işsizlik ve ekonomik sıkıntılar, bu kadınları daha iyi bir hayat umuduyla uzak diyarda kumalığa mecbur kılıyor” (akt. Batı ve Atıcı 2010: 2).

bir bağı bulunması, kadın mübadelesini olanaklı kılan en temel unsurdur. Bu nedenle Suriye ile Türkiye arasında vizelerin karşılıklı olarak kaldırılmasıyla kurulan stratejik işbirliğinin önemli sonuçlarından biri evlilik sayısındaki artış olmuştur.¹⁸ 2012 yılının ortalarına dek Nusaybin’den sınırın karşı tarafıyla yapılan ve sadece kayıtlı olan evliliklerin sayısı 500’ü geçmiştir. Ayrıca sınıra yakın olan bölgelerde, sınırın karşı tarafından ikinci eş alma da çok yaygındır. Nusaybin’de kayıtlı olmayan çok sayıda kumadan da söz etmek mümkündür.

Suriye’den kimler kuma olarak seçilmektedir? Esasında çokkarılı evlilikler iki ya da daha fazla kadın arasında gerilimli bir ilişki ile karakterize edilir.¹⁹ Bu nedenle eskiden akrabalık ilişkilerini zedeleyeceği düşünüldüğünden ikinci kadının akraba olmamasına özen gösterilirken günümüzde sınırın karşı tarafıyla akrabalık ilişkilerinin eski önemini kaybetmesi nedeniyle bu durumun artık çok gözetilmediği görülmektedir. Ancak kuma olarak seçilen kadının aynı etnik grup içinden olması hala geçerli olan bir tercihtir. Kuşkusuz Arap ve Hıristiyanlarla var olan kültürel sınırlar bu tercihin en önemli nedenidir. Ancak çokkarılılığa ilişkin olumsuz yargılar kimi zaman etnik bağların “kötüye” kullanılması olarak değerlendirilmesine neden olabilmektedir. Örneğin Suriyeli bir kadınla (31 yaşında) çokkarılılığa ilişkin yapılan görüşmede, Kürtlerin kuma olarak Kürtleri tercih etmesi etnik bağlar içindeki “sadakatsizlik”le açıklanmıştır: “Hıristiyanlar çok zengin, niye zengin biliyor musun? Birbirlerine çok sadık olduklarından. Mesela şimdi birisinin eşi varsa, kuma getirmez, getiremez” denilerek etni-içi dayanışma varsayımına işaret etmektedir.

Öte yandan aşağıda çokkarılılıkla ilgili aktarılan örnek, bu evlilik biçiminin gerçekleşme biçimlerinden birini ve hangi bağlamlara yerleştirildiğini gösterir. Uzun boyu ve esmer oluşuyla dikkat çekici bir görüntüye sahip olan Leyla’nın kocasıyla tanışması Qamişlo’daki bir düğün esnasında gerçekleşir:

¹⁸ Sınır geçişlerinin esnetilmesiyle sınır-ötesi evliliklerin artışının bir örneğini Tayvan ve Çin arasında görüyoruz. Tayvan hükümeti 1987 yılında sıkıyönetimin sona ermesiyle birlikte anakara Çin’e karşı daha açık bir politika kabul etmiş ve Çin’e seyahat izni vermiştir. Seyahat izni adadaki insanlara hem anavatanlarını ziyaret etme fırsatı verirken hem de dul ya da gazilerin Çinli kadınlarla evlenmelerine olanak sağladı. Yaşça büyük olan ya da yeniden evlenmek isteyenler bu dönemde Çinli gelinlerle evlilik yaptılar (Chen 2008:5).

¹⁹ Çokkarılığın Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hala devam ettiğini belirten Gücük vd. (2010: 131) iki kadın arasındaki ilişkiyi şöyle betimlerler: Çokkarılı evliliklerde ikinci kadının gelmesiyle ilk kadın geri plana düşer. İlk kadın ikinci plana düşmemek için kuma ya da çocuk anası olarak isimlendirilen kadını kendisi bulur. Bu şekilde gelen kadın, kendisine kayınvalide gözüyle bakar. Önceki de kendisini büyükanne kabul ederek davranışlarını ona göre düzenler. Böylece aile içindeki yerini kısmen sağlamlaştırmış olur.

Eşimin dayısı bizim komşumuzdu. Düğünde görmüş beni, beğenmiş. Geldiler, dediler ki ‘biri seni görmeye gelecek.’ Ben, ‘Türkiye’dense istemiyorum’ dedim. 15-16 yaşında evleniyor ordakiler. Ama Türkiye’ye geleceğimi düşünmek bile bana acı veriyordu, sevmiyordum yani... Ben Türkiye’den evlenmek istemiyordum, Türkiye’ye hiç gelmem derdim. Çünkü buradaki insanlar dışarıdan ‘biz ilericiyiz, özgürüz’ derler ama içerde çok katıdırlar. Yani buranın ortamı özgür ama zihinler özgür değil. Bizim beynimiz onlardan daha özgür. Yani Suriye’nin insanları da doğası da daha güzel ama iş imkânı yok.

Geldi işte, kız kardeşime dedim ki ‘kahveleri sen götür ben düğün için hazırlancam.’ Eşim anlamış o zaman onu görmek istemediğimi. Kardeşim kahveleri dağıtırken kapı aralığından baktım, ‘damat da yakışıklıymış’ dedim. O anda karar verdim. Evli olduğunu bilmiyordum, daha sonra öğrendim. Ailem, özellikle annem karşı çıktı, ‘gitme’ dedi. Ama ben dinlemedim, iki gün içinde Türkiye’ye geldim. Sevdim çünkü” (Qamişlolu, kadın, 20)

Nusaybin’e ikinci eş olarak geldiğinde 20 yaşındadır ve üç aydır Nusaybin’de yaşamaktadır. Kocasıyla dini nikâh yapmışlardır. İkinci eşlere düğün yapılmadığı için Leyla için de kına gecesi ya da düğün gibi herhangi bir evlilik seremonisi gerçekleştirilmemiş. Sadece kocası ailesine bir miktar para vermiş. Leyla, para konusunda konuşurken Suriyelilerin paraya önem vermediklerini özellikle belirtiyor. Ailesinin de kocasından aldığı parayı kendisine verdiğini ve bu parayla altın aldığını vurguluyor. Üzerindeki altınların çokluğu da bu söylediğini doğruluyor.

Leyla, kocasının evli olduğunu biliyordur. Çünkü kocası ona evli ve 3 çocuğu olduğunu, ilk karısından boşanmayacağını, ancak kendisine ayrı bir ev açacağını söylemiştir. İkinci eşin ilk eşin varlığından haberi olmasına kaşın, ilk eşin, adamın ikinci kez evlendiğinden de haberi yoktur. Adam, Leyla’yı Nusaybin’deki evine getirdiğinde ilk eş, Leyla ile karşılaşır. Bunun üzerine kadın üç çocuğunu da alıp kayınbabasının evine gider. Adam, Leyla’nın oturduğu eve yeni eşyalar alır. Leyla’nın resmi nikâhı olmadığından üç ay Nusaybin’de üç ay da Qamişlo’da kalması gerekiyor. Ancak Leyla Qamişlo’da kalmak istemediğini, bunun kocasıyla arasında soğukluğa neden olacağını belirtmiştir. Ayrıca kocasının boşanmaması durumunda, kuma olarak kalmak istemediğini ve mutlu olduğu halde Suriye’ye dönebileceğini ekliyor.

Leyla'nın kocası 30'lu yaşlarda ve bir devlet kurumunda memur olarak çalışıyor. Gelir durumu diğer Nusaybinlilerle kıyaslandığında hiç de fena sayılmaz. Komşularıyla yapılan görüşmede Leyla kadar güzel bir kadının nasıl olup da bu “çirkin” adam için ikinci eş olmayı kabul ettiğine anlam veremedikleri belirtiliyor ve ardından bu durum yoksullukla ilişkilendiriliyor.

Leyla'nın hayatı ilk kez geldiği bir ülkede oldukça değişmiş benzenmektedir. Sözelimi komşularıyla iyi ilişkileri olduğunu belirtmesine karşın kocasının izni olmadan hiçbir yere gidememekte, kocası işten gelinceye dek yalnız kalmaktadır. Tüm gününü evin işlerini yaptıktan sonra televizyon izleyerek geçirmekte ve günde üç kez ailesiyle telefonda görüşmektedir.

Gözlemeleme şansı bulduğumuz bu örnek olayda, ilk eş sürekli Leyla'yı taciz etmiştir. Komşuları, kadının sık sık gelip Leyla'nın yaşadığı evi taşladığını dahi aktarmışlardır. Adam Leyla ile evliliğinin ilk aylarında sürekli onunla kalmış, ancak izleyen aylarda ilk karısının evine daha sık gitmeye başlamıştır. Hamile olan Leyla çoğu zaman yalnız kalmaktadır.

Nusaybinli komşu kadınlar ise Leyla'nın gelişini farklı anlatmakta ve Leyla'nın gelişini ilk eşin cezalandırılması olarak değerlendirmektedir:

Adam aslında karısını seviyordu. Ama kadın adamın sözünü dinlemiyordu. Sürekli babasının evindeydi. 3 çocukları var. Kadın böyle yapınca adam da tuttu Suriye'den kadın getirdi. Ayrı ev tuttu kadına. Eski karısını da babasının (erkeğin babası) evine gönderdi. Onların evi iki katlıdır. Şimdi bir katında kadınla çocukları yaşıyor (Nusaybinli, kadın, 30'lu yaşlarda).

Örnek olayı değerlendirdiğimizde öncelikle şunu söylemek gerekir ki, çokkarılılık çoğu zaman ilk eş üzerindeki “suçlayıcı” patriarkal söylemden dolayı gelişmektedir. Genel söyleme göre, ilk eş suçludur çünkü evlendikten sonra kocasına karşı sorumluluklarını yerine getirememiş, sürekli “dırdır” ederek kocasını mutsuzluğa sürükleyen biri haline dönüşmüştür.²⁰ Buna

²⁰ Batman'da çokkarılı bir erkeğin evliliklerine meşruiyet kazandırması da bu yöndedir: “Birincisi varlıklığım, ikincisi ilk iki eşimden 15 çocuğum var. Eşlerimiz bizi mutlu etmiyor ve dırdırları çok fazla olunca birisini boşadım, resmi olan şu an yanımda Suriyeli, kuma olan ise imam nikâhlı eski eşim. Suriyeli eşim 39 yaşında. Şu an çocuk düşünmedik ama ileride olabilir. Her şeyden önce Suriyeli eşten çok mutluyum. İki eski eşime göre bana gösterdiği ilgi ve alaka her şeyin üstündedir. Pek de zorluk yaşamıyoruz. Evlilik yapmak isteyen ya da ekstra isteyenlere Suriyeli kızları tavsiye ederim. Baldızımı da yakın bir akrabama getirdim” (<http://batmancagdas.com/batmanda-suriyeli-gelinler-makale,4684.html>).

karşın ikinci eşler ise güzel, bakımlı, kocasını mutlu etmeye çalışan kadınlar olarak resmedilmektedir. Örnekte erkeğin, çok sevdiği halde ikinci kez evlenmesinin ilk karısını “cezalandırması” olarak ifade edilmesi tümüyle ataerkil söyleme işaret etmektedir. Bir başka deyişle, ataerkil söylemde, “Suriyeli kuma” olasılığı kadınların eşlerinin dilediği gibi uysal, hamarat, saygılı, boyun eğici ve “cılveli” olmalarını sağlayacak bir tehdit ve “terbiye aracı” işlevi görmektedir.

İkinci olarak, bu tür evlilikleri aynı zamanda çokkarılı birlikteliklere katılmayı tercih eden kadın bakış açısıyla ele almak gerekir. Çokkarılılığa ilişkin yeni analizler, çokkarılı evlilik oranının kadın ideolojisi bağlamında da açıklamanın mümkün olduğunu gösterir. Sözelimi Kandiyoti’ye (akt. Lang ve Smart, 2002: 561) göre kadınların hayatlarının güvencesini azami dereceye yükseltme ve en iyi noktaya getirme çabalarına ilişkin açıklamalar olmaksızın, eş seçimi örüntülerini ve evlilik tercihlerini anlamak olanaklı değildir. Zira kültür aşırı veriler, kaynak eşitsizliğinin muazzam olduğu yerlerde kadınların, ailelerin ve akrabaların tercihinin çokkarılı birlikteliklere katılma yönünde olduğunu gösteriyor. Bunun nedeni, kadınların çok daha iyi bir yaşam standardına ve çocuklarını büyütebilmek için daha fazla kaynağa sahip olmak istemesidir. Böylece kadınlar, yoksul bir erkeğin ilk ve tek karısı olmaktansa zengin bir adamın ikinci karısı olmayı tercih ederler. Dolayısıyla bazı kadınlar için, erkekler arasında sosyo-ekonomik bağlamda büyük eşitsizliklerin olduğu koşullarda bu seçenek kabul edilebilir olmaktadır.

Bu bakış açısı, Qamişlo’dan Nusaybin’e ikinci eş olarak gelen kadınlar için de oldukça yerinde bir saptamadır. Ancak çokkarılılık her ne kadar erkeğin ekonomik statüsü ile ilişkilendirilerek açıklansa da, var olan örnekler çoğu sıradan erkeğin de bu evliliği gerçekleştirebildiğini göstermektedir. Dolayısıyla sınır-ötesi çokkarılılığının erkeğin ekonomik statüsüyle doğrudan ilişkili olup olmadığı sınırın hangi tarafından bakıldığına bağlıdır. Nusaybin tarafından bakıldığında yoksul bile sayılabilecek sıradan bir işçi dahi ikinci ya da üçüncü eşini Suriye’den getirebilmektedir. Yapılan görüşmelerde “burada başlık parası çok pahalıdır, orada daha ucuzdur. Şimdi adam ikinci eş olarak getiriyor. Eğer yoksulsa ikinci kadını niye getiriyor” biçimindeki sorgulama bu bakış açısıyla ilişkilidir. Ancak sınırın Qamişlo tarafından bakıldığında kadınlar Qamişlo’dan koca bulsalar dahi kocasının geliri Nusaybinli sıradan bir işçinin geliri kadar bile olamamaktadır. Bu sebeple birçok aile, kızlarının Nusaybinli biriyle evlenerek, hem kızlarının hem de kendilerinin daha fazla kaynağa erişebileceklerinin farkındadır. Benzer bir düşünce kızlar için de geçerlidir ve böyle bir irtibat kurmak için fırsat kollamaktadır.

Son olarak vizelerin kaldırılmasıyla erkeklere sağlanan dolaşım özgürlüğünden söz etmek gerekmektedir. Önceleri iki ülke arasındaki vize zorunluluğu sınır geçişlerini kısıtlarken, iki taraftaki akrabaların birbirini görmesi daha çok sınırların 2-3 günlük de olsa silikleştiğini gösteren toplu bayramlaşmalarda mümkün olmuştur. Sözgelimi Nusaybin eski Kaymakamı Ömer Ulu açık bayramlaşma uygulamasının ilişkileri geliştirdiğini anlatarak, "bayramlaşmalarda çok sayıda Suriyeli kızın evlenmek niyetiyle Türkiye'ye geldiğini" belirtmiştir. Ancak vizelerin kaldırılıp pasaportla geçiş izni verilmesi erkeğe dolaşım özgürlüğü sağlarken, kadını bir o kadar kısıtlamıştır. Nusaybin'de hemen hemen her erkeğin pasaportu vardır. Kadınlara bakıldığında ise pasaportu olmadığı için akrabalarını ziyarete gidememekten şikâyetçi olan birçok kadına rastlamak mümkündür. Bu nedenle akraba ziyaretleri ya da iş için sınırı geçenler genelde erkeklerdir. Bu dolaşım özgürlüğü Nusaybin'de erkeklerin yoksulluk ve işsizlik nedeniyle evlenemeyen ya da Suriye'nin ayrımcı politikalarından kurtulmak isteyen kadınlarla çok rahat irtibata geçebilmelerine olanak sağlar. Erkek, kimi zaman bekâr olduğunu, kimi zaman da eşini kaybettiğini söyleyerek Qamişlo'dan bir kadınla evlenebilmektedir. Bu nedenle bazı kadınlar, Nusaybin'e geldikten sonra erkeğin evli olduğunu öğrenebilmektedir.

Tepkiler

Nusaybin'de yerel kadınlarla da yapılan çokkarılı²¹ evlilikler bulunmasına karşın, çokkarılılık denildiğinde ilk akla gelen Suriyeli kumalar olmaktadır. Yukarıda değinildiği üzere, kökenleri İslam'a dayandırıldığı için Nusaybin'de çokkarılılığı tümden reddetme söz konusu değildir. Hatta kadının çocuğunun olmaması gibi durumlarda erkeğin ikinci kez evliliği haklı görülür.²² Teorideki bu kabule karşın, uygulamada hiçbir kadın üzerine kuma gelmesini istemez. Bu bağlamda Qamişlo kadınları kuma olmayı kabul ettikleri için, bu kadınlara karşı tepki oldukça şiddetlidir. Tepki, doğrudan erkeği eleştirmekten ziyade, kuma olarak gelen, hatta kimi zaman tüm Suriyeli

²¹ Ancak Nusaybin merkezde yerel kadınlarla yapılan çokkarılı evlilikler yaygın değildir. Var olan çokkarılı evliliklerde kadın sayısı genelde ikidir. Dört eşle evli olan sadece bir örneğe rastlanmıştır ve adam eski ağalardandır. İlk üç karısı Nusaybinlidir. Sonuncu karısını ise Şam'dan getirmiştir. Renkli gözlü ve açık tenli olan kadına aşık olduğu için alıp Nusaybin'e getirdiğini belirtmiştir.

²² Çokkarılılık, genel anlamda ilk karısı kısır (infertilite) olan erkeğin çocuk sahibi olmasına olanak sağlar. Ne var ki bu evlilik biçimi kısır olan kadının kocası için bir çözüm olsa da ya da karısını boşamasını engellese de kısır olan kadın çokkarılı birliktelikte kaybettiği statüyü yeniden kazanamaz; çünkü çocuklar başka bir soydan gelecektir (Meekers ve Franklin, 1995: 317).

gelinlere yönelik olabilmektedir. Çünkü Qamişlo kadınlarının erkeklerini “baştan çıkardıkları” düşünülür.²³ Yanı sıra kocalar sıklıkla eşlerine kızdıklarında “ordaki kadınlar beleş, gidip Suriye’den kadın getiririm” diyerek ikinci eşle tehdit etmektedir. Hassanpour (2001) da bu noktada “kuma getirmenin erkeklerin kadınlar üzerindeki tehdit araçlarından biri” olduğunu belirtir. Heckmann (2002: 302) ise teoride bunun mümkün olduğunu, ancak uygulamada kadınların denetim altında tutulamaması ve onların arasında sürekli kavga çıkması yüzünden utanç verici bir duruma düşme riski bulunduğu için bu tehdidin çoğu zaman düzmece olduğuna vurgu yapar.

Kimi durumlarda erkekler bu riskli durumu her ülkede evlenerek aşabilmektedir.²⁴ Ancak çoğu zaman bu tehdidin varlığı bile kadınları huzursuz etmeye ve onların çokkarılı evliliği engellemek üzere çeşitli stratejiler geliştirmelerine neden olmaktadır. Söz konusu önlemlerin başında çocuk doğurmak yer alır. Hastanede yapılan görüşmeler, çocukları olduğu halde uzun süre gebe kalamayan kadın hastaların ikinci eşle nasıl tehdit edildiğini²⁵ ya da kuma istemeyen kadınların bunu engellemek için nasıl çaresizce tekrar çocuk sahibi olmaya çalıştıklarını gösterir:

“Kadın 40 yaşında ve 4 çocuğu var. Eşi Suriye’den bir kadınla ikinci evliliğini yapacağını söylüyor. Kadın da bunu bile bile gebe kalıyor. Adam çok zengin. Kadın da çok güzel; iki oğlu iki kızları var. Durumu anlattı – kadınlar genelde dertlerini anlatıyorlar doktorlara- biliyorsun yukarıdaki evi kuma için döşetti. Biliyorum dedim, ama bile bile neden gebe kaldın? diye kızdım. Bence boşan, çocuğu da aldır dedim. Ama dedi, kocam çok zengin, boşanırsam çocuklarımı alır, baba evine de dönemem. Ortalıkta kalırım.” Anlayacağınız tek umudu karnındaki çocuk; tabi ki erkek olması koşuluyla.

Kürtaja bir kadın gelmişti. İki doğum yapmıştı. Üçüncü gebeliği düşük oluyordu. Biz de müdahale için hazırla-

²³ Konuyla ilgili yapılan bir değerlendirme şöyledir: “Çok cazibeliler. Öyle cilveli konuşuyorlar ki benim kaç yaşındaki amcam diyor kurban olayım sana yemek yedin mi? Bu Suriyeli kadınlar başımıza bela oldular.”

²⁴ İki ülkede evli olma hali Şanlıurfa-Suriye sınırında da görülmektedir. Şanlıurfa’dan Suriye’ye iş ve ticaret amacı ile gidip gelenler Suriye’de ikinci bir evlilik yapmakta ve buradaki eşlerine ayrı ev açmaktadır. İlk karısı ve yakın çevresinin tepkisinden çekinen bu kişiler genelde Suriye’deki eşlerine aylık bağlayarak geçimini sağlamaktadır (Kaya 2008: 143).

²⁵ Bir başka örnekte beş çocuğu –hem kız hem de erkek- olan bir kadınla ilgidir. Kadın 3 yıldır gebe kalamadığından tedavi için hastaneye gidiyor. Kocasını onu gebe kalamazsa Suriye’den ikinci bir eş almakla tehdit ediyormuş.

dık, kanama olmasını bekliyorduk. Ama çok üzülyorduk kadın. Dedim niye üzülyorsun ki zaten iki çocuğun var. Birden yok, dedi, benim kocam diğerlerine benze-
mez, gidip Suriye’den kadın getirmez. Niye öyle söylü-
yorsun dedim. Başkasının kocası olsaydı getirirdi, dedi.
Çünkü ordaki kadınlar beleş, burada erkekler eşlerine
kızınca öyle diyorlar, gidip Suriye’den kadın getiririm
diyorlar” (Nusaybinli, kadın, 25 yaşında).

Çokkarılılıği engellemeye yönelik bir diğer strateji ise “üzerime kuma geleceğine, ben kuma giderim” biçimindedir. Hassanpour (2001: 244), Kürtçe’de patriarkal ilişkilerin yeniden inşasını ele aldığı çalışmasında erkeğin çokkarılı evliliklerde en çok tercih ettiği eş anlamında “*gule cerge*” (çiçeğin kalbi) kavramının kullanıldığını belirtir. Dolayısıyla gerek bu kavramın kullanımı, gerekse üzerine kuma geleceğine kadının kuma olarak gitmeyi düşünmesi erkeğin tüm karılarına eşit davranmadığının, hatta kuma olarak gelen kadının daha çok tercih edildiğinin bir göstergesidir.

“Ben kendim bile diyorum, benim üstüme kuma geleceğine, ben kuma giderim. En azından sonuncusu ben olurum. Çünkü gerçekten evleniyorsun, Nusaybin’deysen tamam. Çünkü şimdi bakıyorsun neredeyse her evde bir Suriyeli var. Mesela annemin dayısı, ben hayatta inanmazdım evleneceğine. Adam utangaç, hayatında kimse ona bir laf söylememiş. Gitmiş Suriye’ye herkesten habersiz, kızı istemiş, nikâhı kıymış; sonra eşine söylüyor, “işte ben bir kız istedim, evlendim” diye. “Ama kaderdir, kuma geldiyse kaderdir” diyor ilk karısı. Artık ne kaderiyse. Diyor “kuma getirdi, ayrı eve çıkardı. Napim kaderdir.” (Nusaybinli, kadın, 27 yaşında).

Buna ilaveten sosyo-ekonomik bağlamda kadının güçsüz oluşu ve ataerki ilişkiler kadının boşanma durumunda yalnızlığı ile sonuçlandığından boşanma, üzerine kuma gelen kadının tercih ettiği bir seçenek değildir. Aksine evliliği sürdürüp ikinci eş ile mücadele edilmektedir. Bu nedenle bazı kadınlar, Suriyeli rakipleriyle rekabet için daha bakımlı olmanın, daha dış görünmenin gerektiğine inanmaktadır.²⁶ Öyle ki Suriyeli gelinlere benzeme

²⁶ Benzer biçimde Karadeniz bölgesindeki kadınlar da Nataşalarla karşı karşıya geldiklerinde ilk mücadele biçimi onlara benzemeye çalışmaları olmuştur. “Bir dönem Trabzon’daki bütün kadınlar sarışın olmuştur. Gün boyu tarlada çalışan kadın mis kokup bütün gün oturan kocasına hizmet etmeyi denedi. Bölgede güzelleşme furyası başladı. Trabzon’un ana caddelerindeki tabelalara şöyle bir göz gezdirseniz onlarca güzellik salonunun müşteri çağırdığını göreceksi-

çabasının kozmetik ve “seksi” iç çamaşırı²⁷ tüketimini artırdığı gözlemlenmiştir. Bu durum doğrudan kadın bedeninin eril bakış açısıyla güzellik ve cinsellik biçiminde sunulmasıyla ilişkilidir. Kadın bedeninin erkeğin arzuları doğrultusunda ele alınması kadının ikincil konumunu meşrulaştırmaktadır.

“Buradaki evlilikleri etkiliyor tabi. Mesela bakımları, cilveleri; yani eşlerine çok düşkün oluyorlar. Saygılıdır mesela her şeyleriyle buradaki bayanlardan daha iyiler. Etkiliyor ama şimdi Nusaybin’in kadınları da artık bakımlı oluyorlar. Tabi o yüzden de artık bakımlarına daha çok dikkat ediyorlar, o gecelikleri de o yüzden alıyorlar”. (Nusaybinli, kadın, 20’li yaşlarda).

Öte yandan ikinci eş olgusu, toplumsal bir sorun olarak resmedilmektedir. Bu durum tiyatro oyunlarında işlenmiş ve çeşitli toplantılarla, eylemlerle gündeme taşınmıştır. Ancak genel olarak kadınların tepkisi doğrudan Suriyeli kadınlara yönelikken, kadın örgütleri ise ikinci eşi alan kocayı hedeflemektedir. Örneğin Nusaybin’de Suriyeli bir kadının öldürülmesi üzerine 25 Kasım 2010’da Gülşilav Kadın Dayanışma Merkezi tarafından bir eylem²⁸ düzenlendi. Belediye meclis üyelerinin yanı sıra KESK, DİSK, BDP, Kurdi Der gibi sivil toplum örgütlerinden katılımcıların da yer aldığı eylemde kadına yönelik şiddeti hedef alan pankartla sınır kapısına yüründü. Üzerinde ölen kadının fotoğraflarının bulunduğu siyah çelenk sınır kapısına bırakıldı. Sınır kapısına yürümek bu bağlamda anlamlıydı, çünkü üst söylemde sınırın kirli bilgi aktarımını olanaklı kıldığı ve bu yolla kadınların “kandırılıp” ya da çoğu zaman bilgisi olmadan ikinci eş olarak Nusaybin’e getirildiği vurgulanmaktaydı. Nusaybin Belediye Başkanı Ayşe Gökkan’ın eylemde yaptığı konuşma da bunun altı çiziliyordu: “Qamişlo’dan kandırılıp buraya getirilen kadın uygulamalarını kınıyoruz. Sorumlu herkesin bu evlilikleri durdurmasını istiyoruz. Sınır kapısı, kadınları kandırıp buraya getirmek için değildir.” Aynı tepki ve vurgu bu kez 2011 yılında Gülşilav Kadın Evi’nden bilgisayar sertifikası alan 15 kadına belgeleri dağıtılırken yapılmıştır. Belediye başkanı kursiyerlere belgelerini verirken internet üzerinden Suriye’deki kadınlarla

niz. Çoğu, lazerle epilasyon, saç ekimi, cilt bakımı, botoks, kırışıklık tedavisi, solaryum yapıyor” (<http://www.milliyet.com.tr/2005/08/02/guncel/agun.html>).

²⁷ Özgen (2006: 128) de Iğdır’da 1998’den bu yana hızla gelişen esnaf gruplarından birinin seksi ve pahalı iç çamaşırı satanlar olduğunu ve şehrin eski ve alışıldık görüntüsüne aykırı olanın ise bu çamaşır lar vitrinlerde sergilenmesi olduğunu belirtmektedir.

²⁸ Eylemle ilgili yapılan görüşmelerde, Belediye meclis üyelerinden bir kadının akrabasının kocası kuma getirdiği için kadına destek olmak istediklerinden dolayı bu eylemi yaptıkları anlatılıyordu.

irtibata geçmelerini ve bu kadınların yanıtılıp ülkeye getirilmemesi için uyarılarını istemiştir.

Sonuç

Evlilik, geniş anlamda bir mübadele sistemidir. Kadınla erkeğin evlilik bağı, bu iki bireyin ötesinde daha geniş bir akrabalık çevresi yaratır. Bu yeni toplumsal ağlar yoluyla çift; yeni ekonomik olanaklara, yeni dayanışma ilişkilerine ve siyasal bağlantılara açılabilir (Kottak 2003). Sınır-ötesi evliliklerin ele alındığı bu çalışma bir yandan evlilik aracılığıyla kurulan bu ağlara açıklık getirirken, aynı zamanda sınır bölgelerinde varolan etnik devamlılığa karşın çokkarılığın yeniden nasıl inşa edildiğini göstermektedir. Çalışmanın genelinde vurgulandığı üzere I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Nusaybin siyasal sınırlarla ikiye bölünmüş, yarısı Türkiye sınırları içinde kalırken diğer yarısı ise farklı bir siyasal egemenlik alanına dâhil edilmiştir. Bu yeni iki siyasal sistem içerisinde, başka bir deyişle siyasal sınırlara karşın, akrabalık ve etnik bağlar iki yerleşim birimi arasında bir yandan evliliklerin devam etmesini sağlarken, diğer yandan evlilik de bu iki yerleşim birimi arasındaki ilişkilerin devam ettirilmesinde kritik bir role sahip olmuştur.

Ne var ki sınır-ötesi evliliğin tarihsel görünümleri dikkate alındığında, evlilik ilişkilerinde gözle görülür değişimler ortaya çıkmış ve etni-içi ilişkileri yıpratıcı bir ilişki türü gelişmeye başlamıştır.

Suriye'de Kürt kadınların özellikle ikinci eş olarak Nusaybin'e gelmesi kadınlar arasında rekabet ve çatışmayla sonuçlanmıştır. Bu sınır bölgesinde etni-içi çokkarılığın yeniden inşasında iki temel unsur göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki siyasal sınırların bilgi akışını kesintiye uğratmasıdır. Ancak sorun sadece erkeklerin kadınları “kandırıp” Nusaybin'e getirmesinden ibaret değildir. Daha önemlisi sınırın doğrudan etkisini göstermektedir. Sınırın buradaki önemi, iki farklı siyasal yapının, Nusaybin ve Qamişlo'nun siyasal ve ekonomik yapılarını farklılaştırmasının bir sonucu olarak yaşam standartları arasında derin uçurumlar yaratmasıdır. Bu nedenle etnik kökenleri aynı olmasına karşın gerçekten yoksul olduğu için evlilik vasıtasıyla sosyal hareketlilik beklentisi içinde olan kadınların çok olduğu bu bölgede, Nusaybinli erkeklerin geliri yerel (Qamişlolu) erkeklere oranla yüksek olduğu sürece çokkarılılık artmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Altuntek, N. S. (2001) "Türkiye Üzerine Yapılmış Evlilik ve Akrabalık Araştırmalarının Bir Değerlendirmesi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 17-28.
- Alvin, Y. So (2003) "Cross-Border Families in Hong Kong: The Role of Social Class and Politics", *Asia Pasific Journal of Social Work and Development*, 35 (4), 42-58.
- Aslan, A. (4 Ağustos 2011) Batman'da Suriyeli Gelinler, <http://www.batmancağdas.com/batmanda-suriyeli-gelinler-makale.4684.html>
- Batu, U. ve Atıcı B. (2010) "Online Polygamy or Virtual Bride: Cyber-Ethnographic Research", *Social Science Computer Review*, 1-9.
- Beşikçi, İ. (1969) *Doğu Anadolu'nun Düzeni-Sosyo/Ekonomik ve Etnik Temeller*. İstanbul: E.
- Bois, T., Minorsky F. V. ve Mac Kenzie D. N. (1996) *Kürtler ve Kürdistan*, (K. Fıratlı, Çev.). İstanbul: Doz.
- Chen, Yu-Hua (2008) "The Significance of Cross-Border Marriage (Report)", *Journal of Comperative Family Studies*.
- Ember, M. ve C. R. Ember, Bob. S. Low (2007) "Comparing Explanations of Polygyny", *Cross-Cultural Research*, 41(4), 428-440.
- Dündar, C. (31 Temmuz 2005) Çırpınan Karadeniz 6, www.candundar.com.tr/
- Dündar, C. (2 Ağustos 2005) Nataşa Salgını Geçti, Güzellik Fıyısı Başladı, <http://www.milliyet.com.tr/2005/08/02/guncel/agun.html>
- Gücük, S., S. G. Arıca, Z. Akan, V. Arıca ve S. Alkan (2010) "Van İlindeki Çokeşlilik Oranları ve Etkileyen Faktörler: Kesitsel Çalışma", *Kartal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi*, 21(3), 127-133.
- Hann, C. ve Bellér-Hann, I. (1998) "Markets, Morality and Modernity in North-East Turkey", T.M. Wilson ve Hasting Donnan (Ed.). in *Border Identities: Nation and State at International Frontiers* (p. 237-262). United Kingdom: Cambridge University.
- Hassanpour, A. (2001) "The (Re)Production of Patriarchy in the Kurdish Language", S. Majob. Mazda (Ed.). in *Women of a Non-State Nation: The Kurds*. California.
- Kaya, M. (2008) *Dünden Bugüne Çok Eşlilik*. İstanbul: Çıra.
- Lang, G., J. Smart (2002) "Migration and the "Second Wife" in South China: Toward Cross-Border Polygyny", *International Migration Review*, 36(2). 546-569.

- Kottak, C. P. (2003) *Antropoloji-İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*, İstanbul: Ütopya.
- Lundeen, M. J. (1996) "Women, Polygyny and Power", *Nebraska Anthropologist*, 13, 73-79.
- Meekers, Dominique ve Nadra Franklin (1995) "Women's Perceptions of Polygyny among the Kaguru of Tanzania", *Ethnology*, 34 (4), 315-329.
- Ökten, Ş. (2009) "Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Toplumsal Cinsiyet Düzeni", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(8), 302-312.
- Özgen, N. (2006) "Öteki'nin Kadını: Beden ve Milliyetçi Politikalar", *Toplum ve Bilim, Fotoğraf Özel Sayısı*, 125-137.
- Sapancalı, F. (2001) "Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk", *Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi*, 3(2), 115-140.
- Williams, L. ve Mei-Kuei Yu (2006) "Domestic Violence in Cross-border Marriage- A Case Study from Taiwan", *International Journal of Migration, Health and Social Care*, 2 (3/4), 58-69.
- Yalçın-Heckmann, L. (2002) *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri* (G. Erkaya, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Yutani, J. E. (2009) *International Brides: Cross-Border Marriage Migration in China and Japan Through a Feminist Lens*, A Thesis Presented to the Faculty of Graduate School University of Southern California, Master of Arts East Asian Area Studies, August.

BATMAN EZİDÎLERİNİN DEFİN PRATİKLERİ ÜZERİNE ETNOGRAFİK DEĞERLENDİRMELER

Berivan CAN EMMEZ*

Özet

Ezidi inancı, evrenin yaratılışı ve ölümden sonra yaşam konularında oldukça ilgi çekicidir. Ölümden sonra yaşam, başka bir deyişle ruhların göçü Ezidi dininin temel unsurlarından birini teşkil eder. Ezidilerde ölüm, libas/kiras guherin (elbise/gömlek değiştirmek) olarak adlandırılır ve ölenin başka bir bedende dünyaya yeniden geleceğine inanılır. Bu sebeple defin pratikleri de yaratılış, ölüm ve yeniden doğuş dramasını sergileyen kozmik döngü üzerine kuruludur. Sözlü olarak aktarılan bir din olan Ezidilik, ulusal ve uluslararası birçok araştırmaya konu olsa da yapılan araştırmalar tarihi belgeler üzerinde yoğunlaşmakta, cenaze ritüelleri ve defin pratikleri gibi geleneklerle ilgili olarak oldukça sınırlı bilgiler içermektedir. Bu çalışmada Batman'ın Beşiri ilçesinde Ezidilerin yaşadığı köylerde 2013-2014 yılları arasında yapılan alan araştırmalarından yola çıkılarak Batman Ezidilerinin defin pratikleri ile ilgili bilgiler verilmiş ve Ezidi dinsel ve toplumsal yaşamının tüm düzlemlerinde kendini gösteren, düzenli olarak kendini yenileyen kutsal yaşama olan inancın bu pratiklerin temel unsurlarını nasıl biçimlendirdiği incelenmiştir. Ezidi inancında var olan evrensel bir olgu olarak ölümden sonra yaşama dair tasavvurun Asur ve Babil gibi kadim Mezopotamya kültürlerinden bugüne ulaşan kalıntılarla beslendiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ezidiler, defin pratikleri, cenaze ritüelleri, ölümden sonra yaşam

Ethnographic Analyses on Funeral Practices of Ezidis in Batman

Abstract

Ezidi religion is fascinating regarding subjects such as the creation of the universe and afterlife. Life after death, reincarnation in other words, constitutes one of

* Batman Üniversitesi Batı Raman Kampusu, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Halkbilim Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, Batman/Türkiye, berivancan@gmail.com

its pillars. Accordingly, it is believed that the dead ones would come to Earth again in another body after death (called as libas or kiras guherîn which means to change dress/shirt). For these reason, funeral practices are based on the cosmic return which displays the drama of death and rebirth. Ezidism, which is an orally transmitted religion, is the subject of national and international research studies based especially on historical documents that include very limited information of Ezidi traditions such as funeral rituals and burial practices. This study presents information about Ezidi funeral practices in accordance with the fieldwork undertaken in the Ezidi villages of Beşiri (Batman) during the period of 2013-2014. It analyzes how the belief of divine life which renews itself regularly and which could be observed in all cases of social life, configures the basic elements of that practices. Also, it explains that the concept of life after death as a universal phenomenon which today survives in Ezidi belief is fed by the remains of ancient Mesopotamian cultures such as Assyrian and Babylonian that have continued until the present times.

Key Words: *Ezidis, funeral practices, burial rituals, life after death*

GİRİŞ

Ezidîler, günümüzde dağınık halde ve esas olarak Kuzeybatı ve Kuzeydoğu Suriye’de, Irak ve Suriye sınırının Cebel-Sincar tepeleri ve Musul şehrinin kuzeyindeki bölgelerde, Kafkaslar’da ve Türkiye’nin Güneydoğusunda bulunan Mardin, Batman, Diyarbakır ve Urfa gibi şehirlere bağlı ilçe ve köylerde (Izady, 2004: 275) ve özellikle Almanya gibi Avrupa ülkelerinde (Kreyenbroek ve Reşow, 2011: 49) yaşayan etnokültürel ve etnodinsel bir topluluktur. Kürt etnisitesine dâhil köklü bir dini grubu olarak bilinip (Guest, 2012: 11) Kürtçe konuşmakla birlikte (Lescot, 2009: 9) kendilerini Asurî olarak görüp kimi zaman Kürt olmadıklarını da ifade ederler (Sever, 2006: 142). Yezidi, İzadi, Jeziden, Yazata gibi “tanrıya tapanlar” anlamına gelen sözcüklerle (Menzel, 1997: 415-421) ya da Dasnî (Şeref Han, 1997: 307), Dasnayo (Iraklı Papaz İshok, 2001: 19) gibi aşiret isimleriyle bilinirler. Sıklıkla Yezid bin Muaviye ile karıştırılmalarından (Ahmed Teymur Paşa, 2008: 9; Evliya Çelebi IV, 2006: 267; Okçu, 2007: 12-15 ve diğer.) ve bunun sebep olduğu olumsuz algıdan dolayı (Gökçen, 2012: 7; Guest, 2012: 68; Izady, 2004: 277; Süvari ve diğer. 2006: 60) kendilerini Ezidî olarak adlandırmayı tercih ederler.

Temelde sözlü olarak aktarılan bir din olmakla birlikte, Mishefa Reş ve Kitab-ı Cilwe adlı iki kutsal kitapları olduğu bilinmektedir (Fuccaro, 2010: 29). Evrenin yaratılışı ve ölümden sonra yaşam konularında oldukça ilgi çekici olan Ezidî inancına göre bütün evrenin yaratıcısı olan tanrı, Ezdâ ya da Kürtçe (Kurmanci) adıyla Xwedê/Xwedâ olarak ifade edilir (Tolan, 2012:

16-17). Kendi kendinin ve diğer her şeyin yaratıcısı olan, her şeyi bilen ve gören (Kreyenbroek, 2014: 168), kusursuz tanrı (Kreyenbroek ve Reşow, 2011), “qewl”lerde (kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan kutsal ilahiler) gök kubbenin efendisi, büyük ve derin bir deniz ve dipsiz bir ışık (Kreyenbroek, 2014: 198, 236, 269) olarak betimlenir. Bununla birlikte tüm evreni yaratan ve var eden tanrı dünyevi işlerle uğraşmaz. Bu işler, tanrının emri ile Bir’den Yedi olan (Kreyenbroek, 2014: 205), yedi melek (heft melek/heftan) tarafından gerçekleştirilir. Ezidî inancında Yedi gizem olarak da bilinen bu melekler arasında en önemli olan Tawûsî Melek’tir. Cömertliğin efendisi, cihan meleklerinin meleği; insan ve cinlerin, âlemin ve kutsallığın, öküz ve balığın, ayın ve güneşin meleği (Kreyenbroek, 2014: 236), dünya işlerinden sorumlu olan melektir. Kanatlarındaki ihtişam ve kuyruk kısmında bulunan gözlerle tavus kuşuna benzetilmektedir. Suriye, Zozan (Sason/Anadolu), Sincar, Şeyhan, Tebriz ve Moskova bölgelerinde bulunan ve farklı Ezidî topluluklarını temsil eden (Izady, 2004: 276) tavus kuşu/horoz şeklinde bronzdan yapılmış olan sancak, kutsal bir varlık olan Tawûsî Melek’i simgelediği için Ezidîler tarafından büyük saygı görür.

Ölümden sonra yaşam, başka bir deyişle ruhların göçü Ezidî dininin temel unsurlarından birini teşkil eder; öyle ki kutsal varlıklar bir Ezidînin bedeninde yeniden dünyaya gelebilirler. Ölüm, libas/kiras guherîn (elbise/gömlek değiştirmek) olarak adlandırılır. Ölümlerin ruhları hak ettiklerine göre cennet veya cehenneme gider; ancak ölen insanların bazılarının, yaşarken dünyada yaptıkları iyi ve doğru davranışların ödülü olarak bir sonraki yaşantılarında daha iyi bir mertebede; kötü ve olumsuz davranışlarda bulunanların ise daha aşağı veya kötü bir pozisyonda, örneğin bir hayvanın bedeninde dünyaya yeniden geleceğine inanılır. Bu sebeple ölüm, bir son olarak değil, yeni bir başlangıç olarak algılanmaktadır. Süvari’nin de belirttiği gibi (2013: 55) ruhun beden değiştirme evrelerinden biri olarak ölüme ve ölüye büyük bir saygı duyulmakta, bu saygı gereği cenaze törenlerine ve mezar yapılarına önem verilmektedir.

Ne var ki Ezidîlerin toplumsal ve dinsel yaşantısının oldukça önemli bir bölümünü oluşturan cenaze ritüelleri hakkında, bilimsel yazında -söz konusu edilen bölgeye göre birbirinden biraz farklı olmakla birlikte- son derece kısıtlı bilgiler bulunmaktadır. Çoğunlukla geçiş törenlerinin bir alt bölümü olarak ele alınan ölüm ve defin törenleri ile ilgili olarak, gömülmeden önce gerçekleştirilen bazı işlemler anlatılır. Bu anlatılanların ortak noktası, tüm bu ritüeller boyunca ölen kişinin bağlı olduğu şeyh, pir ve ahiret kardeşinin¹

¹ Ezidî toplumsal yapısı mir, şeyh, pir, kavval, fakir, köçek ve müritlerden (mîr, şex, pîr, qewal, faqîr, koçek ve murîd) meydana gelen bir dini kast sisteminden oluşmakta ve her Ezidî

hazır bulunması gerektiğidir. Şeyhi, ölen kişi adına dua okur ve pirinin dök-tüğü suyla ölü yıkanır. Kimi kaynaklarda ölünün ağzına kutsal mekân La-leş'te bulunan Şex Adi tapınağından getirilen ve berat adı verilen kutsal top-rağın konulduğu belirtilir. Bu hazırlıklar tamamlanınca ölüyü saran bir kefen giydirilir. Bazı kaynaklarda, mezara konulmadan önce ölünün yüzünün ce-nazeye katılanlara gösterildiği de belirtilmektedir. Cenaze, mezarlıkta doğu-batı yönünde kazılan çukura tabutla ya da sadece kefenle yüzü doğuya baka-cak şekilde gömülür. Mezarın içine ölünün meleklerle sunması için yiyecek ve bir sopa, bazen de altın ve para bırakıldığı da literatürde verilen bilgiler arasındadır (Açıkyıldız, 2010: 103; Kaplan, 2013: 116, Kreyenbroek, 2011: 36; Lescot, 2009: 148, Süvari, 2013: 55).

Batman Ezidîleri de temel prensipleri açısından benzer uygulamalarla defin işlerini gerçekleştirirler. Bununla birlikte, bu pratikler de ölümden sonra yaşama dair inançla ilgili semboller ve uygulamalar içerirler. Bu ça-lışmada, Nisan 2013 ile Ağustos 2014 tarihleri arasında kapsayan bir yılı aşkın bir süre içerisinde, Ezidîlerin Türkiye sınırları içerisinde yaşadıkları yerler-den biri olan Batman'ın Beşiri ilçesinin köylerinde katılımcı gözlem tekni-ğiyle yapılan alan araştırmaları sırasında Şimiz (Oğuz) köyü Şahsîm (Onba-ş) mezarında bulunan kutsal bir mekân olarak kabul edilen Qub'il Dor mezarlığında gerçekleştirilen cenaze merasimleri betimlenecek, Batman Ezidîlerinin defin pratiklerine dair gözlemler Ezidî kutsal metinleri ile des-teklenerek, ölüm ve defin ritüellerinin ve bu ritüellerde kullanılan sembolle-rin Ezidî dini içerisindeki anlamı, geçiş ritleri bağlamında tartışılacaktır.

1. Batman Ezidîlerinin Defin Pratiklerine Dair Alan Gözlemleri

Şahsîm'de yaşayan veya daha önce burada yaşamaktayken buradan çe-şitli Avrupa ülkelerine göçmüş olan Ezidîlerin cenazeleri, Şahsîm'deki yük-sek bir tepede bulunan mezarlıkta defnedilir. Bu mezarlıkta aynı zamanda Ezidî mezarlıklarının çoğunda bulunan, üzerinde güneş ve ay sembelleri olan, kireçle beyaza boyanmış sivri kemerli bir kubbe de bulunmaktadır.

kendine Şeyh ve Pir gibi dini bilgisi ve itikadı güçlü olduğu düşünülen sınıflardan (erkek veya kız) ahret kardeşi seçmektedir.

Resim 1: Şahsim'deki mezarlığa adını veren kubbe (Qub'il Dor)

Mezarlığa adını veren kubbenin altında delik şeklinde bir oyuk mevcuttur. Kubbenin yanında, kutsal olduğu düşünülen yaşlı bir ağaç vardır. Kutsal bir varlığın bu ağaçta birkaç kez insanlara görüldüğüne inanılmaktadır. Kubbenin karşısında ise, içinde yemek pişirmek amacıyla kullanılan üç adet taşla çevrili eski tip bir ocak olan bir de sunak bulunmaktadır.

Resim 2: Kubbenin karşısında bulunan ve özel günlerde içinde kurban etinin pişirildiği sunak

Kubbeyi ve ağacı çevreleyen mezarlar, yerden bir-bir buçuk metre yükseklikte olup baş ve ayak kısmında mezar taşları bulunmaktadır. Baş kısmında bulunan mezar taşlarının dış kısmının üzerinde kırmızı ya da sarı güneş sembolünün altında ölen kişinin adı, ölüm tarihi yazılmakta bazılarının iç kısmına ölen kişinin fotoğrafı ve Tawûsî Melek simgeleri işlenmektedir. Ayak kısmındaki mezar taşlarının bazılarında işleme bulunmamakta, bazılarında ise bitki motifleri bulunmaktadır. Mezarların kenarlarına, enerjisini güneş ışığından alarak geceleri parlayan ışıklar dikilmiştir. Ezidîler, mezarlığa girerken ya da çıkarken, ölmüş yakınlarının ve önemli kişilerin mezar taşlarını öperler.

Resim 3: Kubbenin yanındaki kutsal ağacın sağında geceleri yanan bir ışık, sol tarafında ise üzerinde kırmızı güneş figürü ile oyuncak, çiçek, mum gibi nesnelere bulunan bir çocuk mezarı görülüyor.

Batman Ezidîlerinin cenazeleri de diğer Ezidîler gibi, Şeyhleri ve Pirleri tarafından yıkanır. Ölen kişinin –varsa- ahiret kardeş(ler)i de merasimde hazır bulunur. Ağzına ve gözlerine berat konularak ölü kefenlenir ve tabuta yerleştirilir. Eğer cenaze Avrupa'dan geliyorsa, bütün bu işlemler havayoluyla köye getirilmeden önce gerçekleştirilmiş olarak gelir. Cenazenin toprağa verilmesi için genellikle sabahın erken saatleri tercih edilir. Mezarlığın girişine kadar cenaze arabası ile getirilen tabut, burada gençler tarafından alınır ve yaklaşık olarak iki metre derinliğinde kazılarak cenaze gelmeden önce doğu-batı yönünde hazırlanmış olan mezarın bulunduğu yere kadar taşınır. Daha sonra parmak kalınlığındaki beyaz bir ip, tabutun etrafından ve tutma yerlerinden birkaç kez geçirilir. Erkekler tarafından kenarlarından ve bu halattan tutulan tabut üç kere yerden yarım metre yukarıya, tartım yapı-

yormuşçasına kaldırılıp indirilirken hep bir ağızdan “Xolxole Sultan Ezi sore” (Xolxole: horoz ötüşü, banlama, yakarış bildiren ikileme; Sultan Ezi sore: Sultan Ezi kırmızı/kızıldır) denilir. Tabut, micewir² tarafından mezara indirilip, yüzü doğuya bakacak şekilde yerleştirildikten sonra eğer ölüyle birlikte gömülmesi arzulanan bir şey varsa tabutun üzerine bırakılır. Çukur, üzeri iki parçadan oluşan metal plaklarla kapatılır ve desteklemek amacıyla üstüne metal çubuklar ve taşlar yerleştirilir. Toprak ve su ile hazırlanmış bir harç, ailenin bağlı olduğu Şeyh ve Pir tarafından kürekle tabutun üzerine atıldıktan sonra kabir kapatılır.

Resim 4: Şeyh ve Pir'in toprak ve suyla hazırladıkları harç

Kapatma işleminden sonra düzeltilerek baş kısmına taş yerleştirilen mezar özenle sulanır. Şeyh tarafından “Ya Rabbi” ile başlayan, “xizmeta qebûl be” (hizmetler kabul olsun) ile biten bir konuşma yapılır. Akabinde cenazede bulunan şeyhler tarafından hemâvâz³ olunarak Qewlê Seremergê/Telqîn û Yasîn denilen dua edilir. Cenazeye katılan herkes dua boyunca ayakta ve elleri önde bağlanmış vaziyette durur.

² Mezarlığın yakınında ikamet eden ve cenazeye gelenlere ev sahipliği yapan kişidir.

³ hem+âvâz: bir ağızdan (Kantar, 2009); sesleri birbirine uygun, aynı sesi çıkaran (Devellioğlu, 2013).

Resim 5: Şeyhler hemâvâz olarak Qewlê Seremergê adlı ilahiyi okuyorlar.

Defin töreni boyunca ölen kişi için ağlayan ve ağıtlar yakan yakınları dua bittikten sonra ağıtlarına devam ederler. Şeyh, bir müddet daha mezarın başında ağlaşmaya müsaade eder. Cenazeye katılanlara su dağıtılır. Kalabalık sırayla şeyhin elini öptükten sonra yavaş yavaş mezarlığın bulunduğu tepenin (Qub'il Dor) eteklerinden inilerek yerleşim yerinde (Şahsim) bulunan Mala Ezidîyan (Ezidî Evi) denilen taziye evine dönülür.

Resim 6: Ölenin yakınları, mezarlığın bulunduğu tepeden inerken

Taziye evinde kalınan süre boyunca merhum kimi anlarıyla yâd edilir. Erkekler ve kadınlar ayrı yerlerde olmak üzere pilav, et, salata ve ayrandan oluşan yemekler yenir. Mezarlıkta bulunan kubbenin üzerindeki deliğe ihtiyacı olanın alması için para konulur. Ölünün ilk üç günü ve bir haftası yoğunlukta olmak üzere, bir yıl boyunca taziyeye gelenlere yemek ikram edilir. Kırkıncı günde kurban kesilerek yemek yapılır ve dağıtılır. Bayram gibi özel günlerde mezarlık ziyaret edilir ve kabrin üzerine şeker bırakılır. Mezarın üzerinde mum yakmak ve süs eşyaları bırakmak da sık karşılaşılan bir durumdur. Ayrıca bazı çocuk mezarlarının üzerinde oyuncakların olduğu gözlenmektedir. Ölen şahsın fotoğrafı çerçevelenilerek evlerin duvarlarına asılır.

2. Geçiş Ritleri ve Liminaliti Bağlamında Ölüm ve Defin

Yukarıda da anlatıldığı üzere, Ezidîlerin kutsal mekânlarında ve defin pratiklerinde güneş, ay gibi göksel işaretler, su ve toprak gibi elementlerin kullanılması, mezarlıklarda bulunan kubbeler, yaşlı ağaçlar, sunaklar ve mezar taşlarında bulunan çeşitli işlemler gerek literatürden edinilen bilgilerde gerekse alan araştırmalarında yapılan gözlemlerde dikkat çeken semboller olarak öne çıkmaktadır. Mitsel bir arketipin tekrarı (Eliade, 2009: 373) olarak bilinen ritüelleri meydana getiren temel yapı taşları, molekülleri olarak tanımlanan (Turner, 1966: 14) semboller bir rastlantı sonucu bir araya gelmiş olmayıp göründüklerinden daha derin dinsel ve kültürel anlamlarla yüklüdür.

Gennep (2004), insan yaşamının, bir gruptan diğerine ya da bir sosyal durumdan ötekine geçiş durumlarından biri olarak tanımladığı doğum, toplumsal erginlik, evlilik, babalık ve ölüm gibi benzer başlangıç, bitiş ve yeni başlangıçlara sahip olan aşamalardan oluştuğunu ve bu aşamalara, bireyin belirlenmiş bir pozisyondan aynı derecede iyi belirlenmiş başka bir pozisyona geçmesini kolaylaştıracak ritlerin eşlik ettiğini söylemekte ve bu ritlere geçiş ritleri adını vermektedir. Gennep, geçiş ritlerini ayrılma (preliminal), geçiş (liminal) ve birleşme (postliminal) olmak üzere üç aşamada incelemektedir. Ayrılmanın ilk evresi bireyin ya da grubun sosyal yapının önceki belirli bir pozisyonundan veya bir dizi kültürel koşuldan ayrılmayı belirten sembolik davranışı kapsamaktadır. Liminal sürece giriş esnasında, ritüel öznenin karakteristiği henüz belirsizdir; geçmiş veya gelecek olan durumun çok az özelliğine sahip kültürel bir aleme geçmektedir. Son evrede ise geçiş tamamlanır. Ritüel özne, bir kez daha nispeten kararlı durumdadır. Gennep, çeşitli insan toplulukları tarafından gerçekleştirilen defin ritüellerinde, bir durumdan diğerine geçişin tekrarlanarak sahneye konmakta olduğunu vurgulamaktadır.

Ritüel sürecin bütün özelliklerini içermeleri bakımından ritüel çalışmalarında sembollerin anlamını açıklamak ve gözleme dayalı ve yorumlayıcı verilerden bu sembolizmin anlamsal yapısına dair bir model oluşturmanın önemini vurgulayan Turner ise (1966: 53) bir ritüelin yüklü olduğu ideaların derin yapısını anlamak için, o ritüeli icra eden kültür taşıyıcılarının kendi sembollerini nasıl yorumladıklarını anlamak zorunda olduğumuzu belirtir. Gennep gibi, evrenin kendisi de insan yaşamına aşama, geçiş, ileri hareket ve göreceli hareketsizlik dönemleri ile yansıyan periyodik düzen tarafından yönetilmekte olduğunu, böylece insan geçişinin ayinlerinin, tıpkı ay dönümleri (dolunay merasimleri), mevsimsel değişimler (gündönümü ve ekinoksla ilgili festivaller) ve yıldönümleri (Yeni Yıl) gibi göksel değişimlerin sebep olduğu ritlere dâhil edilmesi gerektiğini (Gennep, 2004: 4) belirten, başka bir deyişle çoğunlukla mitolojik devirler bakımından ifade edilen kozmolojiyi gün yüzüne çıkarmakla başlayan araştırmacıların tersine Turner, mitlerde bulunan yapısal modelleri örnekleyen veya açıklayan ritüel sembollerin incelenmesi gerektiğini vurgular (Turner, 1966: 14).

Aşağıda, Turner ve Gennep'in öne sürdüğü görüşler doğrultusunda, Ezidî defin ritüellerinde ön plana çıkan semboller ve uygulamalar analiz edilecek ve Ezidî defin ritüellerinin bu semboller aracılığıyla çeşitli şekillerde göndermede bulunduğu evrenin yaratılışının tekrarı düşüncesi açığa çıkarılmaya çalışılacaktır.

3. Ezidî Mezarlıklarında ve Defin Ritüellerinde Kullanılan Semboller Üzerine

Felekê dibêje:	Felek dedi:
Xerîbo, qubêt Mergehê spîne	Ey Garip, tapınağın kubbeleri beyazdır
Serê van quba li semawetî jorîne	Bu kubbelerin başı en yüksek göğe ulaşır
Binê van quba li behrêt tarîne	Dibi ise karanlık okyanustadır

Bu metin, Destan û Beyta Mîr Mihê/Mîr Mih'in Destanı ve Beyti⁴ adlı Ezidî destanından alınmıştır. Anlatının kahramanı, zengin bir beyin oğlu olan Mir Mih, ta ki karısının ölümünün verdiği üzüntüyle karşılaşınca dek hayatın zor ve acılı yönlerinden sakınılarak büyütülmüştür. Karısının ölümüyle sarsılan Mir Mih, bu acı kaybın ardından ölümsüzlüğü aramak üzere yola çıkar. Feleğin kubbesinde ölümün olmadığı bir şekilde yaşamaya başlar,

⁴ Bu metnin tamamının transkripsiyonu için bkz. Kreyenbroek ve Reşow 2011, 549-581.

ne var ki felek ona Garipler Tepesi'ne tırmanmamasını öğütlemiştir. Mir, günün birinde içindeki isteği bastıramayarak tepeye tırmanır. Bu tepede Mir'in gözünün önünden artık çoktan ölmüş olan ailesi ve arkadaşları geçmektedir.

Ezidî sözlü kültüründe yaşamaya devam eden bu metin, yüksek tepelerde bulunan Ezidî kutsal mekânlarının ve mezarlıklarının, ölümlerin dünyası ile yaşayanların dünyasının birleştiği bir noktayı işaret etmektedir. Bu nokta, Ezidî kültüründe çevreden daha yüksek kalan tepelerde kurulu olan kutsal mekânlar ve mezarlıklardır. Bu yüksek mekânlar, göğe yakınlıklarıyla aşkınlığın simgesidir. Gök ve yerin en dibinin, okyanusun birleştiği yerler olan Ezidî mezarlıkları aynı zamanda birer geçiş mekânıdır. İnsan olma durumunu aşmak, kutsal bir bölgeye dâhil olmak, ölümlerle kutsallık kazanmak en somut ifadesini geçişle, çıkışla, yükselişle bulur. Mir Mih, yaşayanların dünyasından ayrılarak ölümlerin dünyasına geçmiş olan ailesi ve arkadaşlarını Garipler Tepesi'nde görmüştür. Yukarıdaki anlatıda aktarıldığına benzer şekilde, yüksek bir tepede bulunan Şahsim'deki mezarlıkta (Qub'il Dor), tepesinde güneş ve ayın sonsuz döngüsüne işaret eden simgesi ve kireçle beyaza boyanmış bir kubbe vardır. Kubbenin yanında bulunan yaşlı bir ağaçta, kutsal olduğuna inanılan bir varlığın kendini zaman zaman bir ateş şeklinde gösterdiği söylenmektedir. Ağacın yanında ise bir sunak ve bütün bunları çevreleyen mezarlar bulunmaktadır. Ezidî inancında bu kutsal yer, ölümlerin dünyasıyla yaşayanların ve tanrıların dünyası arasında bir kesişim noktası, kutsalın toplandığı yer olarak tasavvur edilen ve mutlak bir gerçekliğe işaret eden bir merkezdir.

Merkez simgeleri tarihteki tüm büyük dinlerde belirgin bir role sahip olmuşlar ve açık ya da örtülü biçimde göksel öğelerden oluşmuşlardır (Eliade, 2009: 124). Ezidî mezarlıklarının birçoğunda da güneş ve ay gibi göksel semboller bulunmaktadır. Yaşamın koruyucusu ve yaratıcılarından biri aynı zamanda toprak üzerindeki bereketin dağıtıcısı⁵ olarak güneş Ezidî dinsel ve toplumsal yaşamında saygı görmektedir. Doğusunda, tepeye yükseldiğinde ve batışında güneşe dönerek dua eden Ezidîler, dualarının güneş aracılığıyla tanrıya iletileceğine inanırlar. Güneş, aynı zamanda yedi melekten biri olan İsrail'in kutsal bir kişilikte tecelli etmesi ile Şêşims⁶ olarak adlandırılır (Akbaş, 2009: 14). Güneş ayrıca, Ezidî şeyhlerinin üç ana grubundan biri olan Şemsânî şeyhlerine ismini vermektedir. Bu ailenin üyesi olanların, temsil ettikleri kutsal figürün soyundan geldiklerine inanılmaktadır. Şêşims'in güneşle özdeşleştirilmesiyle bir mit, siyasal ve toplumsal bir ayrıcalığa dö-

⁵ Bkz. Qewlê Şêşimsê Tewrêzî /Tebrizlî Şeyh Şems İlahisi (Kreyenbroek, 2014: 251)

⁶ Şêşims, şeyh (şex) ve güneş (şems) kelimelerinin birleşmesidir.

nüşmüştür. Eliade (2009: 140-148), güneş tapımı üzerine yapılan çalışmaların, bu tapımın yalnızca belli bir siyasal örgütlenmeye sahip olan halklarda geliştiğini, güneş hiyerofanilerinin⁷ üstünlüğü ile tarihsel gelişmeler arasında bir uyum olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte büyük Mezopotamya tanrılarının güneşle ilgili ayrıcalıklarının yanı sıra bereket ayrıcalıklarına da sahip olmalarını, güneş ve bereket öğelerinin bu biçimde birleşmesini, kozmik düzlemde olduğu kadar toplumsal düzlemde de yaşamın toplanıp dağıtılması konusunda oynadığı olağanüstü rolle açıklamaktadır. Bu açıdan, Ezidî inancında güneşin kutsal bir varlık olarak mevcudiyetini sürdürmesinin yanında ona atfedilen kutsiyetin, bir kişinin ve onun soyundan olan bir ailenin tekeli altına girmesi, insan soyunu yaratan güneş miti ve güneş tanrısıyla/meleğiyle belli bir sınıftan gelen insanlar arasındaki soy ve aile ilişkileri kayda değer olgulardır. Ezidî kültüründe güneş sembolü eşliğinde gerçekleşen her ritüel, evrenin sonsuz düzeninin eşsiz taşıyıcılarından biri olarak bereketin ve ilahi adaletin dağıtıcısı olan Ezdâ/Xwedê'ye olduğu kadar onun kendi ateşinden yarattığı Tawûsî Melek ve Şêşims gibi ilahi varlıkların her birine, aynı zamanda bu ilahi varlıkların yeryüzündeki temsilcileri olan Şemsânî şeyhlerine atfedilen kutsallığı vurgular.

Ezidî inancında ayın da güneşle birlikte ölüm ve cenaze ritüellerinde belirli bir yeri ve işlevi vardır. Ayın dönemsel olarak küçülmesi, yok olması ve büyümesi onun ilk ölü olarak nitelenmesine neden olmuştur (Eliade, 2009: 181). Ancak Ezidî inancında ölüm, bir son değil, varlık düzleminin geçici olarak değişimidir. Bu nedenle ay, aynı zamanda cenaze ve yer altını temsil eder. Eliade'ın belirttiğine göre, bir ay sembolü tüm kozmik düzlemlerde etkili olan ay güçlerini tümüyle belirleyip bünyesinde toplamakla kalmaz aynı zamanda insanın yaşam gücünü çoğaltarak, onu daha gerçek kılarak ve ölümden sonra mutlu bir kader sağlayarak insanı bütün bu güçlerin bünyesinde yeniden oluşturur. Ayın, kutsallığıyla değer kazandırdığı semboller aynı zamanda ayın kutsallığına da sahiptirler (Eliade, 2009: 167). Ezidî mezarlıklarında bulunan ay sembolü, güneşle birlikte belirli aralıklarla yinelenen yaşamı temsil etmektedir. Ezidîlerin yedi kutsal meleğinden biri olan Derdayîl, Adanî şeyhlerinden Şexsîn ile özdeşleştirilmektedir (Akbaş, 2009: 14). Literatürde Şexsîn adının şex ve Hasan kelimelerinin birleşmesinden ve aradaki seslerin düşmesinden oluştuğu belirtilse de bu kelimenin Babil'in ay tanrısı Sin ile ses benzerliğine dikkat edilmelidir; çünkü Ezidî kutsal metinlerine göre Kuran'da Yasin ne ise Ezidî dininde Şexsîn odur; kutsal ilahilerde insanlara umut veren bir rehber, ruh ve nefes, ruhu bahşedip geri alan⁸ olarak tanımlanmaktadır. Ay, yeniden canlanmayı bekleyen ruhlar

⁷ Kutsal ifade eden herhangi bir şey, insanın zihninde kutsalın bir tezahürü.

⁸ Bkz. Qewlê Melek Şex Sin (Kreyenbroek, 2014: 242).

için bir rehberdir. Ruhlar, ölümden sonra dirilmeyi, Şexsîn önderliğinde sonsuzluk âlemine yönelmeyi bekler. Qewle Şexe Heseni Siltane⁹, ölüm, yas ve Şeyh Hasan'ın yardım etme gücünü ele alır. Bu ilahide belirtildiğine göre, Şexsîn'in emri olmadan hiçbir ruh bedene giremez. Görülüyor ki, Ezidî inancında ve kutsal ilahilerinde ay ve Şexsîn ölüm ve yeniden doğumu temsil etmektedir.

Önceki bölümde de belirtildiği gibi, Ezidîler defin ritüellerinde ölüyü gömmeden önce ahiret kardeşleri, şeyhleri ve pirleri eşliğinde yıkarlar, ölü'nün gözlerine ve ağzına berat adı verilen kutsal topraktan koyarlar. gömdükten sonra mezarına su dökerler ve telkinde bulunurlar. Suyla herhangi bir biçimde temas etmenin Ezidî ritüellerindeki anlamı yenilenmedir; çünkü ölü beden sulara gömülürken, ruh zamanı geldiğinde yeni bir bedende yeniden doğacaktır. Ezidî defin ritüellerinde ölü bedeninin kutsal evi, ebedi mekânı olan mezar sulanırken, cenazeye katılanlara da su dağıtılmaktadır. Suyun cenaze törenlerinde kullanılması, kozmogoniyle ilgili işleviyle açıklanabilir; çünkü su, ölü bedeninin acılarını dindirir, ölü'nün insan olarak kaderine kesin olarak son verir, arındırır ve yeniler, ilk baştaki bütünlüğü yeniden kurgular (Eliade, 2009: 205). Ölü bedeninin kaderi nihayete ererken arınmış ve yenilenmiş ruh, bir durumdan başka bir duruma geçişini gerçekleştirmekte, diğer dünyaya yapacağı yolculuğun gereklerini yerine getirerek güvenli bir yolculuğu garanti etmektedir.

Alan araştırmaları sırasında Şahsimli Ezidîler, kutsal olduğunu düşündükleri bir varlığın birçok kez kendini Qub'il Dor'da bulunan ağaç üzerinde gösterdiğini belirtmişlerdir. Ağacın yaşlı olmasına rağmen hala kurumadığı ve yenilenmeye devam ettiği Şahsimli Ezidîler tarafından gururla belirtilmektedir. Düzenli olarak kendini yenileyen biçimiyle bu kutsal ağaç da, kendi yapısında tüm kozmosu yenileyen güçleriyle ve ifade ettiği insanüstü gerçeklik sayesinde kutsal bir nesne özelliği kazanmıştır. Qub'il Dor'da ve hemen hemen tüm Ezidî mezarlıklarında bulunan kutsal ağaçta tecelli eden ilahi ruh gibi, bir tanrının bir ağaçta tecelli etmesi motifine Mezopotamya bölgesinde sıkça rastlamak mümkündür.

Ezidîler, defin törenlerinde cenazenin içinde bulunduğu tabutu beyaz, ince bir urganla dolayarak üç defa yukarı doğru kaldırıp indirirlerken hep bir ağızdan şu sözleri söylerler: "Xolxole Sultan Ezî sore." Şahsimli Ezidîler xolxol kelimesinin, horoz veya hindi gibi Tawusî Melek'i simgeleyen hayvanların çıkardığı ses olduğunu aynı zamanda Xwedê/Ezdâ'ya yalvarmak ve yardım dilemek anlamını taşıdığını belirtmişlerdir, Sultan Ezî'nin kırmızı

⁹ Bu ilahinin tam metni ve transkripsiyonu için bkz. Kreyenbroek ve Reşow, 2011: 611.

renk oluşunun ise göksel nitelikleri ile ilgili olduğunu vurgulamışlardır. Göğün gün doğumu ve gün batımındaki rengi olan kırmızı, kozmik döngüye yaptığı çağrışım dolayısıyla kutsallığın sembolüdür. Ölülerin ruhlarının bir ip aracılığıyla göğe yükseldiğine inanılmakta, bu arketip defin ritüellerinde tekrarlanmaktadır. Güneş ve ay işaretinin altında gerçekleştirilen, metafiziksel yeniden bütünleşmeyi ifade eden bu ritüel, esasında bir erginleme içeriğine de sahiptir. Bu dünyadaki bedeninden ayrılan ruh, insan olmaktan çıkar, kutsal bir varlığa bürünür. Ölüm, ruh için bir son değil varlık düzleminin değişimidir. Ezidîler için yaşam ve ölüm, tıpkı güneş ve ay gibi bir “sıralama” olarak görülmektedir. Batman Ezidîleri için önemli bir mekân olan Şahsim’deki Qub’il Dor (dor: sıralama, sefer, tur anlamına gelmektedir) hem kutsal bir şahsiyetin birkaç kere orada bulunan bir ağaçta görüldüğü söylenen hem de ölülerin ve dirilerin dünyalarının kesiştiği nokta olarak adını bu döngüden almaktadır. Bedenin ölümünden sonra boyut değiştirerek kutsallaşan ruhun somut temsilcileri ise mezar taşları ve fotoğraflardır. Bu sebeple geçici olarak boyut değiştiren yakınları simgeleyen fotoğrafları asılır, belirli bir aşkın gerçekliği ifade eden mezar taşları öpülür. Ağacın ve taşın en eski zamanlardan süregelen birliktelikleri, kutsal ağacın yanında bulunan sunak ve mezar taşları ile Qub’il Dor’da doğrulanır.

Sonuç

Görülüyor ki güneşin ve ayın her gün yeniden doğuşu ve batışı, bitkilerin her baharda yeniden yeşermeleri, biçimlerin sürekli yok olarak sonra yeniden doğumu, Ezidîlerin defin pratiklerinin arketipsel modelini oluşturmaktadır. Ezidîlerin defin ritüelleri yaradılış, ölüm ve yeniden doğuş döngüsünü sergileyen kozmik yinelenme üzerine kuruludur. Güneşin, ayla birlikte sürekli olarak yeniden dirilen ölümün ilk örneği oluşu, güneşin ve ayın sürekli bütünlüğü, bu iki göksel nesnenin Ezidî defin ritüellerindeki önemini, mezar taşlarındaki yerini ve işlevini açıklar. Ezidî dininde güneşe ve aya duyulan saygı da bu durumu destekler niteliktedir. Ezidîler tarafından gerçekleştirilen defin ritüellerinde, Gennep’in vurguladığı gibi, bir durumdan diğerine geçiş arketipsel modelleri aracılığıyla tekrarlanarak sahneye konmaktadır. Evrenin sürekli yeniden doğması nedeniyle ölülerin yaşama dönmesi ve inananların yeniden dirilmesi umut edilmektedir. İnsan da kozmik modeli gibi öldükten sonra yeniden doğacaktır. Ezidîlerin defin ritüelleri, kullandıkları semboller dolayısıyla tekrarlanan kozmolojik anlamlarına göndermede bulunmaktadır. Ezidî kutsal mekânlarında bulunan güneş, ay, su, ağaç gibi unsurlar bu döngüyü çeşitli şekillerde tekrarlamakta ve pekiştirmektedirler.

Ezidîlerin defin ritüellerinin altyapısını gök simgeleri, yükselme, erginleme, kozmik ağaç, kozmik dağ vb. mitler oluştururlar. Ezidî inancında bir durumdan başka bir duruma geçiş olarak ölüm ve ölümden sonra yaşam, gerçek olarak algılanır ve ölüm-yaşam döngüsünü çağrıştıran sembollerle dolu olan defin ritüellerinin tekrarlanması ile kanıtlanır. Ritüellerin açık olmayan ancak karmaşık yapısı, bu öğelerin eskiliğine işaret etmektedir.

Başka bir deyişle, mitolojik yenilenme arketipinin tekrarları olan Ezidî defin pratiklerinin de temelinde, kadim yaşamların neredeyse tüm düzlemlerinde kendini gösteren, düzenli olarak kendini yenileyen kutsal yaşama olan inancın bulunduğu söylenebilir. Ezidî dinsel inançları içerisinde, ölüm çevresinde kümelenen defin pratikleri, kaynağını öte dünya tasarımıyla almaktadır. Kadim dinlerde ve inanç sistemlerinde bulunan, yaşamın ölümden sonra da sürdürüldüğü düşüncesinde temellenen bu evrensel görüşten beslenen Ezidî defin pratikleri, Ezidî inancının senkretik yapısına işaret etmektedir. Ezidî defin pratikleri, evrensel olguların –etkileşimde buldukları dinsel ve kültürel çevrelerin çeşitliliğine rağmen- yerelleşerek, bununla birlikte temel yapılarını da koruyarak, tutarlı bir sistem içerisinde nasıl bütünleştiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Ezidî dinine dair yapılan çalışmaların çoğu, ölümden sonra yaşam inancının mevcut olduğunu vurgulamış; ancak temelde evrenin dönemsel olarak sayısız kez yenilenişine işaret eden bu inancın cenaze ritüellerindeki yansıması üzerinde durmamıştır. Bu açıdan, Ezidîlerin defin gibi diğer dinsel pratiklerinin de ayrıntılı olarak incelendiği çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu tür çalışmalar, değişik biçimlerde karşımıza çıkan yaradılışın tekrarına dayalı dinsel sistemin daha açık anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Açıkyıldız, Birgül. (2010). *The Yezidis, The History of a Community, Culture and Religion*, NY: I.B.Taurus.
- Ahmed Teymûr Paşa. (2008). *Arap Kaynaklarına Göre Yezidiler ve Yezidiliğin Doğuşu*, (çev. Eyüp Tanrıverdi, ed. Ahmet Taşgîn). İstanbul: Ataç.
- Akbaş, Emin. (2009). *Êzdiyâtî-1 (Waneyên Olî ji bo Zarokên Êzdiyan)*, Yyy: Weşanên Yekîtiya Mamosteyên Kurd.
- Devellioğlu, Ferit. (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın.
- Eliade, Mircea. (2009). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kabcacı.
- Evliya Çelebi. (2006). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (10 Kitap), (haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul: YKY.
- Faqîni, Zana. (2011). *Ferheng-Sözlük Kürtçe-Türkçe, Türkçe-Kürtçe*, İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.

- Fuccaro, Nelida. (2010). *Öteki Kürtler: Sömürge Irak'ında Ezidiler*, İstanbul: Bgst Yayınları.
- Genep, Arnold van (2004), *The Rites of Passage*, London: Routledge.
- Guest, John S. (2012). *Yezidilerin Tarihi Melekê Tawus ve Mıshefa Reş'in İzinde*, (çev. İbrahim Bingöl), İstanbul: Avesta.
- Gökçen, Amed. (2012). *Osmanlı ve İngiliz Arşiv Belgelerinde Yezidiler*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Iraklı Papaz İshok. (2001). *Yezidilerin Dini*, (çev. P. Gabriyel Akyüz), Mardin: Kırklar Kilisesi.
- Izady, Mehrdad R. (2004). *Kürtler, Bir El Kitabı*, (çev. Cemal Atila), İstanbul: Doz.
- Kanar, Mehmet. (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Say.
- Kaplan, Yaşar. (2013). *Günümüz Yezidiliği*, İstanbul: Nûbihar.
- Kreyenbroek Philip G. (2014). *Ezidilik- Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Gelenegi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kreyenbroek Philip G. (2011). *Avrupa'da Yezidilik Farklı Kuşaklar Dinleri Hakkında Konuşuyor*, İstanbul: Avesta.
- Kreyenbroek Philip G. ve Reşow, Xelil Cındi. (2011). *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur-Yezidi Tarihinden Kutsal Şiirler ve Dinsel Anlatılar*, (çev. İbrahim Bingöl), İstanbul: Avesta.
- Lescot, Roger. (2009). *Yezidiler –Din, Tarih ve Toplumsal Hayat, Cebel-Sincar ve Suriye Yezidileri*, İstanbul: Avesta, Menzel, T. H. (1997). "Yezidiler," *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul: MEB.
- Okçu, Davut. (2007). *Yezidilik ve Yezidiler*, Konya: Tablet.
- Sever, Erol. (2006). *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni*, İstanbul: Berfin.
- Süvari, Ç. Ceyhan. (2013). *Ezidiler Emodinsel Bir İnanç Olarak Ezidilik*, Ankara: Ütopya.
- Süvari, Ç. Ceyhan ve diğer. (2006). *Artakalanlar Anadolu'dan Etnik Manzaralar*, İstanbul: E Yayınları.
- Şeref Han Bitlisî. (1990). *Şerefname*, İstanbul: Hasat.
- Tolan, Kemal. (2012). "Ezda Navekî Xwedê ye û Ezdahî jî Maka Hemû Mîtolojiyên Xwezayî û Pirtûkên Pîroz e!", *Govara Mehfel*, 7, s.16-19.
- Turner, Victor (1966). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*, NY: Cornell University Press.